

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

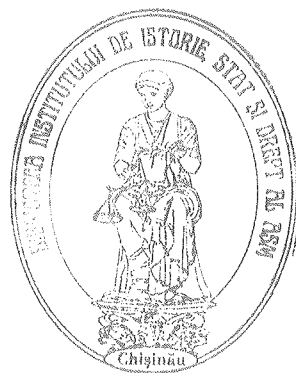
INSTITUTUL DE ISTORIE

**REVISTA
DE ISTORIE A MOLDOVEI**

1 – 2 (49–50)

2002 – ianuarie - iunie

Revistă științifică, fondată în 1990

Civitas

CHIȘINĂU ☐ 2002

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef: *Demir DRAGNEV*

*Mihai ADAUGE, Leonid BULMAGĂ,
Ioan CAPROȘU, Ion CHIRTOAGĂ,
Pavel COCĂRLĂ, Gheorghe COJOCARU,
Eugenia DANU, Gheorghe GONȚA,
Andrei EȘANU, Ion JARCUTCHI,
Gheorghe NICOLAEV, Ion Șișcanu,
Vladimir TCACI, Constantin REZACHEVICI,
Ion VARTA, Alexandru ZUB.*

REDACȚIA

Secretar de redacție: *Zinaida ALEXANDREANU-SĂTNIC*

Redactor: *Dumitru BOICU*

Tehnoredactare computerizată: *Vera BOSTAN*

Apărut în anul 2002 cu sprijinul Consiliului Suprem
pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică
din cadrul Guvernului Republicii Moldova

© Institutul de Istorie
al Academiei de Științe
a Moldovei, 2002.

SUMAR

ANIVERSĂRI

- 5 *Demir Dragnev*, Academicianul Iachim Grosul – 90 de ani de la naștere*.

STUDII ȘI COMUNICĂRI

- 10 *Andrei Eșanu. Valentina Eșanu*, Românii și Episcopia ortodoxă din Przemysl (sec. XIV-XVII).
- 17 *Igor Sava*, Unele considerații cu privire la structura instituțională a mănăstirilor Moldovei în secolele XV-XVI.
- 26 *Nicolae Fuștei*, Mitropolitul Dosoftei, preocupări de teologie biblică și practică.
- 37 *Igor Cereteu*, Unele constatări privind influențele sud-dunărene în arhitectura de cult a Moldovei (secolul XIV – prima jumătate a secolului XV).
- 47 *Sergiu Tabuncic*, Contribuții referitoare la raporturile comerciale dintre satele și târgurile Țării Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – începutul secolului al XVI-lea.
- 55 *Gheorghe Cojocaru*, Statele Unite ale Americii și Noile State Independente (sf. anului 1991).

DOCUMENTAR

- 66 *Demir Dragnev*, Evoluția relațiilor politice româno-polone în lumina unei noi publicații de documente.
- 69 *Lidia Viton*, Materiale documentare în ajutorul cercetătorilor istoriei satelor și orașelor din Republica Moldova.

PLAI NATAL

- 80 *Ion Chirtoagă*, Cursul inferior al Săratei și cetatea Tatarbunar.
- 90 *Alexandru Furtună*, Aspecte ale legii agrare din 1918 (cu referință la s. Hiliuții Vechi și Noi din jud. Bălți).

RECENZII

- 96 *Pavel Cocîrlă*, Contribuție de valoare la istoria Moldovei medievale*.
- 97 *Igor Cereteu, Pavel Parasca*, *La obârșia Mitropoliei Țării Moldovei*, Chișinău, 2002, 104 p.
- 99 *Ion Chirtoagă*, Un crâmpei al luptei Țării Moldovei pentru afirmarea ei în relațiile internaționale.
- 100 *Dinu Poștarencu*, Un nou studiu despre Basarabia.
- 101 *Elena Negru, N. ENCIU*, *Populația rurală a Basarabiei în anii 1918-1940*, Chișinău, 2002.
- 103 *Dinu Poștarencu*, O colecție de documente referitoare la Basarabia*.

CONTENTS

ANIVERSARIES

- 5 *Demir Dragnev*, The academician Iachim Grosul - 90 from birth.

STUDIES AND COMMUNICATIONS

- 10 *Andrei Eșanu, Valentina Eșanu*, The romanians and orthodox Bishopric from Przemysl (XIV-XVII centuries).
17 *Igor Sava*, Some considerations concerning the institutional structure of Moldova's cloisters in XV-XVI centuries.
26 *Nicolae Fuștei*, The Mitropolit Dosoftei, interests of the Bible's theology and practice.
37 *Igor Cereteu*, Some considerations concerning south-danubian influence on Moldova's cult arhitecture (XIV - the first half of XV centuries).
47 *Sergiu Tabuncic*, The contributions concerning trade relationships between villages and and fair-towns of Tsara Moldovei in a second half of XIV- the beginning of XVI centuries.
55 *Gheorghe Cojocaru*, The United States of America and the New Independent States (the end of 1991 year).

DOCUMENTARY SOURCES

- 66 *Demir Dragnev*, The evolution of romanion-polish political relationships in reflection of a new documents' publication.
69 *Lidia Vition*, The documentary materials for helping history scientists of Republic Moldova's villages and towns.

LOCAL LORE

- 80 *Ion Chirtoagă*, The Lower Sarata and fortress Tatarbunar.
90 *Alexandru Furtună*, The features of agrarian laws from 1918 (mention villages Hiliuții Vechi and Noi from jud. Bălți).

BOOK REVIEWS

- 96 *Pavel Cocârlă*, The valuable contribution to history of medieval Moldova*.
97 *Igor Cereteu, Pavel Parasca*, At the *La obârșia Mitropoliei Țării Moldovei*, Chișinău, 2002, 104 p.
99 *Ion Chirtoagă*, A Framework of Tsara Moldovei's struggle for her consolidation in international relationships.
100 *Dinu Poștarencu*, The new Study about Basarabia.
101 *Elena Negru, N. Enciu*, *The rural Population in Basarabia in 1918-1940 years*, Chișinău, 2002.
103 *Dinu Poștarencu*, A collection of documents concerning Basarabia.

ANIVERSĂRI

ACADEMICIANUL IACHIM GROSUL – 90 DE ANI DE LA NAȘTERE*

Repere cronologice din viața și activitatea academicianului Iachim Grosul

8(21).09.1912 – se naște în satul Caragaș din apropierea orașului Tiraspol; 1933-1937 – studiază la Facultatea de Istorie a Institutului Pedagogic din Tiraspol; 1944 – susține teza de doctor în științe, 1946-1960 – decan al Facultății de Istorie și Filologie a Universității de Stat din Moldova; 1947 – director adjunct al Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a A.Ș. a U.R.S.S.; 1955 – susține teza de doctor habilitat; 1957 – profesor universitar; 1957-1961 – director al Institutului de Istorie al Filialei Moldovenești a A.Ș. a U.R.S.S.; 1961 – membru titular al A.Ș.M.; 1961-1976 – Președinte al A.Ș. a Moldovei; 1966 – membru corespondent al A.Ș. a U.R.S.S.; 1956 – apare de sub tipar cartea *Крестьяне Бессарабии (1812-1861)*. Editează monografia *Крестьянская реформа, 60-70-е гг. XIX в. в Бессарабии* (Coautor I. Gr. Budac); 1967 – publică lucrarea *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861)* (Coautor I.Gr.Budac); 1967 – redactor al Enciclopediei Sovietice Moldovenești; 1970 – editează monografia *Историческая наука в Молдавской ССР* (Coautor N.A.Mohov); 1972 – publică monografia *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1861-1905)* (Coautor I.Gr. Budac); 1967 – titlul onorific „Om emerit în științe al R.S.S. Moldovenești”; 1972 – Premiul de Stat al R.S.S. Moldovenești în domeniul științei și tehnicii pentru lucrarea colectivă *История МССР* în două volume; 1950-1962 – președinte al Societății „Știința”. Se stinge din viață la 28 septembrie 1976.

Aportul academicianului Iachim Grosul la dezvoltarea istoriografiei naționale

Constituirea și afirmarea științei academice în Moldova în primele decenii postbelice sunt strâns legate de activitatea acad. Iachim Grosul, renumit organizator al activității științifice academice și cercetător al istoriei moderne naționale.

Afirmarea omului de știință Iachim Grosul s-a datorat capacităților sale, moștenite din strămoși, și mediului în care a activat. El a găsit calea spre colaborare cu savanți de prim rang din fosta U.R.S.S., a știut să se conformeze condițiilor existente în acele timpuri, când

* Referat prezentat la Ședința comemorativă, consacrată aniversării a 90-a de la nașterea academicianului Iachim Grosul, primul președinte al A.Ș. a Moldovei, organizată de Prezidiul A.Ș.M. la 24 septembrie 2002.

omul de creație trebuia să treacă prin grele încercări, care puteau să-l înălțe în slava cerurilor și apoi de acolo să-l arunce în infern. Au fost timpuri de entuziasm naiv și de mari năzuințe spre creație și afirmare, dar și de negare a unor adevăruri incontestabile.

Omul Iachim Grosul nu și-a ales timpul când să se manifeste, ci timpul l-a ales pe el, căci, după cum relatează marele nostru cronicar Miron Costin: „Iară nu sunt vremurile sub cărma omului, ci bietul om sub vremei”.

Calea lui Iachim Grosul spre știință începe în 1933, când el, fiu de țăran moldovean din satul Caragaș, devine student la Institutul Pedagogic din Tiraspol, pe care îl absolvă în 1937, obținând specialitatea de istoric-pedagog. La început lucrează în propria sa alma mater, apoi în orașul Kzâl-Orda din Kazahstan, unde se evacuează în 1941. Spre sfârșitul războiului devine decan al Facultății de Istorie a Institutului Pedagogic Moldovenesc, evacuat la Buguruslan, regiunea Orenburg, continuându-și activitatea la acest institut și după reîntoarcerea, în 1944, la Chișinău. În octombrie 1946, I. Grosul este numit decan al Facultății de Istorie și Filologie al nou-createi Universității de Stat. Cunoscându-i-se autoritatea în mediul științifico-pedagogic, Ia. Grosul, pe drept, ar fi trebuit să devină primul ei rector, dar regimul comunist a acceptat candidatura unui funcționar docil, trimis de Moscova.

Activitatea pedagogică a lui Ia. Grosul a completat-o pe cea științifică, afirmarea sa ca personalitate notorie realizându-se în domeniul științei.

Lucrând la Institutul Pedagogic din Tiraspol, tânărul istoric Iachim Grosul a început să colecteze documente referitoare la istoria economică a Basarabiei din sec. al XIX-lea din Arhiva regională din Odesa, Arhiva de Stat din Sankt-Petersburg (Leningrad) și din Arhiva de Stat din Chișinău (în 1940-1941), pe care le-a luat cu sine la Kzâl-Orda. Acolo s-a întâlnit cu renumiți profesori de la Universitatea Unită Ucraineană (din Kiev și Harkov), evacuată, de asemenea, în acest oraș. Aceștia, îndeosebi prof. A.A. Vvedenski, l-au încurajat să susțină la începutul anului 1944 teza de candidat în științe istorice pe tema „Reforma țărănească din 1868 în Moldova” (se avea în vedere în Basarabia).

Teza a avut o deosebită importanță pentru determinarea direcției de cercetare a savantului, punând bazele cercetărilor sale de mai departe, care au avut ca rezultat formarea sa ca istoric-economist, specialist în problemele relațiilor socioeconomice, îndeosebi, în cele privind istoria țăranimii. Cercetările efectuate de către Ia. Grosul au influențat dezvoltarea cercetărilor științifice în domeniul istoriei în perioada postbelică, în special, referitor la epoca modernă. Discipolii lui – Ilie Budac, Mihail Muntean, Pavel Dimitriev (Dumitriu), Ivan Anțupov, Victor Jucov – au creat o școală științifică de perspectivă.

Tema reformei țărănești din Basarabia, care a avut loc în 1868, a fost în centrul atenției acad. Ia. Grosul și după susținerea tezei de candidat în științe, publicând și o monografie specială (în colaborare cu Ilie Budac), în care ea a fost amplu analizată sub toate aspectele sale: premisele reformei, etapele realizării ei, specificul local, importanța reformei pentru modernizarea societății basarabene în condițiile specifice ale regimului țarist.

În decembrie 1955 Iachim Grosul susține în cadrul Consiliului Științific al Institutului de Istorie al Academiei de Științe a U.R.S.S. teza de doctor în istorie (de doctor habilitat) cu tema „Țăranii Basarabiei (1812-1875)”, care a servit drept bază pentru monografia sa fundamentală „Țăranii Basarabiei. 1812-1861”, editată la Chișinău în 1956. În monografie sune o analiză detaliată istoriografia problemei, dinamica populației Basarabiei, evoluția categoriilor de săteni, păstrate din perioada medievală – țărani clăcași și dijmași, răzeși, scutelnici, mazili, ruptași etc., precum și unele categorii de populație rurală, apărute după 1812 în urma politicii țariste de colonizare a provinciei: țărani statului și coloniștii străini:

bulgari, găgăuzi, germani etc. Autorul a ajuns la concluzii argumentate despre deformarea statutului categoriilor de țărani sub impactul dezvoltării relațiilor capitaliste.

Tematica socioeconomică a fost aprofundată de către acad. Iachim Grosul, în colaborare cu acad. Ilie Budac, în două monografii de sinteză: *Istoria economiei naționale a Basarabiei (1812-1861)*, Chișinău, 1967 și *Istoria economiei naționale a Basarabiei (1861-1905)*, Chișinău, 1972. (La ultima lucrare a colaborat și prof. D.Șemacov). Într-o redacție rezumativă aceste lucrări au constituit volumul II al sintezei *Istoria economiei naționale a R.S.S.M.*, Chișinău, 1976. Bazate pe un vast material faptologic și statistic (inclusiv zeci de tabele), lucrările menționate nu și-au pierdut importanța nici în prezent.

Rămân actuale și concluziile autorilor despre cele două zone (sudică și central-nordică) de dezvoltare a capitalismului în agricultura ținutului, în perioada de până la reformă, în prima – în baza dezvoltării gospodăriilor de fermieri, iar în a doua – prin intermediul evoluției gospodăriilor moșierești, bazate pe munca de clacă a țăranilor dependenți, care produceau mărfuri agricole pentru piața internă și cea externă. Totodată, a fost evidențiată dezvoltarea lentă a industriei ținutului. Zonă agrară, specializată, în primul rând, în producția de cereale, vinuri, fructe etc., Basarabia prezenta o „colonie internă” a Rusiei țariste.

Lista lucrărilor de sinteză, la care a participat acad. Ia.Grosul în calitate de coautor, include și cursul academic *Istoria R.S.S.M.*, în două volume (1950, 1967), lucrare consacrată istoriografiei din R.S.S.M. ș. a., scrisă însă în spiritul ideologiei acelor timpuri.

În afară de publicarea cercetărilor monografice și a lucrărilor de sinteză, acad. Ia.Grosul a acordat o deosebită atenție și editării documentelor depistate în arhivele din Chișinău, Moscova, Sankt-Petersburg. O prestigioasă colecție de documente, intitulată *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România (sec. XV-XVII)*, (Moscova, 1962-1970), la elaborarea căreia au participat acad. Ia.Grosul și acad. A.Oțetea (Academia Română) în calitate de coordonatori, constituie cele trei volume de documente medievale, consacrate istoriei relațiilor româno-ruse.

Altă colecție de documente și materiale, inițiată de acad. Ia.Grosul în 1957, al cărei coordonator a fost, și realizată în 5 volume pe parcursul anilor '60 este *Istoria Moldovei. Documente și materiale*. Ele includ materiale de arhivă cu privire la situația socioeconomică a Basarabiei în perioada anilor 1812–1905. Unele volume (alcătuitor Ilie Budac) cuprind și materiale referitoare la viața social-politică, dar nu conțin documente privind mișcarea națională.

Este greu într-un spațiu restrâns să caracterizezi tematica celor peste 280 de publicații (individuale și în colaborare) semnate de acad. Iachim Grosul. Pe parcursul a mai mult de trei decenii de activitate, studiind diverse probleme, a făcut anumite concluzii venind în susținerea lor cu argumente proprii, aprofundându-le pe cele trase de alți autori. Cu timpul, a refuzat la unele aprecieri ale sale (de exemplu, despre starea de șerbie a țăranilor basarabeni din sec. al XIX-lea), iar anumite probleme, luate în discuție de el, au fost amplu cercetate de către elevii săi.

Acad. Ia. Grosul nu ocolea problemele controversate, în acest context voi menționa cea privind evoluția proprietății funciare răzeșești. Răzeșii constituiau o categorie specifică de populație rurală, ea fiind un obiect al preocupărilor lui chiar de la începutul cercetărilor științifice. Îmi amintesc de cursul său universitar, pe care l-am ascultat în 1956, fiind student la Universitatea de Stat. După ce și-a expus într-o lecție specială viziunea asupra evoluției situației răzeșilor, m-am apropiat și i-am mărturisit că provin dintr-un sat răzeșesc (s. Cureșnița, jud. Soroca), povestindu-i tot ce știam de la bunei despre obștea răzeșească. Cele spuse l-au interesat foarte mult, propunându-mi să mă ocup de această problemă.

La începutul anilor '60, fiind deja cercetător la Institutul de Istorie al A.S. a Moldovei, ne-a invitat pe mine și pe P. Sovietov, expunându-ne intenția sa de a cerceta cu noi problema evoluției proprietății răzășești. Am întocmit împreună un plan de lucru asupra studiului preconizat, apoi am colectat diverse materiale documentare și istoriografice, pe care le-am supus cu acad. Ia. Grosul analizei. Lucram în așa-numitul „cabinet mic”, o cămeruță care se afla alături de „cabinetul oficial” al Președintelui Academiei, unde el se ocupa exclusiv de cercetări științifice. Aici am învățat cum să elaborezi o lucrare colectivă. Iachim Serghievici, cum îi spuneam noi atunci, nu ne impunea punctul său de vedere, ci ne cerea să pătrundem în sensul surselor istorice.

Pe la mijlocul anilor '60, în condițiile așa-numitului „dezgheț hrușciovist”, unii istorici moscoviți (acad. L. Cerepnin, acad. S. Skazkin, I. Gumilev, M. Barg etc) inițiază reexaminarea variantei dogmatice a teoriei formațiunilor socioeconomice. Ei vehiculau concepția așa-numitei „tipologii” a evoluției societății în unele zone istorico-geografice. Profitând de organizarea la Chișinău a unei sesiuni a simpozionului unional, consacrat istoriei agrare a Europei de Est (1964), acad. Ia. Grosul, istoricii N. Mohov și P. Sovietov (cu o anumită contribuție a subsemnatului, fapt menționat în studiul respectiv) au elaborat referatul „Istoriografia contemporană despre evoluția relațiilor agrare în Moldova și Valahia în perioada de trecere de la feudalism la capitalism”. Publicat la Chișinău și la Moscova, acest referat a inaugurat o nouă direcție în cercetările științifice din republică. „Școala tipologică de la Chișinău” în frunte cu acad. Ia. Grosul și mem. cor. Pavel Sovietov a devenit cunoscută atât în U.R.S.S., cât și în alte țări (România, Polonia, Cehoslovacia, Bulgaria).

Cercetările acestei probleme au continuat și în 1973 la Chișinău și-a desfășurat lucrările un simpozion internațional, consacrat studierii tipologiei feudalismului în Europa de Sud-Est. La acest simpozion acad. Ia. Grosul a prezentat referatul „Evoluția tipologiei feudalismului tardiv și a perioadei de trecere la capitalism în Principatele Dunărene” (scris în colaborare cu P. Sovietov). Concluziile la care au ajuns autorii deschideau noi perspective în studierea premiselor modernizării în Principate, ei constatând că Moldova și Țara Românească în perioada evului mediu tardiv au cunoscut o evoluție socioeconomică similară, alcătuind o zonă tipologică separată de trecere de la medieval la modern, deosebită de cele din Europa de Sud-Est și de Est. Pentru această zonă era caracteristică o evoluție specifică a relațiilor sociale (de la cele etatizate la cele de proprietate privată), economice (trecerea de la exportul predominant al vitelor la cel al produselor cerealiere), politice (de la regimul fanariot la domnia pământene) etc. Aceste și alte momente comune Moldovei și Țării Românești au constituit premise ale evenimentelor politice, care s-au derulat în Principatele Române la mijlocul secolului al XIX-lea și s-au încheiat cu unirea lor.

Printre multiplele publicații, semnate de acad. Ia. Grosul, trebuie evidențiată monografia *Autonomia Basarabiei în componența Rusiei*, elaborată în anii '60. Atunci acad. I. Grosul considera că a sosit timpul să fie clarificate unele momente referitor la politica țarismului în Basarabia în primele două decenii după 1812. Chiar din primele rânduri ale introducerii monografiei se menționează că spre sfârșitul sec. XVIII – începutul sec. XIX Rusia a atins hotarele sale naturale, după aceasta urmând încorporarea în imperiu a unor teritorii neruse, scopul urmărit fiind acapararea unor noi zone strategice și extinderea relațiilor feudale în aceste spații. Ducând o politică duplicitară (de colaborare cu aristocrația locală, dar și de exploatare a resurselor naturale și umane), țarismul a permis la început constituirea în Basarabia a unei autonomii administrative. Deși politica de rusificare a ținutului se realiza prin metode nonviolente, activitatea administrației instaurate de către noii stăpâni ai provinciei a stârnit în rândurile populației locale proteste vehemente. Conducerea ținutului, constituită

din funcționari ruși și boieri moldoveni, se caracteriza, după aprecierea acad. Ia. Grosul, prin corupție, lăcomie, birocratie, lenevie și proastă reputație. Autorul aduce în susținerea afirmațiilor sale cuvintele cunoscutului om politic rus Pavel Kiselkov, care spunea că această administrație alcătuita pleava societății Rusiei și Moldovei.

Lichidarea în 1828 a autonomiei Basarabiei s-a înscris, în opinia acad. Ia. Grosul, în contextul politicii generale țariste reacționare, care a stârnit protestele oamenilor progresiști ruși și ale tuturor popoarelor subjugate de la periferiile imperiului. De menționat că, deși această temă a fost tratată și în alte lucrări, cercetarea acad. Ia. Grosul rămâne a fi cea mai reușită și mai amplă.

Monografia respectivă a fost finisată la sfârșitul anilor '60, când perioada de liberalizare relativă este înlocuită cu un nou totalitarism dur. În aceste condiții acad. Ia. Grosul a găsit de cuviință să nu-și publice studiul, el fiind editat după moartea lui, în 1982, cu omiterea din text a unor momente de critică fățișă a politicii țarismului în Basarabia.

Caracteristica generală a activității științifice a acad. Ia. Grosul este completată și de munca asiduă, pe care a depus-o la redactarea științifică a multor lucrări de sinteză, studii colective și monografii ale colegilor săi (peste 100 de lucrări). Printre acestea vom menționa, îndeosebi, *Enciclopedia Moldovenească*, editată în 7 volume, începând cu anul 1970 (la primele trei volume acad. Ia. Grosul a fost redactor-șef).

Datorită multiplelor activități științifice, acad. Ia. Grosul timp de câteva decenii s-a aflat în fruntea comunității istoricilor din Moldova. Și dacă în unele publicații a fost nevoit să plătească tribut epocii în care a activat, să reproducă clișee politice și ideologice impuse de regim, nu aceste momente caracterizează, în opinia noastră, esența operei științifice a acad. Ia. Grosul. Din ea se reliefează tendința savantului spre obiectivitate științifică și documentare fundamentală. Iată de ce multe momente din opera sa și-au păstrat importanța științifică și după 25 de ani de la trecerea lui în neființă.

Noile generații de istorici vor aprecia problemele abordate de acad. Ia. Grosul, completând sau revizuiind, contestând sau aprobând interpretările și concluziile lui, dar, credem noi, nu vor trece cu vederea realizările sale de pionierat, care ocupă un loc bine meritat în istoriografia perioadei în care a activat.

Demir DRAGNEV

STUDII ȘI COMUNICĂRI

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU

ROMÂNII ȘI EPISCOPIA ORTODOXĂ DIN PRZEMYSŁ (SEC. XIV-XVII)

În ultimul deceniu are loc renașterea bisericii și sporește atenția cercetătorilor față de istoria creștinismului de pe meleagurile noastre, precum și față de relațiile cultural-bisericești cu centrele creștine ortodoxe din țările vecine.

În acest articol ne vom opri la câteva prezențe românești la Episcopia ortodoxă din Przemysl în sec. XIV-XVII. Informațiile aduse poartă un caracter răzleț, dar sperăm că cercetările viitoare vor scoate în evidență noi date privitoare la raporturile ecleziastice ale românilor, inclusiv și a celor din Țara Moldovei cu această episcopie.

Despre legăturile românilor cu episcopia ortodoxă din Przemysl din extremitatea nord-vestică a lumii ortodoxe se cunoaște, după câte ne dăm seama, foarte puțin, atât în istoriografia românească, polonă, cât și în cea ucraineană, cele mai cointeresate, de altfel, în această problemă.

Przemyslul a devenit centru de cnezat nu mai târziu de anii '80 ai sec. al XI-lea, iar la 1120 aici a fost întemeiată o episcopie ortodoxă¹. Pe la mijlocul sec. al XII-lea aceasta a intrat în componența cnezatului de Halici, iar împreună cu el, în 1199, în componența cnezatului Halici-Volânia². În 1349 Przemyslul este inclus în componența Țării Leșești³.

În aceeași arie geografică erau situate și alte episcopii ortodoxe, dintre care mai apropiate erau cele de la Sambor și Sanok. Aceste episcopii făceau parte dintr-o arie de cultură ortodoxă mai largă, care cuprindea și așa-numita Rusie Roșie, ulterior Rusia Haliciană. Zona geografică respectivă avea din punct de vedere etnic o populație eterogenă și includea, după cum au arătat unele cercetări, și populație de sorginte românească, care se autodiriguia după dreptul valah⁴. Această populație a avut prezență masivă în spațiile istorice, cunoscute sub denumirile de Țara Bolohovenilor⁵, Țara Șepenițului și Pocuția, și erau strâns legate prin destinele lor istorice de Țara Moldovei, de Maramureș și Transilvania.

În sec. XII-XIII episcopiile, din aceste spații, printre care și cea de la Przemysl, se subordonau mitropoliei de la Kiev⁶. O dată cu ridicarea în sec. al XIV-lea a Haliciului la rang de mitropolie, episcopiile ortodoxe menționate mai sus (Przemysl, Sanok și Sambor) au fost subordonate acestei mitropolii, care a activat în perioada respectivă cu anumite întreruperi. Desigur, această stare de lucruri s-a reflectat și asupra activității episcopiiilor sufragane. De exemplu, când, la 1371, după o întrerupere de mai mulți ani, Mitropolia ortodoxă a Haliciului își reia activitatea și la catedra mitropolitană este însăunat episcopul Antonie, acesta a fost nevoit să îndeplinească concomitent și îndatoririle episcopilor de Kelm (Holm, Culm), Turov, Vladimir și Przemysl. Lipsa ierarhilor în fruntea acestor episcopii vorbește despre faptul că în activitatea lor ele se confruntau cu anumite dificultăți. Până către mijlocul sec. al XIV-lea au fost atestați la episcopia ortodoxă din Przemysl zece episcopi, al zecelea fiind un episcop de neam român⁷, „Chiril Voloșin”, adică „Românul”, care reprezintă o primă și, totodată, o

deosebit de importantă prezență românească la această catedră ortodoxă. Numele acestui episcop e menționat în 1353 cu ocazia unei hotărniciri între satele Malcovici și Orehoveț, situate la o milă și jumătate de Przemysl⁸. Într-o prestigioasă lucrare enciclopedică poloneză din sec. al XIX, prelatul român figurează ca „Cyrill rodem Wolozzyn”⁹. Pe la 1893, A. Dobreanski menționează că chipul acestui episcop, Chiril Voloșin, este înfățișat pe o icoană¹⁰ („образ ero”) din sala episcopilor a catedralei Sf. Ioan din Przemysl.

Pentru prima dată în istoriografia românească numele episcopului Chiril Românul de la Przemysl a fost amintit în anii 30 ai sec. al XX-lea de către Th. Holban¹¹, care arată că dacă acest episcop în acel an a ocupat un post atât de important, el trebuia să fi ajuns în acele părți mai înainte și meritele sale erau bine cunoscute mirenilor, care au convenit să le fie părinte sau „vlădică”. Acest post însemna și o favoare regală specială făcută unui român cu deosebite calități, fiindcă la numirea episcopilor, în afară de dispoziția mitropolitului de Halici, trebuia și consimțământul regelui, care de multe ori decidea¹² cui să încredințeze o catedră episcopală.

Informația a fost preluată de către cunoscutul cercetător al istoriei bisericii ortodoxe române Mircea Păcurariu, care, pornind de la faptul că „în secolele XIII-XIV prin părțile Haliciului exista o numeroasă populație românească cu organizare politică și bisericească independentă”, consideră că acest episcop de neam român reprezenta la Przemysl structurile bisericești ale acestei populații¹³.

Nu cunoaștem cât timp s-a aflat Chiril în scaunul episcopal din Przemysl, dar faptul că prin anii 1352-1353 a fost invitat în calitate de martor la hotărnicirea teritoriilor a două moșii, permite a concluziona că el își exercita funcția de mai multă vreme, fiind destul de cunoscut prin împrejurimi. După cum arată materialele documentare din epocă, episcopia din Przemysl poseda o curte cu totul pompoasă, între altele avea un secretar personal și alți slujitori¹⁴.

În legătură cu această personalitate ecleziastică ne-a atras atenția o informație adusă de Victor Spinei (în capitoului „Teritoriul Moldovei de la marea invazie mongolă din 1241-1242 la întemeierea statului de sine stătător”), în care căutând să localizeze o așezare Asprocastron (Cetate Albă în limba greacă), menționează un act din 1345 (deci cu 7-8 ani mai înainte decât documentul din 1352-1353, amintit mai sus), în care un oarecare episcop Chiril din Asprocastron este indicat printre prelații participanți la alegerea lui Euthym ca episcop de Smolensc¹⁵. După cum Victor Spinei nu are certitudinea deplină că acest Asprocastron ar fi număidecât Cetatea Albă de la Marea Neagră, la fel și noi nu avem ferma convingere că Chiril de la Asprocastron și Chiril de la Przemysl ar fi una și aceeași persoană. Dacă admitem că în ambele cazuri este vorba de una și aceeași persoană, apare întrebarea, când și în ce împrejurări episcopul Chiril a trecut dintr-un scaun episcopal în altul? Chiar dacă în aceste două izvoare nu este vorba de una și aceeași persoană, totuși, considerăm, că aceste informații puse alături vor stimula cercetările de mai departe. Să amintim doar în treacăt un caz similar, cum ar fi cel al lui Macarie, primul tipograf al slavilor de sud, și Macarie, primul tipograf român, fiind vorba de astă dată de sfârșitul sec. XV și începutul sec. XVI-lea, unii cercetători considerând că sunt una și aceeași persoană.

Episcopul Chiril Românul de la episcopia din Przemysl poate fi considerat drept unul dintre cei mai vechi ierarhi români cunoscuți. Și poate legăturile bisericești cu mitropolia Haliciului și episcopia ortodoxă din Przemysl s-au înfiripat când în scaunul episcopal din Przemysl se afla episcopul Chiril Românul. Deoarece în sec. al XIV-lea episcopia din Przemysl era subordonată mitropoliei de Halici, iar primii episcopi de Rădăuți din Țara Moldovei, Nicolae și Ștefan¹⁶, au fost hirotoniți la Halici (după 1359, dar până la 1376, înaintea episcopilor Iosif și Meletie), s-ar putea admite că acțiunea s-a petrecut și cu participarea episcopului de

la Przemyśl, se prea poate chiar și a lui Chiril Românul. În sec. al XV-lea mulți clerici de la mitropolia de Halici, probabil, și de la episcopia din Przemyśl erau hirotoniți la Suceava¹⁷.

S-a stabilit că după stilul arhitectonic și pictura murală mănăstirea Sf. Onufrie, menționată pentru prima dată la 1407, care era subordonată episcopiei din Przemyśl, se aseamănă mult cu stilul arhitectonic al unor mănăstiri din Moldova (Humor, Moldovița)¹⁸.

Interesante informații, care vorbesc despre anumite legături între Țările Române și, mai ales, între Moldova și episcopia din Przemyśl, datează din perioadele următoare. În totalitatea lor, deși sporadice, aceste informații vin în sprijinul tezei, precum că domnitorii români, mai cu seamă cei moldoveni, au sprijinit pe diferite căi biserica ortodoxă din Țara Leșească. În acest context, trebuie să arătăm că dacă activitatea de sprijinire a bisericii ortodoxe din Lvov a Frăției ortodoxe din această localitate de către domnii Țării Moldovei, de boieri și înaltul cler moldovean a fost studiată și este cunoscută, apoi despre sprijinul acordat episcopiei ortodoxe din Przemyśl până în prezent se știe foarte puțin. Prin publicarea unor studii, precum și prin unele descrieri de fonduri de cărți și de arhive din Polonia au fost scoase în evidență unele relicve, care s-au acumulat în biblioteca episcopiei din Przemyśl, care ne mărturisesc despre anumite legături ale acesteia cu Țara Moldovei, relicve pe care le vom prezenta în continuare. În legătură cu aceasta trebuie să mai arătăm, că sprijinul acordat de către Țara Moldovei episcopilor ortodoxe din Țara Leșească a fost stimulat în sec. XVI-XVII de acțiunile bisericii romano-catolice, care urmăreau scopul de a le uni cu biserica de la Roma.

Cercetând fondurile Bibliotecii Episcopiei din Przemyśl, istoricii au descoperit un șir de relicve moldovenești. Până la cel de-al doilea război mondial această bibliotecă cu un bogat fond de documente istorice se păstra la Przemyśl, o descriere sumară a lor fiind făcută de către E. Grișak¹⁹. După război, aceste materiale au fost transmise Bibliotecii Naționale (Narodowa Biblioteka) din Varșovia. Ulterior, o parte din manuscrise au fost cedate Arhivei Centrale de Acte Vechi din Varșovia, majoritatea lor fiind transmise de către aceasta Arhivei de Stat din orașul Przemyśl²⁰.

Până în prezent a fost cercetat mai mult fondul de carte din Biblioteca Națională din Varșovia, provenit din Przemyśl. Cercetătorul N.N. Rozov arată că fondul respectiv cuprinde 21 de *Evanghelii*, 7 *Apostoli*, alte 15 cărți bisericești, 6 *Statute ale Frățiilor ortodoxe*, un *Nomocanon* și o *Sintagmă a lui Matei Vlastares* ș.a. Dintre acestea, el atrage atenția asupra unei *Evanghelii* manuscrise, pe care o datează cu sfârșitul sec. al XIV - începutul sec. al XV-lea, pe care o consideră că provine din Moldova și că a fost dăruită episcopiei din Przemyśl de către un voievod al Moldovei - Alexandru (după opinia sa - Alexandru cel Bun)²¹. Această informație se bazează pe o nota explicativă din anul 1898: „Евангеліе тоє було подароване до катедрі Св. Іоана в Перемышли вид Волоського господаря (на берегах додано «Александра») імавѣрно епископови Антонію Винницькому до єго посвящення на епископа и было в зодоео оправленею Бл[аженный] Пам[яти] епископ Снѣгурскій Евангеліе тоє купив от Ярославской церкви за 100 зл[оц] м.к. (?) и справив той-ж новое печатне Евангеліе. Далі, іншим почерком, добавлено: Такі менѣ мовиивъ о. Іваникъ (?) Жедеховскій бувшій капелян епископа Снѣаурскаго в р. 1898. Подолинскій”²² (*Evanghelia a fost dăruită catedrei Sf. Ioan din Przemyśl de către domnul Moldovei (pe margine adăugat „Alexandru”) binecredinciosului episcop Antonie de Vinița cu ocazia sfințirii lui în rang de episcop și era ferecat în aur. Demnul de pomenire episcop Snegurski Evanghelia aceasta a procurat-o de la Biserica din Iaroslav cu 100 zloți și a făcut de pe ea o nouă Evangheliie tipărită. În continuare cu*

alt scris e adăugat: Așa mi-a spus părintele Ivanic Jelehovski fostul capelan al episcopului Snegurski în 1898. Podolinski.)

Alt cercetător, A.I. Rogov, evidențiază din același fond de la Narodowa Biblioteka o frumoasă *Evanghelie* manuscrisă, copiată pe pergament în Moldova la sfârșitul sec. al XV – încep. sec. al XVI-lea. Conform notei din 29 decembrie 1907, cartea a fost dăruită catedralei Sf. Ioan din Przemysl de Alexandru voievod al Moldovei (nu se arată care anume Alexandru)²³. Cercetătorii români Emil Turdeanu²⁴ și Gheorghe Pungă²⁵ consideră că această *Evanghelie* a fost dăruită Catedralei ortodoxe din Przemysl de Alexandru Lăpușeanu. Presupunem că este vorba de Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare, care, în 1491, a fost desemnat drept moștenitor al tronului Țării Moldovei și a purtat până la moarte (1496) titlul de voievod²⁶. Am ajuns la această concluzie, știind că Alexandru a avut în posesie sau a dăruit cărți unor lăcașe sfinte din Moldova²⁷.

Se pare, că în timpul domniei acestui voievod legăturile Moldovei cu Episcopia din Przemysl au fost destul de puternice. Așa, de exemplu, în 1556 Alexandru Lăpușeanu dăruia o frumoasă cruce de lemn, ferecată în aur și argint, bisericii Catedralei Sf. Ioan Botezătorul din Przemysl, care avea următoare inscripție în limba slavonă: „Бл[а]гоч[е](с)тѣвый и Хри(с)тѣлюбивый Іоанъ Алѣксандръ воевода б[о]жїею м[и]л[о](с)тїю Г[о](с)п[о]да рѣ земли молдавской сетвори и оукраси и окова сїи с[вѣ]тѣе Кр[е](с)тѣ и даде ѿ в[ѣ]чнаѣ имѣ памѣть в л[е]то 386 [7065] дек[емвриѣ] и.”²⁸ („*Binecinstiul și iubitorul de Hristos Io Alexandru voievod din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei au făcut și au înfrumusețat și au ferecat această Sfântă Cruce și a dat-o pentru ruga sa și a dat-o Sfântului Hram Cinstiului și Slăvitului Proroc și Înaintemergător Ioan Botezătorul la Mitropolia din Przemysl pentru sufletele părinților săi și veșnica lor pomenire în anul 7065[1556] decembrie 10*”).

Într-o scrisoare din 6 iulie 1558²⁹ a domnului Moldovei Alexandru Lăpușeanu, prin care invita în Moldova diaconi din Lvov, cu condiția ca aceștia să aibă voci bune, care să studieze la noi (în Moldova) cântarea bisericească grecească și sârbească, se mai spunea că în Moldova la acea dată învățau deja câțiva tineri din Przemysl.

Conform unei descrieri a fondului bibliotecii de manuscrise ce se păstrau la 1883 în biserica rusească din Przemysl (așa era numită fosta biserică a episcopiei ortodoxe), acolo se afla un *Tipic* „de la sfârșitul secolului al XV-lea”, despre care se spunea că „a aparținut mănăstirii Sf. Vasile cel Mare de la Dragomirna”. Tot acolo, precum subliniază Emil Turdeanu, se mai găsea un exemplar de carte asemănător, copiat în semiuncială mărunță în secolul al XVII-lea. El admite că acest manuscris ar fi, de asemenea, moldovenesc, deoarece seamănă cu cel dintâi, căci se știe că ductul caligrafic al copiștilor moldoveni era destul de deosebit de acel al copiștilor ruși³⁰.

O *Tetraevanghelie*, posibil copiată în Moldova, care a făcut parte din biblioteca eparhială din Przemysl, conform inscripției marginale, a fost descoperită la Matenadaran (Armenia) de către Emil Dragnev, care o datează cu mijlocul sec. al XVIII-lea³¹.

Printre alte relicve românești, atestate la Przemysl, care sunt mărturiile ale legăturilor țărilor române cu episcopia din Przemysl, figurează și o „epistolă” (poslanie) a voievodului Valahiei Matei Basarab (1632-1654), fragmente de materiale, de cărți manuscrise de pe timpul lui Vasile Lupu și Matei Basarab³².

În afară de biserica catedrală Sf. Ioan, la Przemysl mai exista o biserică ortodoxă cu hramul Bunavestire, pe lângă care s-a format o frăție ortodoxă, despre care mărturisește

statutul ei din 1622³³, păstrat în colecția Capitulei Uniate din Przemysl (fosta catedrală ortodoxă Sf. Ioan). Pornind de la faptul că în sec. XVI-XVII boierii și domnitorii moldoveni au susținut prin donații de bani, cărți, obiecte de cult multe frății ortodoxe din regatul Poloniei, am putea admite că și Frăția ortodoxă din Przemysl s-a bucurat de un anumit sprijin din partea acestora, dar această ipoteză rămâne de demonstrat.

Am prezentat doar unele date, care demonstrează, că pe parcursul sec. XIV-XVII au existat legături ale românilor cu episcopia ortodoxă de Przemysl. Desigur, studiul materialelor din arhivele și bibliotecile poloneze și din cele ucrainene va scoate în evidență noi date revelatorii în această privință. Astăzi, fondurile bibliotecii episcopiei ortodoxe din Przemysl se păstrează în Biblioteca Națională din Varșovia. Fondul de carte manuscrisă cu caractere chirilice est- și sud-slave, inclusiv cele provenite din Țările Române, numără, după Iacov Șciapov³⁴, 520, iar după A.I. Rogov³⁵ 530 de cărți manuscrise din secolele XV-XVIII. Acest fond de carte veche a fost cercetat doar parțial, lipsind un catalog al lor. După cum arată A.I. Rogov, informații prețioase ne-ar putea oferi un șir de manuscrise din sec. XVII-XVIII din fosta bibliotecă a catedralei din Przemysl, în special, cărțile metrice, sinodice și alte monumente de cultură scrisă³⁶. Tot la Biblioteca Națională din Varșovia se păstrează un număr considerabil de cărți vechi, editate în tipografiile din Cracovia, Lvov, Vilno, Ostrog ș.a în limba slavonă, dintre care 80% provin din fosta Bibliotecă a episcopiei din Przemysl³⁷, cercetarea cărora trebuie continuată. O deosebită atenție trebuie acordată cercetării însemnărilor marginale de pe aceste cărți, care ne-ar furniza informații referitoare la donatori.

În Muzeul ținutal din Przemysl se mai păstrează 10 cărți manuscrise slavone, inclusiv un *Triod* din sec. al XV-lea, pe care A.I. Rogov le consideră ucrainene³⁸, dar printre care ar putea fi și cărți slavo-moldovenești. Probabil, arhivele poloneze și cele ucrainene mai ținuiesc și alte izvoare documentare cu privire la raporturile culturale bisericești între Țările Române și Episcopia Ortodoxă din Przemysl. De aceea, cercetările trebuie continuate.

NOTE

¹ Батюшков П.Н., *Волынь. Исторические судьбы юго-западного края*, Спб., 1888, с. 24; Добрянский А. *История епископств трех соединенных епархий, Перемышльской, Самборской и Саноцкой от недавних времен до 1795 г.*, Львов, 1893; Holban, Th., *Românii pe teritoriul polonez pînă în sec. XVII*, în revista „Arhiva”, 1932, nr. 1-2, p. 27-32; Nistor, Ion, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, în „Codrul Cozminului”, Cernăuți, 1933-1934, an. VIII, p.43.

² Исаевич Я.Д., *«Горды червенские» и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами (конец IX- начало XI)*, в кн. „Исследования по истории славянских и балканских народов”, Москва, 1972, с. 123.

³ Батюшков П.Н., *Волынь. Исторические судьбы юго-западного края*, Спб., 1888, с. 69.

⁴ Инкин В.Ф., *К вопросу о социально-политической организации галицких сел на волошском праве (о сборах-вечах)*, в кн. „Карпато-Дунайские земли в средние века”, Кишинев, 1975, с. 299-330.

⁵ Exista încă în sec. al XV în ținutul Przemysl un sat cu numele „Bolohovce”, fiind locuit de români după dreptul valah (Holban, Th., *Românii pe teritoriul polonez pînă în sec. XVII*, în revista „Arhiva”, 1932, nr. 1-2, p. 27). Vezi și: Parasca, Pavel, *Românii din Podolia în secolele XII-XV*, în revista „Cugetul”, Chișinău, 1993, nr.3-4, p.9-16.

⁶ Episcopia ortodoxă de Halici a fost înființată, conform ultimelor opinii, între anii 1139 și 1145, în timpul mitropolitului de Kiev - Mihail. (Щапов Я.Н., *Государство и церковь Древней Руси X-XIII*, Москва, 1981, p. 50; Solomon Flavius, *Domnie și biserică în Țara Moldovei în a doua jumătate a sec. XIV. Implicații haliciene*, în: „Anuarul Institutului de Istorie „A.D.Xenopol”, Iași, XXXII, 1995, p. 25, trimiterea 1).

⁷ Добрянский А., *История епископств трех соединенных епархий, Перемышльской, Самборской и Саноцкой от недавних времен до 1794 г.*, Львов, 1893.

⁸ Акт разграничения, датированный 6861 (1352/1353), находится в Архиве Русской Капитулы в Przemysl под p. 72.

⁹ Bartoszewicz O., *Encyklopedia powszechna w Warszawie*, 1864, t. 17, p. 981.

¹⁰ Această icoană (chip) poartă o inscripție „Ta katedra Przemyska za paterzow miała. - Ze rawsze godnych ludzi w pamiec nam podala. - I tego Episkopa Jmienia zacnosciadzobil ja ten lecz nie mniej zycia podoznoscia” Traducerea: „Acestă catedrală episcopală din Przemysl a avut parte de oameni destoinici de veșnică amintire - pe acest episcop cu nobil nume - am făcut eu acest chip (icoană) nevrednicul de mine” (Добрянский А. *История епископств трех соединенных епархий, Перемышльской, Самборской и Саночкой от недавних времен до 1795 г.*, Львов, с. 12, примеч.2).

¹¹ Holban, Th., *România pe teritoriul polonez până în sec. XVII*, în revista „Arhiva”, 1932, nr. 1-2, p. 27-32. La rândul său, Th. Holban s-a referit la studiile și documentele publicate de istoricii polonezi (Akta Grodzkie i Ziemskie, XI, nr. 457, 458, 459; XVIII, nr. 2791; Fijalek Jan. *Sredniowieczne biskupstwa kosciola Wschodniego na Rusi i Litwie*, în „Kwartalnik historyczny”, 1896, nr. 10, p. 491-494; Idem. *Biskupstwa greckie w ziemiach ruskich od polowy wieku XIV*, în „Kwartalnik historyczny”, 1897, nr. 11, p. 1-63; „Kwartalnik historyczny”, 1896, nr. 10, p. 814-815).

¹² Fijalek Jan., *Biskupstwa greckie w ziemiach ruskich od polowy wieku XIV*, în „Kwartalnik historyczny”, 1897, nr. 11, p. 1-63; Holban, Th., *România pe teritoriul polonez până în sec. XVII*, în revista Arhiva, 1932, nr. 1-2, p. 31-32.

¹³ Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, 1992, p.276; vezi și p.292 și 615.

¹⁴ Akta Grodzkie i Ziemskie, XI, nr. 457, 458, 459. Apud Holban, Th., *România pe teritoriul polonez până în sec. XVII*, în revista „Arhiva”, 1932, nr. 1-2, p. 29.

¹⁵ *Analecta Byzantino-Russica*. Ed. W.Regel, Petropoli, 1891, p. 55, 134; Spinei Victor, *Moldova în sec. XI-XIV*, București, 1982, p. 235 și 254, nota 366.

¹⁶ Acești episcopi figurează, primul și al doilea, în compartimentul ierarhilor din *Pomelnicul sfintei mitropolii a Rădăușului și sfintei mânăstiri*. Deși pomelnicul s-a păstrat într-o copie din sec. al XVIII-lea, din analiza critică a documentului reiese cu destulă certitudine că nu este vre-o îndoială că la copierea lui a fost respectată atât enumerarea, cât și ordinea în care au fost înșiruiți episcopii în pomelnicul original. Această împrejurare ar demonstra existența episcopiei de Rădăuși, precum și aflarea în fruntea ei a unor ierarhi în scurtă vreme după 1359. O analiză mai detaliată a documentului vezi: Rezuș Petru, *Contribuții la istoria orașului Rădăuși (până la 1818)*, București, 1975, p. 56-57 și foto nr. 5, 6.

După constituirea definitivă a statului moldovenesc medieval, are loc procesul ireversibil de consolidare treptată a instituțiilor și ierarhiei bisericești de rit ortodox (greco-bizantin). Cel puțin din ani '60-'70 ai sec. XIV și alte izvoare istorice atestă subordonarea bisericească a Țării Moldovei față de Mitropolia din Halici. Aceasta i-a făcut pe unii cercetători să emită ipoteza, precum că o bună parte a teritoriului viitorului principat al Moldovei ar fi cunoscut această dependență încă din timpurile dominației (influenței) asupra acestui spațiu geografic a cnejilor Haliciului, la sfârșitul sec. al XII și, mai ales, pe parcursul celui de al XIII și al XIV-lea. După cum arată unele izvoare documentare, unul din voievozii Moldovei, Petru I Mușat (cc.1375 - cc.1391) trimite în 1376 spre sfințit ca episcopi ai Moldovei pe pământeanul său Iosif (?), viitorul mitropolit al Țării Moldovei de la începutul sec. al XV-lea, și pe Meletie (?) la mitropolitul Antonie al Haliciului. (Hurmuzaki E., *Documente*, vol. XIV, part. I, p. 21-22, 32-33; *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 180.)

¹⁷ Чистович И. *Очерки истории западно-русской церкви*. Ч. I., Спб., 1882, с. 186.

¹⁸ Рогов А.И. *Из истории культурных связей Галиции и Молдавии с Балканскими странами (Фрески Лаврова)*, в кн. „Юго-Восточная Европа в средние века”, Кишинев, 1972, с. 235-254.

¹⁹ Грицак Е. *Капітульна бібліотека в Перемислі*, в журн. „Сьгочасней минуле”, Львів, 1939, №1, с. 96-98.

²⁰ Исаевич Я.В. *Кирилловские старопечатные книги в коллекциях Польской Народной Республики (Варшава, Краков, Врецав)*, в кн. „Книга. Исследования и материалы”. Сб. VIII, Москва, 1963, с. 292.

²¹ Розов М.М. (Н.Н.) *Маловідомі джерела з історії української мови. Рукописи греко-уніатського капітулу м. Перемисля*, в кн. „Питання історії української мови”. Київ, 1970, с. 176-186. Ne-a rămas, deosebit de interesantă, în accesibilă lucrarea *Отчет магистра Ивана Пальшова о библиотеке Перемышльской капитулы*, publicat în revista „Христианское чтение”, 1883, сентябрь-октябрь, Протоколы рады Академии, с. 71-81. Ținând cont de vechimea manuscrisului, să fie oare vorba în cazul dat de Alexandru cel Bun ? În caz dacă datarea lui N.N. Rozov este eronată, ar putea fi vorba de un alt Alexandru, domn al Moldovei, cum ar fi Alexandru Lăpușeanu, în timpul domniei căruia, în 1558, își făceau studiile în Moldova și diecii din Przemysl.

²² Розов М.М. (Н.Н.) *Маловідомі джерела з історії української мови. Рукописи греко-уніатського капітулу м. Перемисля*, в кн. *Питання історії української мови*. Київ, 1970, с. 183.

²³ „Евангеліє тое було подорожане до катедрі св. Іоанна в Перемислі від Волосково господаря Александра імоверно епископови Антонию Винницкому до его посвячення на епископа и було в золоте оправлено. Зри акт з р. 1654, ч. III, лист 3. 29. XII. 907. Подолинский”. (Рогов А. И. *Кириллические*

рукописи в книгохранилищах Польши în: „Studia Zrodloznawcze”, XIV, Warszawa – Poznan, 1969, p.155). Nota aparține unui oarecare Podolinski, făcută la 29. XII.1907, care se referă la un document din 1654, care, probabil, se păstra în arhiva acestei catedrale: „Această Evanghelia a fost dăruită catedrei Sf. Ioan din Peremâșl de către voievodul voloh (Moldovei. – n.n.) Alexandru binecredinciosului episcop Antonie de Vinița până la hirotonia sa și era ferecată în aur”.

²⁴ Turdeanu, Emil, *Autori, copişti, cărți, zugrăvi și lucrători de manuscrise în Moldova (1552-1607)*, în „Anuarul Institutului de Istorie „A.D Xenopol”, Iași, tom. XXX, 1993, p.56

²⁵ Pungă, Gheorghe, *Un protector al artei și culturii moldovenești*, în: „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, (seria nouă), secț. III (istorie), tom. XXX, 1985, p.46.

²⁶ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Ștefan cel Mare și mănăstirea Căpriană*, în Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, „Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice. Studii”. Chișinău, 2001, p. 207.

²⁷ Despre faptul că existau anumite legături între Moldova și Episcopia din Przemysl cel puțin în ultima perioadă a domniei lui Ștefan cel Mare ne vorbește informația despre mișcarea și incursiunile unui oarecare Muha (se prea poate Mihu, numele fiindu-i deformat în pronunțare străină. – n.n.) în stăpânirile Coroanei poloneze pe la 1490, care a fost reflectată în *Cronica poloneză* a episcopului de Przemysl Jan din Torgowisk (*Monumenta Poloniae historica Pomniki dziejow polskich* T. III, Rocznik Jana z Torgowiska. Lwow, 1878, str. 239-240, Apud *Исторические связи народов СССР и Румынии*, том 1, Москва, 1965, с. 295, примичание 33),

²⁸ Добрянский А., *История епископств трех соединенных епархий, Перемышльской, Самборской и Саноцкой от недавних времен до 1794 г.*, Львов, с.78-79.

²⁹ Scrisoarea în original. “Теже приишите до нас чотыре дякия млоденцы, а мы их дамо научение пения греческого и сербского, и коли ся научат, а мы их за ся пустимо до вас, одно чтобы мели голоса добрые, бо из Перемышля такоже до нас посланы суть дякове на науку”(Акты относящихся южно-западной России, т. 1, с. 142).

³⁰ Turdeanu, Emil, *Manuscrise robite de cazaci*, în „Magazin istoric”, București, 1993, nr.6-8, p.13.

³¹ Драгнев Э. Д., *Культурно-исторические связи Молдовы со странами восточной и юго-восточной Европы в области архитектуры и изобразительного искусства (XVII –70-е гг. XVIII вв.)*. Диссертация на соискание ученой степени канд. ист. наук, Кишинев, 1990, с. 40. (Teza, la care ne referim se păstrează în Biblioteca Centrală Științifică a Academiei de Științe a Moldovei). Nu cunoaștem criteriile datării cercetătorului, dar, pornind de la faptul că Moldova a avut relații mai strânse cu Przemyslul în sec. XV-XVI, am putea admite că și această carte ar fi dată din această perioadă.

³² Розов М.М. (Н.Н.), *Маловідомі джерело з історії української мови. Рукописи греко-уніатського капітулу м. Перемишля*, в кн.: „Питання історії української мови”. Київ, 1970, с. 182-183.

³³ Рогов А. И., *Кириллические рукописи в книгохранилищах Польши*, în „Studia Zrodloznawcze”, XIV, Warszawa – Poznan, 1969, p.155.

³⁴ Шапов Я. Н., *Восточнославянские и южнославянские рукописные книги в собраниях Польской Народной Республики*, Москва, 1976, с.11.

³⁵ Рогов А. И., *Кириллические рукописи в книгохранилищах Польши*, în „Studia Zrodloznawcze”, XIV, Warszawa – Poznan, 1969, p.155. Studiul mai conține și o scurtă descriere a acestui fond de carte manuscrisă.

³⁶ Рогов А. И., *Кириллические рукописи в книгохранилищах Польши*, în „Studia Zrodloznawcze”, XIV, Warszawa – Poznan, 1969, p.155.

³⁷ Исаевич Я.В., *Кирилловские старопечатные книг в коллекциях Польской Народной Республики (Варшава, Краков, Врецав)*, в кн.: „Книга. Исследования и материалы. Сборник”, VIII, Москва, 1963, с. 292; Исаевич Я.В., *Литературна спадщина Івана Федорова*, Львів, 1989, с. 51. 150, 157, 160.

³⁸ Рогов А. И., *Кириллические рукописи в книгохранилищах Польши*, în „Studia Zrodloznawcze”, XIV, Warszawa – Poznan, 1969, p.155.

Igor SAVA

UNELE CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA STRUCTURA INSTITUȚIONALĂ A MĂNĂȘTIRILOR MOLDOVEI ÎN SECOLELE XV-XVI

Studiile de istorie comparată, mai ales, cele din ultimele decenii, au demonstrat că, în multe privințe, viața socială și spirituală a popoarelor din sud-estul Europei are înrudiri și similitudini, care sunt vizibile uneori și în modul de folosire a procedeele artistice apropiate, în interpretarea aproape identică a unor tradiții spirituale și chiar a unor teme folclorice comune. De menționat însă că acest fenomen de interferență multilaterală are temeieri foarte vechi. Deosebit de important este principiul ecumenic al unității în diversitate, pe care Biserica creștină încă din primele veacuri ale erei noastre și mai târziu, în cei peste o mie de ani de existență a Imperiului Bizantin, l-a știut a imprima în viața acestor popoare, în instituțiile lor, în cultura, în arta și spiritualitatea fiecăruia în parte. Este firesc deci ca studiul monahismului românesc, în comparație cu cel bizantin, să scoată în evidență adevăruri esențiale în legătură cu viața socială, culturală și bisericească a poporului român.

La sfârșitul secolului al XIV-lea, o dată cu organizarea canonică a Bisericii Ortodoxe Românești, a început o nouă etapă în istoria monahismului românesc – cea a monahismului organizat, denumită și clasică. În Țările Române mișcarea isihastă și monahismul organizat s-au dezvoltat sub influența Muntelui Athos și s-au răspândit prin filiera slavilor sud-dunăreni. Legăturile cu Athosul au făcut din ea ulterior o realitate neîntreruptă a vieții religioase în spațiul carpato-danubian.

În perioada menționată, în Moldova se ridică numeroase schituri și mănăstiri prin daniile domnitorilor, inspirați de practica ctitoricească a împăraților bizantini, ale boierilor, prin jertfele materiale ale unor călugări și mireni, fapt atestat de izvoarele scrise. Printre cele mai vechi mănăstiri moldovenești se numără: mănăstirile Neamț,¹ Sf. Nicolae din Poiană sau Probota (1398),² Moldovița, (1402)³ etc. Acest proces ia o amploare deosebită în secolele XV-XVI, epocă în care au fost fondate vestitele așezări monahale Bistrița (1407), Humor (1415), Căpriana (1425), Putna (1470), Voroneț (1472), Râșca (1542), Slatina (1558), Pângărați (1560), Sucevița (1595) etc., renumite monumente de artă și „centre de difuzare a culturii.”

Trecutul istoric al Bisericii românești, evoluția vieții monahale în spațiul carpato-dunărean, au constituit importante subiecte de investigație pentru multe generații de istorici și teologi. Există numeroase studii și articole disparate, colecții de documente referitoare la temă, dar care, după părerea noastră, abordează deja tradițional doar unele aspecte ale vieții monahale: activitatea cultural-artistică a mănăstirilor românești; mănăstirile românești – monumente remarcabile de artă; viața și activitatea unor personalități monahale; dreptul de ctitorie în Țările Române etc. Mai puțină atenție s-a acordat aspectelor organizării interne a mănăstirilor românești, instituțiilor, precum și vieții cotidiene. Rămâne până în prezent controversată problema asistenței social-umanitare, oferite de așezămintele de cult românești.

Referindu-ne la domeniul subiectului ales pentru cercetare, subliniem faptul că până în prezent în istoriografia românească s-au făcut puține încercări în acest sens. Deși au fost valorificate principalele colecții de documente ce reflectă perioada respectivă, sintezele de istorie și lucrările de istorie bisericească abordează tangențial sau omit acest subiect important al monahismului românesc. În acest context amintim unele preocupări, spre exemplu, una dintre lucrările episcopului de Roman, Melchisedec Ștefănescu (1823-1892)⁴, care oferă informații referitoare la 48 de mănăstiri și biserici vechi din Moldova.

La sfârșitul secolului al XIX-lea a apărut o nouă orientare în cercetările istorice românești, aceasta materializându-se în lucrările lui A.D. Xenopol (1847-1920)⁵ și Nicolae Iorga.⁶ Însemnătatea acestor studii constă nu numai în faptul că autorii lor au valorificat materialul de arhivă, dar și în aceea că au sugerat viitorilor savanți metodele de cercetare a problemelor ce țin de acest domeniu. Ulterior numeroși cercetători⁷ au demonstrat cu lux de amănunte că în procesul organizării de stat, secondat de o organizare religioasă, românii au preluat un șir de instituții și tradiții bizantine, pe care le-au adaptat la realitățile românești, realizând o sinteză în acest sens. Deoarece izvoarele interne oferă puține informații despre organizarea mănăstirilor românești pentru reconstituirea acestui fenomen la români este binevenit modelul bizantin. În Imperiul Bizantin exista o documentație istorică mult mai bogată referitoare la monahismul românesc, care a fost tradusă în diferite limbi. De reținut faptul că Sinodul al IV-lea ecumenic, legislația lui Iustinian (527-565), precum și statutele și tipicoanele mănăstirești ulterioare au stabilit rânduiele, multe dintre care existau în mănăstirile moldovenești, odată ce Biserica Moldovei gravita canonic spre Constantinopol. În reconstituirea subiectului pus în discuție în afară de actele bizantine imperiale și patriarhale⁸ de o valoare deosebită sunt datele despre așezămintele mănăstirești locale,⁹ colecțiile de canoane ortodoxe¹⁰ și, nu în ultimul rând, colecțiile de documente interne¹¹ și externe¹², ce reflectă perioada respectivă.

Vastul material documentar, oferit de aceste colecții, este prețios, mai ales, prin datele referitoare la relațiile dintre stat și mănăstiri, anumite structuri administrative etc.

În perioada postbelică, în pofida faptului că regimul comunist din România intenționa să suprimă învățământul teologic, a fost continuată tradiția editării lucrărilor privind istoria Bisericii române. În 1957 apare lucrarea *Istoria Bisericii române*¹³ de G. I. Moisescu, Șt. Lupșa, A. Filipașcu, care conține și informații referitor la problema noastră.

În anii '80 profesorul de teologie de la Sibiu, Mircea Păcurariu, publică un tratat în trei volume, despre istoria Bisericii Ortodoxe Române, lucrare care s-a bucurat de succes. Autorul, abordând problema originilor și evoluției monahismului românesc, prezintă schematic unele aspecte ce țin de organizarea internă a mănăstirilor.¹⁴

În istoriografia românească o primă încercare de a trata problema organizării mănăstirilor românești a făcut V. Muntean în teza sa de doctorat „Organizarea mănăstirilor românești în raport cu cele bizantine”¹⁵ În acest studiu comparativ autorul demonstrează încă o dată că dreptul de ctitorie, statutul canonic, organizarea internă a mănăstirilor românești nu prezintă deosebiri esențiale de modelul originar din care s-au inspirat. Cu toate că receptarea a fost destul de largă, sinteza românească ce a rezultat a păstrat „legea pământului” ca drept complementar. În capitolul intitulat „Statutul canonic. Viața și structura monahală”, V. Muntean se oprește asupra unor aspecte ce țin de organizarea internă a mănăstirilor românești, ca: locul și statutul mănăstirilor românești în sistemul canonic răsăritean, constatând o puternică apropiere între regimul juridic mănăstiresc și statutul canonic,¹⁶ normele de recrutare și de conviețuire în mănăstiri, stabilind că ele nu diferă esențial de modelul bizantin; se referă și la unele oficii din mănăstiri. Totodată, remarcăm unele lacune în lucrarea acestui autor. În primul rând, limbajul și stilul exprimării nu corespunde exigențelor academice actuale. Asutorul face referiri mai mult la organizarea internă a mănăstirilor bizantine, oferind puține informații despre spațiul românesc. Astfel, sunt trecute cu vederea unele organe de conducere importante, ca, de exemplu, „soborul,” nu s-a încercat a se estima, cel puțin aproximativ, numărul călugărilor din mănăstirile românești etc.

În 1990 a fost editat *Patericul românesc* al Protosinghelului Ioanichie Bălan, operă fundamentală a spiritualității ortodoxe românești. Compilație a vieților și a învățăturilor marilor părinți duhovnicești din primele secole creștine până în prezent, lucrarea conține informații

succinte referitoare la subiectul abordat, menționi despre unele instituții din anumite mănăstiri, întemeietorii acestora, numărul călugărilor din mănăstirile moldovenești dintr-o epocă sau alta.

Din cele menționate putem concluziona că istoriografia românească n-a acordat atenția necesară acestui subiect important din cadrul monahismului românesc.

Prezentul articol își propune să trateze unele principii de organizare și conducere din mănăstiri sau așa-numitele „structuri monahale” ale Moldovei prin prisma modelului bizantin.

Informațiile despre existența unor mănăstiri în a doua jumătate a secolului al XIV-lea la est de Carpați ne permit să analizăm cum au fost interpretate și realizate unele principii de organizare internă a mănăstirilor din Țara Moldovei.

Potrivit practicii răsăritene, după organizarea lor mănăstirile sunt de trei tipuri: chinovii, idioritmii și sihăstriei.¹⁷ Tipul chinovial sau de “viață comună” e identic celui occidental, constând în ascultarea față de un egumen sau o egumenă. Mănăstirile idioritmice, destul de răspândite în Răsărit, erau constituite conform unui ritm propriu de viață (*idios rytmos*) - din una sau mai multe familii sub îndrumarea unui întâi-stătător. În ele slujbele se făceau în comun, dar fiecare familie avea un mod de viață propriu și propriile resurse materiale. Cel de-al treilea tip include pustnicii, care trăiau în schituri sau colibe, al căror ideal este isyhia. În Moldova în perioada respectivă mai răspândite erau chinoviile și tipul sihastric de organizare a monahismului, ceea ce se datora influenței athonite. Trebuie menționat faptul că exista o puternică apropiere între regimul juridic mănăstiresc și statutul canonic, deoarece în mare parte legislația civilă a recapitulat ceea ce bisericește deja se hotărâse, potrivit principiului lui Iustinian : “*orice lucru oprit de sfintele canoane este prohibit și de legile noastre*”¹⁸ (Cod. Just. I, 3, 44, 45). Aceleași prescripții iustiniene impun idealul chinovitic al lui Vasile cel Mare, cu toate că se tolerau și sihastrii. Apariția fundațiilor religioase sub forma bisericilor și mănăstirilor se datorează dreptului de ctitorie, considerat instituția cu cea mai largă origine bizantină¹⁹, care reflectă ansamblul reglementării obiective a ctitoriilor și a poziției de ctitor-stăpân întemeietor și patron printr-o danie de închinare.

Analiza manuscriselor slavo-române din secolele XV-XVI, demonstrează că în spațiul românesc s-a difuzat tipicul ctitoricesc sudit în prelucrare athonită. Predomină copiile așa-zisei redacții ierusalimitene (mijlocul secolului al XIV-lea) cu indicații liturgice specifice tipicelor de catedrale din secolele IX-X și prevederi ctitoricești, studite și norme disciplinare sau liturgice din practica mănăstirilor de la muntele Athos.²⁰ Unele prevederi ale dreptului de ctitorie în Țara Moldovei sunt expuse și în *Pravila lui Vasile Lupu*,²¹ care, deși este tipărită la mijlocul secolului al XVII-lea, are la bază legi din veacurile anterioare. Ne vom referi mai mult la un compendiu de drept foarte răspândit în Țările Române, în veșmânt slavon, din secolul al XV-lea – până în secolul al XVII-lea – *Sintagma lui Matei Vlastares*, compusă în 1335. Acesta circula în Moldova începând cu secolul al XV-lea, apoi este răspândit și în celelalte provincii românești²², conținând multiple prevederi referitoare la organizarea internă a monahismului etc.

Referitor la regimul juridic mănăstiresc, vom constata următoarele: întemeierea de mănăstiri era reglementată nomocanonic. Orice ctitorie se ridică cu aprobarea episcopului local. Vlastares²³ face trimitere la canonul 4 al sinodului ecumenic(451), care stabilește că „nimeni, în nici un chip, să nu clădească ori să înființeze mănăstiri ori case de rugăciuni fără știrea episcopului cetății.”²⁴ De regulă, ctitorirea unei mănăstiri se făcea cu o donație de bunuri (afierosire, închinare, danie sau milă). Conform sintagmei, orice donație este irevocabilă²⁵, în sensul că nu putea deveni proprietatea privată, cu excepția existenței stărilor de criză (război etc.) Se admitea totuși înstrăinarea lor, dar cu consimțământul episcopilor și al clericilor²⁶. De asemenea, era interzisă transformarea mănăstirilor în locuințe particulare

ale ctitorilor, deci bunurile afierosite mănăstirilor deveneau patrimoniul cu o trăsătură caracteristică: constituiau o bază colectivă, dar, teoretic, inalienabile și indivizibile. Actele în care apar ca destinatari ai liberalităților egumeni sau călugări, trebuie explicate în sensul că aceste persoane figurează în înscrisuri ca beneficiari ori exponenți ai instituției respective.²⁷

În realitate, s-au constatat abateri atât la bizantini,²⁸ cât și la români, existând cazuri de epidosis, situație când o mănăstire era atribuită altei mănăstiri. Este o formă exercitată de către Biserică nu în avantajul unei persoane, ci al instituției-ctitorie, mai ales, în scopul echilibrării situației economice a unor mănăstiri.²⁹ Pentru Moldova consemnăm un prim caz în 1411³⁰, care se referă la mănăstirea Bohotin. Cazuri de epidosis au avut loc în 1431, 1446, 1458, 1470³¹. Pentru spațiul românesc menționăm un fapt puțin obișnuit în monahismul răsăritean, când două sau mai multe mănăstiri erau puse sub conducerea unui singur egumen.³² Există și cazuri de dăruire a mănăstirilor de către unii domni moldoveni unor persoane laice.³³ Spre deosebire de bazele bizantine majoritatea conducătorilor din Moldova și Țara Românească nu s-au datat la imixtiuni grave în chestiuni ecleziastice, inclusiv monahale, cu toate că au fost și domni cvasimonahahi³⁴, în relațiile dintre cele două părți dominând principiul „simfoniei”.

Autoritatea ecleziastică, în schimb, exercita o influență vădită asupra mănăstirilor. În dependență directă de episcop se afla egumenul, care conducea comunitatea încredințată lui. În Țara Românească, mai ales, prin Athos, s-a stabilit o oarecare independență a egumenului față de autoritatea ecleziastică, așa-numita „autodespoție”, datină ce prevedea desemnarea egumenului de către călugări. În privința alegerii acestuia, într-un hrisov special al lui Mircea cel Bătrân se spunea că egumenul de Vodița – Tismana să fie ales numai de „sobor” sau de obștea călugărească fără vreun amestec din partea autorității de stat.³⁵ Mitropolitul Ungrovlahiei, Eftimie al II-lea, de asemenea, așază în 1596 ca organ electiv în desemnarea egumenului „voia soborului” mănăstiresc, așa cum s-a practicat încă de la organizarea monahismului românesc. Un semn al ascultării, al dependenței canonice era canoniceul, un tip de impozit, pe care îl plăteau mănăstirile bizantine și cele românești ierarhului de care depindeau. Documentele vremii infirmă ce a scris D. Cantemir în *Descrierea Moldovei* „că mănăstirile mitropolitului și episcopului n-au datoriat să le plătească nimic”.³⁶ În 1459 Ștefan cel Mare hotărăște ca oamenii unui sat, aparținând Bistriței, să nu plătească darea episcopescă mănăstirii.³⁷ Același domnitor în 1490 întărește mai multe biserici mănăstirii Putna „cu tot venitul ce se cuvine unui mitropolit de la popi”.³⁸ În aceste condiții, datorită mentalității religioase a unor domni, începând cu secolul al XV-lea, mănăstirile moldovenești s-au bucurat de numeroase scutiri și imunități, spre deosebire de cele din Țara Românească, care cunosc această practică începând cu secolul următor.

În mănăstirile Moldovei cea mai importantă structură instituțională era reprezentată de egumen. În Bizanț el se mai chema și catigumen (dacă avea hirotonie), mai rar proestos, termen cu care era desemnat conducătorul comun al unei asociații monastice³⁹. La români mai este atestat și titlul de proegumen, care nu întotdeauna are sensul de conducător al unei mănăstiri idioritmice. Împrumutat de la Athos, acesta s-a aplicat sporadic în spațiul carpato-danubian, desemnând pe mai-marele unei mănăstiri cu regim chinovial.⁴⁰ Prima atestare scrisă a unui arhimandrit la români datează din 1375⁴¹.

Tradiția veritabilă bizantină se potrivește deplin cu o formă de guvernare monarhică în mănăstiri, reieșind din faptul că întreaga comunitate monahală îi datorează ascultare și supunere egumenului. Referitor la alegerea egumenului, în Moldova, se pare, că exista o altă datină electorală. Funcția acestuia dura, de regulă toată viața, dar el putea fi destituit în

cazul comiterii unor infracțiuni grave. Viitorul stareț, poate, era desemnat și de predecesorul său înainte de moarte, după cum reiese din hrisovul domnesc de la 1407, prin care „popa” Dometian era împuternicit ca înainte de moarte „pe cine va voi să numească din frații săi...egumen”⁴² ori se alegea de către organele electivă⁴³ (soborul), procedeu specific mai mult Țării Românești. S-a vorbit și de o influență sârbească, apelându-se la calificativul de “nastavnic”, prezent într-un act muntean (1402) și în unul moldovenesc (din 1476)⁴⁴, persoană asociată starețului. Nastavnic înseamnă conducător, învățător, povățuitor sau administrator. Uneori și la români nastavnicul nu era altă persoana decât egumenul⁴⁵.

Analizând unele așezăminte monahale din Moldova, putem evidenția funcțiile și obligațiile egumenului, dintre care cele mai importante erau: de a supraveghea întreaga activitate a mănăstirii, în special, disciplina (în cazurile când erau consemnate abateri de la regulile monahale, convoca soborul); de a dirija toate activitățile interne (slujbele, munca, etc); de a reprezenta mănăstirea în relațiile cu autoritatea ecleziastică, domnia sau cu alte mănăstiri. Acesta trebuia să fie un exemplu pentru comunitate, să manifeste grijă și dragoste față de frați.⁴⁶ În luarea deciziilor egumenul trebuia să țină cont de sugestiile sfătuitoarelor, probabil, “stareții”, care apar menționați de egumen într-un act moldovenesc din 1626⁴⁷, ei fiind ajutorii acestuia, precum și ai duhovnicului, cel care îndruma viața duhovnicească a obștii prin slujbe, povețe, mărturisiri, de obicei, desemnat dintre cei mai bătrâni și evlavioși slujitori. Duhovnicul trebuia să supravegheze starea de spirit a călugărilor, cel puțin o dată la trei zile să ducă convorbiri duhovnicești cu obștea și în funcție de necesitățile sufletești ale călugărilor să le citească exemple din *Sfânta Scriptură*, *Viețile Sfinților*; să-și spovedească fii în cele patru posturi ale anului.⁴⁸ În funcție de numărul călugărilor și de doleanțele acestora puteau sluji unul sau mai mulți duhovnici.

Un rol însemnat în administrarea bunurilor materiale avea economul, funcție stabilită de Sinodul VII ecumenic. El era numit pe viață de către egumen sau de către obște. Putea fi eliberat pentru infracțiuni grave. În obligațiile economului intrau: organizarea activității de muncă a călugărilor, controlul veniturilor și cheltuielilor mănăstirii. Răspundea de disciplina în mănăstire, de aspectul vestimentar al fraților etc. În ajutor îl avea pe vistiernic sau casier, dochelar (paza și grija hainelor și lenjeriei), chelar, care răspundea de aprovizionarea cu alimente, acesta uneori fiind secondat de paharnic. Trapezarul se ocupa de pregătirea și supravegherea sălii de mese (trapeza), pregătită de un bucătar sau mai mulți. Străinii sau vizitatori erau primiți de către arhondar, în încăperi special amenajate (arhondaric). În unele așezăminte bisericesti existau și infirmieri, medici. Bolnicerul avea grijă de “bolnița” mănăstirii, unde erau îngrijiți călugării bolnavi și bătrâni, de asemenea și mireni. Arhiva era ocrotită de cărturari, gramatei, iar biblioteca - de bibliotecar. Trebuie amintite și funcțiile ecleziarhului, care avea în supraveghere inventarul bisericii și avea grijă de întreținerea lui, canonarhului, care conducea ceremonialul, mai ales, duminica și în zilele de sărbători mari. Domesticos, protosalt erau denumiți dirijorul și cântăreții de cor. În toate mănăstiri mai existau și portari, care controlau intrările și ieșirile, erau prezenți la distribuirile de milostenii de la poarta mănăstirii.⁴⁹ Răspunzătorii de aceste funcții se stabileau, de obicei, în timpul unor scurte ceremonii, organizate în biserică. De reținut faptul că majoritatea acestora se întăreau prin hotărârile sinoadelor bisericesti și, în funcție de necesitățile lăcașurilor de cult, mai ales, în mănăstirile mari, numărul oficiilor putea fi mărit.

Nu în fiecare mănăstire, bizantină ori românească, existau concomitent aceleași oficii. Documentele interne românești oferă informații succinte. În Țara Românească apelativul *ecleziarh* este înregistrat documentar întâia dată la 1497,⁵⁰ *domesticos* e folosit la mănăstirea Putna la începutul secolului al XVI-lea⁵¹. Într-un document din 1626 sunt amintiți: iconomul,

vistiernicul, ecleziarhul.⁵² La 1640, în pravila de la Govora, sunt menționați chelarul și trapezarul etc. Desigur, aceste funcții au apărut mai înainte.

În viața mănăstirilor de o autoritate deosebită se bucura și adunarea membrilor comunității –soborul–, una din atribuțiile principale ale căruia era desemnarea egumenului. Soborul trebuia, de asemenea, să supravegheze îndeplinirea rânduielilor vieții monahale, pentru a nu se admite abateri, să cerceteze la sfârșitul fiecărei luni dările de seamă despre venituri și cheltuieli, să stabilească epitemie și canon monahilor, care au săvârșit greșeli grave⁵³ etc., toate acestea realizându-se în strictă coordonare cu egumenul.

Nu putem trece cu vederea faptul că în evul mediu mănăstirile din Moldova, ca și din multe alte țări, aveau, în afară de funcția pur bisericească, și un important rol de culturalizare și de răspândire a științei de carte. Treptat, pe lângă mănăstiri se înființează scriptorii, biblioteci, unde erau copiate cărți pentru necesitățile locale sau la comanda eparhului ori a domnului. Aici apar și primele școli din țară, în care se predau cunoștințe elementare din diferite discipline. În secolul al XV-lea școala de la mănăstirea Neamț deținea locul central printre școlile mănăstirești. La sfârșitul acestui secol se întemeiază o școală și la mănăstirea Putna.⁵⁴

Mănăstirile medievale aveau menirea și de a acorda asistența socială. Organizarea instituțiilor de asistență socială, așezămintelor de ocrotire a sănătății sau de caritate: case de oaspeți (xenodochiile), aziluri pentru săraci (ptohotrofiile), spitale (nosocomiile) etc. era recomandată clerului de către Sinodul de la Niceia din 325.⁵⁵ De o faimă mare se bucura ptocheionul întemeiat în 369, la Cezareea Capadociei, de către Sfântul Vasile cel Mare. Așezământul, cunoscut sub numele de „Vasiliada”, cuprindea adăposturi pentru străinii în trecere, infirmi, bătrâni, orfani, pentru leproși, care erau strănși de pe drumuri, realizându-se, astfel, o misiune de caritate și de interes medico-sanitar.

Începând cu secolul al XV-lea, în Moldova se conturează tot mai mult opera de asistență socială, organizată de mănăstiri, în lipsa la acel timp a unor instituții specializate în acest domeniu. Evident că și acest aspect indispensabil al vieții monahale se încadrează în aria de organizare mănăstirească bizantino-slavă. Aceste tradiții și instituții, fiind preluate de români și adaptate, capătă o dezvoltare specifică. La mănăstiri se refugia populația din împrejurimi în cazuri de primejdie⁵⁶, aici se oferea adăpost și hrană străinilor, de asemenea, se poate admite că se acorda asistență medicală în așa-numitele „bolnițe”⁵⁷.

Deși documentele timpului nu oferă informații clare despre acest aspect, ele menționează această instituție pe lângă unele mănăstiri. O primă informație documentară parvine din timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Este vorba despre bolnița de la mănăstirea Putna⁵⁸. După unele păreri, în aceeași perioadă mai funcționa o instituție similară la mănăstirea de maici Pătrăuți, unde se acorda ajutor militarilor răniți.⁵⁹ Pentru Țara Românească avem informații despre funcționarea unui spital și xenodochion la mănăstirea Argeș și a spitalelor de la Bistrița și Cozia⁶⁰(sec.XVI).

Date documentare despre funcționarea vreunui spital mănăstiresc, nu cunoaștem în secolul al XVI-lea în Moldova. Abia la începutul secolului următor, în 1602, Mitropolitul Anastasie Crimca, urmând pilda înaintașilor a organizat⁶¹ o bolniță la Dragomirna, ctitoria sa. Sunt importante în acest caz relatările lui Cantemir⁶², referitor la faptul cum sunt primiți oaspeții în mănăstiri, indiferent de etnie, confesiune și starea socială.

În baza celor relatate pot fi trase câteva concluzii referitoare la instituțiile și structurile monahale din spațiul carpato-nistean. În primul rând, viața monahală din Moldova în secolele XV-XVI a fost influențată de contextul politic și religios al epocii. Organizarea internă a monahismului românesc era conformă cu statutul canonic de la Bizanț și nu prezenta deosebiri substanțiale, ceea ce se explica prin mentalitatea religioasă a epocii, fiind preluat modelul de

viață monahală de la Athos „oicumena Răsăritului ortodox.” Însă antinomia puternică dintre chinovie și idioritmie nu era caracteristică Țărilor Române, unde și în prezent predomină regimul chinovial.

În Moldova așezămintele de cult s-au constituit conform dreptului de ctitorie bizantin. Receptarea a fost destul de largă, iar sinteza românească ce a rezultat a păstrat „legea pământului” drept complementară. Statutul juridic al mănăstirilor a fost bine definit. Între canoane și legi s-au întemeiat numeroase puncte de racord, deseori hotărârile civile confirmând pe cele ecleziastice. Nu lipsesc nici devierile de la aceste principii, deși principiile (nomocanonic) erau interzise – există cazuri de dăruire a unor mănăstiri, ba chiar și de vânzare a lor, situație specifică mai mult Moldovei. Unii domni erau cvasimonahomahi. Un fenomen mai puțin cunoscut în Răsărit, era cel de atribuire a unei mănăstiri alteia (eforeia), de asemenea și „unirea” mănăstirilor sub o singură conducere.

Privitor la „oficiile” din mănăstirile moldovenești, menționăm o diferență în alegerea egumenului, probabil, un timp a fost folosită procedura studită (din secolul al XV-lea), iar în Muntenia tradiția aghioritică (din veacul al XIV-lea).

Deși izvoarele conțin puține informații referitor la actele de caritate și asistența socială, acordată de mănăstiri, se poate constata prezența instituțiilor identice cu cele ale vecinilor, poate într-o formă mai redusă. În lipsa unor instituții speciale, bolnița mănăstirească oferea o anumită asistență medicală populației, în special, păturilor nevoiașe, de altfel, ea își justifică titulatura de „*spital specific românesc*” pentru acele timpuri.

Deci românii au știut să remodeleze ceea ce au receptat din arhetipurile bizantine, fără o imitare servilă, fiind realizată o sinteză specifică românească, atât în domeniul organizării interne a mănăstirilor, cât și în cel spiritual.

NOTE

¹ *Documente privind Istoria României*, seria A, *Moldova*, secbele XIV-XV, v. I, (1384-1475), București, 1953, p. 219-220. Această primă mențiune documentară amintește de două sate ale mănăstirii de la gura Neamțului, pe care i le-a dat Petru Mușat, fapt ce demonstrează că mănăstirea exista înainte de această dată. (În continuare vom cita, *D.I.R. A, Moldova*, sec., XIV-XV, v. I).

² *D.I.R. A, Moldova*, sec., XIV-XV, v. I, p. 4; Cercetătorii N. Grigoraș și I. Caproșu, *Biserici și mănăstiri vechi din Moldova*. București, 1968, analizând *Pomelnicul* mănăstirii Probota și informațiile Mitropolitului Dosoftei, înaintează ideea, conform căreia mănăstirea ar fi fost construită în 1391, când Ștefan I nu era încă domn.

³ *D.I.R. A, Moldova*, sec., XIV-XV, v. I, p. 13.

⁴ Melchisedec Ștefănescu, *Notițe istorice și arheologice adunate de la 48 de mănăstiri și biserici antice din Moldova*, Roman, 1895.

⁵ A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II, ed. IV, București, 1996.

⁶ N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, ed. II, București, 1928; Idem, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1937;

⁷ Vezi, I. Nistor, *Temeiurile organizării noastre de stat*, București, 1943; Gh. Cronț, *Dreptul de ctitorie în Țările Române*, București, 1960; V. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980.

⁸ *Corpus iuris civis*, vol. II, *Codex Iustiniani*, ed. P. Krueger, 1954; I.P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, Series graeco, Paris, 1963 (vom cita P. G.).

⁹ În cazul respectiv vom menționa izvoarele la care am avut acces: *Normele monastice pentru dieceza ortodoxă orientală a Bucovinei, Suceava, 1911; Instrucțiuni pentru mănăstirile basabene, alcătuite la 4 iunie de starețul Dosoftei de la monastirea Hâncu*, în „Mănăstirile basarabene”, Chișinău, 1919; Suntem conștienți de faptul că aceste izvoare pot să nu reflecte adecvat situația din mănăstirile moldovene, însă primul regulament destinat mănăstirilor ortodoxe din Bucovina, confirmat prin decretul imperial din 29 aprilie 1784 de către curtea de la Viena, nu prezintă deosebiri esențiale față de regulamentul epocii sus-menționate. În pofida faptului că în secolul al XVII-lea monahismul românesc cunoaște o perioadă de decădere, în a doua jumătate a secolului al

XVIII-lea intervine o nouă perioadă de înflorire sub influența paisianismului, curent inspirat de tradițiile de la Athos.

¹⁰ N. Milas, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, vol. I-II, Arad, 1930.

¹¹ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare: Documente privind istoria României*, A, Moldova; *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova.

¹² *Călători străini despre Țările Române*, vol. I-III, București, 1968-1970; P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930.

¹³ Gh. Moiescu, Șt. Lupșa, AL Filipașcu, *Istoria Bisericii române*, București, 1957.

¹⁴ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I-III, București, 1980-1982.

¹⁵ V. Muntean, *Organizarea mănăstirilor românești în raport cu cele bizantine*, Teză de doctorat, București, 1984.

¹⁶ Bălan Ioanichie, *Patericul românesc*, ed. Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 1990.

¹⁷ Tomas Špidlic S. J., *Monghism și religiozitate populară în România*, București, 1997, p. 7.

¹⁸ *Corpus iuris civilis*, v. II, *Codex Iustiniani*, ed. P. Krueger, Berlin, 1954 (vom cita *Cod Iust.*); V. Hanga, *Mari legiuitori ai lumii. Hamurabi, Iustinian, Napoleon*, București, 1994.

¹⁹ V. Georgescu, *Bizanzul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980, p. 155.

²⁰ R. Constantinescu, *Manuscrise slavo-române de la Arhivele Centrale din Moscova*, în „Revista Arhivelor”, nr. 38, București, 1974, p. 13.

²¹ *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești*, 1648, ed. Academiei Române, București, 1961.

²² Al. Elian, *Bizantologia în preocupările teologiei ortodoxe românești*, în „Studii Teologice”, 23, București, 1971, p. 342.

²³ Migne J.P., *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, Paris, 1963, G.CXLV (vom cita P. G.).

²⁴ N. Milas, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, vol. II, Arad, 1931.

²⁵ P. G. CXLV; Ioan N. Floca, *Originile Dreptului scris în Biserica Ortodoxă Română*, în „Mitropolia Ardealului”, Sibiu, 1969, p. 81.

²⁶ *Iust. Nov.*, 120,7(CIC, III), p. 586.

²⁷ Cronț Gh., *op. cit.*, p. 103.

²⁸ Avem în vedere controversa iconoclastă care după anul 760 a căpătat un caracter antimonarhic accentuat, criză în care nu puține lăcașuri de cult au fost distruse, fie schimbate în locuințe particulare sau cazarme. Iconoclasm, ed. A. Bryer, I. Herrin, Birmingham, 1977.

²⁹ Muntean V., *op. cit.*, p. 49.

³⁰ Într-un act domnesc din 1411 Alexandru cel Bun face cunoscut că „mănăstirea de la Bohotin va asculta de această mănăstire... Bistrița”, *D. R. H. A. I*, p. 41-42.

³¹ *Ibidem*, I, p. 150, 379; II, p. 99, 242.

³² Pentru Țara Românească cazul din 1387, pentru Vodița - Tismana în timpul lui Nicodim de la Tismana (*D.R.H.*, B, I p.21); referitor la Moldova amintim actul emis de cancelaria lui Alexandru cel Bun în 1407, prin care Dometian era declarat egumen al mănăstirilor Neamț și Bistrița, *D.I.R. A. sec. XIV XV*, I, p. 7.

³³ În 1429, Alexandru cel Bun dăruiește soției și fiului său mănăstirea de la Vișnevăț „ca să-i fie ei uric, cu tot venitul și cu toate folosințele ce ascultă de această mănăstire, ei și copiilor și nepoților lor..., neclintit și nemișcat niciodată, în veci.” Deci este vorba de o donație pură, pe veci, ce o deosebește de practica charistikariatului, delimitată temporal sau cu titlu viager, specifică Bizanțului; *D.R.H. A. I*, p.124-125.

³⁴ În Moldova, Iacob Heraclidie (1561-1563) a adunat „vasele de argint și de aur și pietrele scumpe și împodobite cu mărgăritare ale sfințelor icoane din toate mănăstirile și s-a împodobit pe sine” (*Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI*, ...p.132); Secularizarea din timpul lui Ioan Vodă cel Viteaz (1572-1574) a cuprins satele ctitoriilor mai importante, cât și bunuri ale Bisericii romano-catolice (C.C. Giurescu, D. Giurescu, *Istoria românilor*, p.301.

³⁵ *D.I.R.*, B.I, p.153.

³⁶ Cantemir Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, București, 1965, p. 189.

³⁷ *D. R. H. A*, v. II, nr. 33.

³⁸ *Ibidem*, v. III, nr. 24.

³⁹ J.M Hussey, *Bizantin monasticism*, în „Cambridge Medieval History”, Cambridge, 1967, p. 173

⁴⁰ *D.R.H.*, B.I, p.412.

⁴¹ Titlul de arhimandrit avea inițial înțelesul de conducător al mai multor mănăstiri, ulterior însemnând conducătorul unei mari mănăstiri. După Gavril Protul, *Viața și traiul sfântului Nifon, patriarhul Constantinopolului*, ed. T. Simeștea, Biserica Ortodoxă Română, 55, 1937, p.26, Nicodim de la Tismana a primit în 1375 demnitatea de arhimandrit.

⁴² D.I.R., A, I p.7; Procedetul sus-menționat este asemănător celui de la Studios-Constantinopol (P. G.XCIV,1817.) Bălan Ioanichie în Patericul românesc la p.53,64,122 amintește câteva cazuri când s-a respectat procedetul.

⁴³ Domnitorul moldovean Miron Barnovschi în 1626 convoacă sinodul bisericesc, la care s-a decis ca să se reabiliteze tradiția de alegea a egumenilor de către „sobor”. D.R.H., A, XIX, p.146.

⁴⁴ D.R.H. B, I, p. 61; Ibidem, A, II, p. 311.

⁴⁵ R. Constantinescu, *Opredică slavă necunoscută la începutul secolului alXV-lea*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 93, 1975, p.317.

⁴⁶ *Instrucțiuni...* p. 87.

⁴⁷ D.R.H. A, XIX, p.146-147; I. Peretz, *Zaconicul lui Ștefan Dușan țarul sârbilor (1349 și 1354), comparat cu legiurile bizantine, slave și române*, București..., p.317; aici egumenul avea alături pe stareți.

⁴⁸ *Normele monastice...* p. 155; *Instrucțiuni...* p.89.

⁴⁹ R. Janin, *Le monahime bizantin au Moyen Âge. Commende et Tipika (X-e – XIV-e siècle)*, în „Revue des Etudes Bizantines”, Paris, 1964, nr. 22, p. 24.

⁵⁰ V. Muntean, op. ci., p. 79.

⁵¹ DIR, A, sec. XVI, I, p.113.

⁵² D. R. H. A, XIX, nr, 121.

⁵³ *Normele monastice ...* p. 157; *Instrucțiuni...* p. 88.

⁵⁴ Vezi, *Istoria învățământului din România*, București, 1971; A. Eșanu, *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1997.

⁵⁵ L. Stan, *Instituțiile de asistență socială în biserica veche*, în „Ortodoxia”, 1957, nr.1, P. 98.

⁵⁶ Conform relatărilor lui Grigore Ureche, în timpul incursiunilor tătărești din 1510 și 1513 mănăstirile moldovenești au adăpostit populația fugară (Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1965. p. 142).

⁵⁷ Semnificația bolnițelor mănăstirești a fost mult mai controversată în trecut și chiar în prezent nu s-a ajuns la un punct de vedere comun. În linii mari, distingem două viziuni prezente în istoriografie, referitor la problema pusă în discuție. Prima, reprezintă teza înaintată de către Pompei Gh. Samarian (*Medicina și farmacia în trecutul românesc*, III, București, 1938, p. 116-117), în opinia căruia bolnițele din mănăstiri erau instituții ce acordau asistență medicală atât clericilor, cât și mirenilor. Bolnița reprezintă o fază premergătoare spitalelor de astăzi și până către sfârșitul secolului al XVII-lea a fost “spitalul specific românesc”. Aceeași părere o împărtășesc: I. Ghelerter și Al. Pescaru (*Istoria organizării ocrotirii sănătății*, în „Organizarea ocrotirii sănătății”, București, 1956); V. Gonța și Al. Gonța (*Un spital de mănăstire de la Putna în veacul al XV-lea*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, 1963, nr. 9-10, p. 593-600); P. Miroiu (*Despre tipicul bolnițelor mănăstirești*, în „Mitropolia Olteniei”, 1969, nr.9-10, 1970, nr. 1-2). Cel de-al doilea punct de vedere prezent în istoriografia românească pune la îndoială continuitatea dintre bolniță și spital, susținând că în evul mediu, în cazul bolnițelor mănăstirești românești, nu poate fi vorba de o perpetuare a tradițiilor marilor spitale bizantine, ci de o adaptare a unei instituții mai simple, fără caracter propriu-zis spitalicesc. Bolnița mănăstirească era o anexă a mănăstirii, destinată retragerii și îngrijirii călugărilor bolnavi și bătrâni. Ea avea biserică proprie, iar în jurul ei se îngropau călugării. În aceste încăperi nu se dădea o îngrijire medicală calificată, ci una cu caracter popular. Din rândul susținătorilor acestei idei, îi menționăm pe: G. Brătescu (*De la bolnița mănăstirească la spitalul civil*, în „Mitropolia Olteniei”, 1969, nr. 9-10); N. Vătămanu, (*De la începuturile medicinei românești*, București, 1966, p. 123).

⁵⁸ V. Gonța și Al. I. Gonța în studiul sus-menționat vorbesc despre un *Mineu* descoperit la Putna, datat cu 8 martie 1536, în care se amintește despre un incendiu, care a cuprins mănăstirea în 1484, în care au ars: „trapezăriile, maghernița și bolnița...”.

⁵⁹ P. Miroiu, op. cit., p. 66.

⁶⁰ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Chișinău, 1993, p. 164.

⁶¹ Al. I. Gonța, *Mitropolitul Anastasie Crimca, fondatorul celui dintâi spital din Moldova*, în „Studii de istorie medievală”, Iași, 1998, p. 260.

⁶² Dimitrie Cantemir, op. cit., p. 185.

Nicolae FUȘTEI

MITROPOLITUL DOSOFTEI, PREOCUPĂRI DE TEOLOGIE BIBLICĂ ȘI PRACTICĂ

Mitropolitul Dosoftei, una dintre cele mai remarcabile personalități ale secolului de aur al culturii medievale românești, a fost preocupat nu doar de istoria românilor sau de traducerea cărților istorice, de cult ori didactice. Din valoroasa operă ce ne-a lăsat-o moștenire, din însemnările făcute pe marginea unor lucrări se profilează și chipul savantului teolog, care s-a interesat de cele mai importante probleme ale timpului, pe care îl prezintă, în special, de probleme ce țin de teologia biblică și de cea practică.

1. Preocupări în domeniul teologiei biblice

Printre preocupările din acest domeniu al cunoașterii putem menționa pe cele ce țin de studiul *Sfintei Scripturi*. În acest domeniu s-au constituit câteva discipline, care permit a înțelege corect sensul *Sfintei Scripturi*.

Cea mai veche și mai importantă dintre disciplinele biblice este "Exegeza". Denumirea disciplinei vine de la grecescul "exigeomai", ceea ce înseamnă explicare, interpretare.

În toată perioada Evului Mediu, în Occident laicii au fost ținuti departe de contactul cu *Sfânta Scriptură*. Era deci firesc ca poporul să fie nemulțumit și să se ridice împotriva acestei stări de lucruri.

Primul se pronunță Reuchelin (1525), dar cel mai mare adversar al acestei practici a fost Martin Luther, inițiatorul marii reforme. Nemulțumit de abuzurile ce se făceau în domeniul exegezei biblice, el formulează câteva principii privitoare la Exegeza *Sfintei Scripturi*, printre care este și următorul :

– *Sfânta Scriptură* are un singur sens, sensul literal, istoric sau gramatical: celelalte sensuri; profetic, tipic și alegoric, trebuie înlăturate ca "niște jocuri de maimuțe".

Această părere împărtășită de toate ramurile protestantismului a pătruns și în Țările Române². Reacția ierarhilor Bisericii Ortodoxe în privința acestor afirmații a fost expusă încă de Mitropolitul Varlaam în *Răspunsul la Catehismul calvinesc*, tipărit la Iași în 1645, în care se arată că față de curentele protestante care puneau la îndoială inspirația, autenticitatea și canonicitatea *Sfintei Scripturi*, ca și instituțiile bisericești, Biserica Ortodoxă a rămas credincioasă principiilor exegetice formulate de Sfinții Părinți.

Conformându-se acestor principii, ea vede în *Sfânta Scriptură* o operă divină și una umană, în același timp. Divină, prin inspirație și adevărurile pe care le cuprinde, umană prin haina cuvântului și felul în care a fost făcută de aghiografi. Pentru interpretarea ei este nevoie atât de credință, cât și de date științifice, acceptate prin rațiune, referitoare la autorii, împrejurările și motivele pentru care s-au scris.

Asupra principiilor exegezei textului *Sfintei Scripturi* avea să revină și Mitropolitul Dosoftei.

De fapt, Dosoftei nu a avut opere speciale consacrate exegezei biblice³. Ceea ce a rămas de la el sunt doar niște glose explicative la unele versuri la *Psalmii* din *Psaltirea* în versuri. Însă din acele glose putem să ne dăm bine seama care era punctul de vedere al Mitropolitului în această problemă.

Astfel, combătându-l pe Luther, care susținea că *Sfânta Scriptura* are doar un singur sens, cel literar, Dosoftei afirmă în "Cuvânt către cititor" (Slovo c citateliu) la *Psaltirea* în *Versuri*, că "Patru înțelesuri are Sfânta Scriptură"⁴, explicând mai apoi care sunt acestea.

“Pismitelinâi” sau “Thetikos” (istoric – *n. n.*) este cuvântul acela ce nu te lasă să-l zici într-alt chip de cum se scrie”. Dosoftei aduce următorul exemplu al înțelesului istoric: “ca și unde dzâce Domnul Hristos: ...Eu voi trimite-vă Mângâitorul de la Părintele, Duhul cel adevărat, care de la Părintele purcede”. Aceste cuvinte trebuie să fie înțelese în sensul direct: cel care “va socoti într-alt chip, acela-i străin cu totul de Sfânta Biserică”⁵.

Al doilea sens pe care îl poate avea textul *Sfintei Scripturi*, în viziunea lui Dosoftei, este cel *Obiiainii* sau *ithicos* (pre obicei). Ca exemplu sunt aduse cuvintele Mântuitorului: “N-am venit să răsăpesc legea, ce că s-o împlu” și “N-am venit pace să arunc pre pământ, ci sabie”. Explicând sensul acestor expresii, Dosoftei spune “Cu cuvântul cel dintâi Domnul Hristos face îndemnoș pre jidovi cătră ascultarea Sfintei Evanghelii, iară cu cel al doile le dă groază pentru cei îndărătnici”⁶.

Al treilea sens al textului *Scripturii* este *Inoscazaiemâi*, alegoric sau cum se exprimă Dosoftei “ca și cimiliturile, când altă grăiești și altă să-nțelege”⁷. Drept pildă aduce cuvintele: “Drept stearpa născu, și cea cu cuconii mulți au slăbit”. Explicând sensul lor, Dosoftei afirmă că: “Va să dzacă că biserica cea din limbi (Biserica, care era stearpă de darul lui Dumnezeu, au născut cuconi de la Hristos, mirele său, cele șapte taine și șapte daruri a Sfântului Duh, iară cea cu cuconi mulți, adecă biserica legii vechi (care să dzâce umbră legii-adevărate), au slăbit ș-au sterpit de toto darul lui Dumnezeu, pentru neascultarea cuconilor ei, care mainainte era plină de darul lui Dumnezeu cu proroci și apostoli”⁸.

Ultimul sens pe care îl poate avea textul *Scripturii*, după părerea lui Dosoftei, este cel Metaforic sau cum îl numește el, “*Perenositelinâi*”, “pre mutare”. Acesta “iaste ca neștine ce va să-i să-nțeleagă cuvântul dintr-altă sămnătură de poveaste, într-acest chip: Piatra ce nu o socotiră ziditorii, acea fu în capul unghiului. Acesta cuvânt să mută la Domnul Hristos, că nu-l băgară-n samă jidovii, călcătorii legii, ce svinția sa stătu cap unghiului legii vechi și legii noaă, de le împreună ambe, că svinția sa iaste cap Sfantii Besearici, miresii sale”⁹.

Cărturarul nostru face și o împărțire a *Psalmilor* în câteva categorii. Referindu-se la *Psalmii* din *Psaltirea lui Davidi*, Dosoftei spune că aceștia după conținut pot fi împărțiți în trei categorii: de “procestvie”, “de-a latura cu ruga” și “cu istoria” și de “învățătură”¹⁰. Tot el explică ce are în vedere prin aceste afirmații. Astfel, după cum aflăm din glosa ce se află la sfârșitul Psalmului 87, “psalmii și rugă fac, și mângâiere, și istorie, și învățătură, și tot ce svânția sa ni-au dat veste: de venirea pre pământ, de petrecerea, și moartea, și învierea, și ducerea în ceruri, și de biserica, și de a doua venire cu slavă și cu tărie, și cu giudeț, de să văd toate chiar și limpede.”¹¹ Deși, după cum reiese din aceeași glosă, pentru Dosoftei fiecare Psalm conține și prorocie, și istorie și învățătură: “Dară este vrun psalm să nu fie plin de procestvie de Domnul Hristos, de-a latura cu ruga și cu istoria? Că psalmii și ruga, și mângâiere, și istorie, și învățătura, și tot de svinția sa ni-au dat veste: de venirea pre pământ, de petrecerea, și de moartea, și învierea, și ducerea în ceri, și de Biserica, și de a doua venire cu slavă și cu tărie, și cu giudeț, de să văd toate chiar și limpede”¹².

Glosele lui Dosoftei la *Psalmi*, după conținut, pot fi împărțite în patru categorii: explicative¹³, moralizatoare¹⁴, liturgice¹⁵ și dogmatice¹⁶. După mărime, *glosele* la *Psalmi* se împart în: comentarii doar la unele versete din psalmi; comentarii scurte la întreg psalmul, și comentarii ample.

În total, Dosoftei a comentat 84 de psalmi, sau 56% din cei 150 de *Psalmi* ai *Psaltirii prorocului David*. După cum vedem din *tabelul 1*, savantul are comentarii ample la unii psalmi (7), comentarii doar la unele versete sau chiar la unele cuvinte aparte (32) și comentarii pe scurt la conținutul psalmilor (45).

O altă încercare de pionierat a mitropolitului Dosoftei, care ține de teologia biblică, este introducerea locurilor paralele la unele versete la *Psalmi* lui David. Importanța acestei inițiative o vom înțelege mai bine dacă luăm în considerare că locurile paralele în *Sfânta Scriptură* au fost introduse, din inițiativa școlilor teologice protestante, abia în secolul al XIX-lea.

În *tabelul 2* sunt prezentate versetele din *Psalmi* unde au fost indicate de către mitropolitul Dosoftei și locurile paralele din alte cărți ale Sfintei Scripturi.

Tabelul 1

Psalmi		
Comentarii ample	Comentarii la unele versete	Comentarii pe scurt la conținutul psalmilor
28, 50, 62, 80, 86, 119, 121	3,19-21; 15,26; 18,13, 19-20, 26; 21,69; 26,38; 30,47; 31,36; 39,72; 40, 25-26; 41,31,42; 44,5, 19,35,37; 47,13; 48,19-22; 49,62,99; 50,15; 52, 22; 54,28,50,78; 58,2, 10,33-34; 62,17; 63,25; 64,4,22,25,48, 52,67,91; 74,8; 76,26; 80,18; 82, 1-2; 86,51; 90,5-6; 93, 45,83-84; 95,20; 97,10, 20; 98,23-24; 101,19-20; 126,16.	1, 2, 6, 11, 16, 17, 18, 23, 30, 37, 45, 46, 47, 48, 51, 53, 55, 56, 58, 59, 61, 67, 68, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 83, 88, 89, 95, 96, 103, 107, 108, 114, 118, 125, 132, 133, 135, 136

2. Preocupări de teologie practică

O altă preocupare a Mitropolitului Dosoftei este legată de teologia practică. Interesul față de acest compartiment al teologiei, probabil, a fost generat de frământările timpului.

Secolul al XVII-lea reprezintă - pe plan interortodox - o perioadă de maximă afirmare cultural-bisericească în cadrul celor patru patriarhii "apostolice", dar și în diferitele Biserici locale naționale. Însă el constituie și o perioadă de intense controverse teologice, care au frământat multe Biserici Ortodoxe naționale (să ne gândim numai la reacția pe care o provocase apariția *Catehismului*, publicat la Geneva sub numele patriarhului ecumenic Chiril Lucaris), în același timp, de polemici ale unor teologi greci cu cei de alte confesiuni (ca să nu mai vorbim de polemicele dintre catolici și protestanți în Apus), păgubitoare pentru unitatea Ortodoxiei și, în general, pentru unitatea creștină, dar care au dus, în final, la cristalizarea adevărului ortodox în problemele dogmatice-liturgice, aflate atunci în discuție

În Apus s-a dezvoltat învățătura despre "formula care săvârșește taina". Treptat, această învățătura a pătruns și în Răsărit, fiind primită parțial. Spun "parțial", fiindcă, pe de o parte Răsăritul ortodox a respins în întregime învățătura latină despre "cuvintele instituționalizate" ca fiind cauza prefacerii Darurilor la Liturghie. Pe de altă parte însă, n-a respins-o până la capăt, căci rugăciunea Epiclezei a început să fie tâlcuită și în teologia ortodoxă ca "formula care săvârșește taina"¹⁷.

Disputa seculară despre Epicleză, despre locul ei în Liturghie, s-a transformat, de fapt, în dispută asupra a două "momente" ale prefacerii, separate liturgic unul de altul nu prin minute, ci prin secunde.

În această problemă un interes aparte reprezintă lucrările Mitropolitului Dosoftei scrise în limba slavonă, apărute aproape exclusiv în timpul exilului polon, când aproape de unul singur în Rusia Kieveană se ridică la luptă întru apărarea învățăturii Bisericii Ortodoxe în problema transsubstanțierii Sfintelor Daruri. Este știut că la acea vreme în cele două centre mari ale Bisericii Ortodoxe Ruse, la Kiev și Moscova, între procatolici, discipolii Academiei

Tabelul 2

Nr	Psalmii din Psaltirea în Versuri	Locurile paralele din alte cărți ale Bibliei indicate de către Dosoftei
1	PS 15, 31-34	Faptele Apostolilor, capitolul 2, versetele 26-27.
2	Ps16, 55-57	Luca, capitolul 24, versetul 45 .
3	Ps 15, 31.34	Fapte, capitolul 2, versetele 26- 27.
4	Ps 28, 27	Zaharia, capitolul 11, versetul 1 . Evrei, capitolul 9; Ieremia, capitolul 34, versetul 22; Daniel; Apocalipsa, capitolul 21, versetul 8.
5	Ps 31, 12	Facerea, capitolul 3, versetul 12.
6	Ps 41, 31	Matei, capitolul 27, versetul 46; Marcu, capitolul 15, versetul 34 (este redat textul în limba ebraică).
7	Ps 41, 42	Ioan, capitolul 19, versetul 36.
8	Ps 54, 50	Ioan, zaciata 59.
9	Ps 54, 70	Apocalipsa, capitolul 20, versetul 12.
10	Ps 61, 11	Zaharia, capitolul 11, versetul 12.
11	Ps 63, 28	Înțelepciunea lui Solomon, capitolul 5, versetul 15.
12	Ps 67, 27	Numerii, capitolul 11.
13	Ps 73, 35	4 Regi, capitolul 6, versetul 12.
14	Ps 73, 67	Iosua Navi, capitolul 3.
15	Ps 74, 8	Galateni
16	Ps 74, 19	Luca, capitolul 17.
17	Ps 75, 9	Judecătorii, capitolul 7, versetul 23.
18	Ps 75, 13	Judecătorii, capitolul 4.
19	Ps 75, 33	Matei, capitolul 10.
20	Ps 77, 201	Samuel, capitolul 5.
21	Ps 88, 26	Matei, capitolul 17, Daniel capitolul 7.
22	Ps 86, 39	Iov, capitolul 40.
23	Ps 90 5-6	Ioan, capitolul 14.
24	Ps 93, 45	Efeseni, capitolul 19.
25	Ps 93, 84	Ioan, capitolul 19.
26	Ps 97, 10	Matei, capitolul 15.
27	Ps 108, 37	Matei, capitolul 11.
28	Ps 108, 90	Matei, capitolul 27.
29	Ps 114, 26	Apocalipsa, capitolul 7, versetele 14 și 25.

din Kiev, învinuiri de erezia "închinării la pâine", și moscoviți, în problema Epiclezei¹⁸, apăruse o controversă, în care a fost implicat, într-un fel, și Mitropolitul Moldovei Dosoftei.

La drept vorbind, problema Epiclezei (invocarea Sfântului Duh în timpul căreia are loc sfințirea pâinii și vinului în Trupul și Sângele Domnului Iisus Hristos) are în istorie rădăcini mai adânci. Până în sec. al XIII-lea și chiar în al XIV-lea se păstra în toată creștinătatea credința și practica în privința Epiclezei euharistice, precum că prefacerea Cinstitelor Daruri în Trupul și Sângele Mântuitorului are loc în momentul Epiclezei. Existența unei rugăciuni speciale, de invocare a puterii lui Dumnezeu peste Cinstitele daruri la *Sfânta Liturghie*, este atestată din primele veacuri creștine, de Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, de Sfântul Irineu, Ipolit, Clement Alexandrinul și Origen¹⁹.

Teologul romano-catolic S. Salaville recunoaște că Epicleza "se găsește într-un mare număr de *Liturghii* vechi din Apus", – iar definiția Epiclezei, dată de acesta, facilitează înțelegerea argumentelor ortodoxiei în această controversă: "Sub denumirea de Epicleză euharistică (επικλησις = invocare, chemare) se înțelege o rugăciune specială care se găsește în toate liturghiile răsăritene într-un număr de *Liturghii* vechi din Apus, în canonul

Liturghiei, după cuvintele de instituire a Sfintei Euharistii. Liturghisitorul cheamă pe Dumnezeu-Tatăl, câteodată pe Fiul, uneori și pe Unul și pe Celălalt, și îi cere să trimită pe Sfântul Duh (pe Cuvântul, după alte două-trei formule), peste darurile puse înainte – pâine și vinul – ca să le prefacă în trupul și Sângele lui Iisus Hristos și, de asemenea, să facă în așa fel ca acest Trup și Sânge dumnezeiesc, să producă efectele lor mântuitoare în cei ce se împărtășesc cu ele²⁰.

După cum vedem din cele expuse, Epicleza a existat atât în Răsărit, cât și în Apus²¹. Romano-catolicii abia prin sec. XIII-XIV au suprimat Epicleza, în conformitate cu așa-numita teorie verbală, susținând că nu mai este necesară invocarea Sfântului Duh, întrucât sfințirea darurilor s-ar săvârși prin însăși cuvintele Mântuitorului: "Luați, mâncați...", și nu prin rugăciunea preotului²². Suprimarea Epiclezei, tăgăduirea rolului ei primordial în actul sfințirii darurilor este o consecință a concepției romano-catolice despre rolul și funcțiunea arhierului sau a preotului în săvârșirea Liturghiei. Potrivit acestei concepții, liturghisitorul nu este – ca în doctrina ortodoxă – un simplu slujitor sau organ al lui Hristos, el este socotit întru chiparea sau locțiitorul lui Hristos însuși²³. Chiar de la apariția inovației romano-catolice în privința Epiclezei a fost respinsă de către apologeții ortodocși²⁴.

Dar disputele euharistice au luat o amploare deosebit de mare în secolul al XVII-lea²⁵. În același timp, în Răsăritul ortodox discuțiile pe tema Epiclezei au fost provocate, poate fără să-și dea seama, de un român – de Mitropolitul Petru Movilă al Kievului (1633-1646). În prima redactare a *Mărturisirii Ortodoxe*, puse în discuție de Sinodul întrunit la Kiev în 1640, el formulase o teză contra tradiției ortodoxe cu privire la prefacerea darurilor²⁶. Nedumeriri în legătură cu Epicleza se mai întâlnesc în acea perioadă și la Nicolae Milescu în lucrarea *Enchiridion sive Stella Orientalis Occidente splendet*, unde spune: "Per verba Domini substantialiter..."²⁷.

De limpezirea situației s-a preocupat și Sinodul de la Constantinopol din 1672, care a hotărât, printre altele: "...Prin lucrarea Atot Sfântului Duh se prefacă în chip mai presus de fire și negrăit, pâine în Trupul însuși și propriu al mântuitorului Hristos în mod real, adevărat și deplin, iar vinul în Sângele lui viu"²⁸.

Spre sfârșitul secolului controversa euharistică ia amploare, mai ales, în Biserica Rusă. În ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, prin intermediul învățaților greci, care își făcuseră studiile la Roma și în colegiile iezuite din Polonia, ideea de abrogare a Epiclezei pătrunde și în rândurile preoșimii ortodoxe ruse, iar datorită teologilor Inochentie Ghizel, Lazăr Baranovski, Ioanichie Goleatovski, Inochentie Monastârski (evreu de origine), egumenului Inocențiu de la Mănăstirea "Sfântul Chiril" din Kiev, Dimitrie Tuptal, Iurii Krijanici și, mai ales, lui Șimeon Poloțki și elevului său Silvestru Medvedev și altor teologi, educați la Academia din Kiev, tendințele procatolice au pătruns și la Moscova²⁹, ceea ce i-a pus în gardă pe ierarhii ruși. Patriarhul Ioachim al Moscovei deseori îl contacta pe mitropolitul Ghedeon al Kievului și arhiepiscopul Lazar de Cernigov, atrăgându-le atenția asupra învățăturii greșite a lui Silvestru Medvedev, preluată din doctrina romano-catolică³⁰.

Cu venirea fraților Ioanichie și Sofronie Lihudis din Constantinopol, trimiși de către Dositei al Ierusalimului la cererea patriarhului Ioachim al Moscovei la Moscova, se intensifică controversa cu privire la momentul prefacerii Darurilor³¹.

Disputele dintre cele două centre ale Bisericii ruse erau, într-un fel explicabile. Moscova, prin tradiționaliștii Epifanie Slavinețki și elevul lui Eftimie, păstrase riguros tradiția bizantină, pe când Kievul cunoscuse o dominație politică îndelungată din partea Poloniei catolice, la care se adaugă și crearea unei Biserici noi, unite, prin actul de la Brest din anul 1596. Acestea explică anumite înrăuriri ale doctrinei catolice asupra unor teologi ortodocși kieveni.

Discuțiile au continuat până când, patriarhul Ioachim al Moscovei, având hotărârea Sinodului de la Constantinopol (1672) cu privire la Epicleza, intră în dispută, luând poziție împotriva lui Medvedev, Petru Arseniev, Gavriil Demetski și a altor "închinători la pâine". În aceste împrejurări patriarhul Ioachim al Moscovei la inițiativa Patriarhului Dositei al Ierusalimului, într-o atmosferă foarte agitată, în luna ianuarie a anului 1690, a fost nevoit să convoace Sinodul de la Moscova³², care l-a declarat pe Silvestru Medvedev eretic, caterisindu-l și condamnându-l la privațiune de libertate pe viață³³. Astfel, anul 1690 este considerat ca un an al triumfului poziției ortodoxe asupra celei romano-catolice în problema Epiclezei³⁴. Urmașul lui Ioachim, patriarhul Adrian, a ratificat hotărârile Sinodului din 1690, dar fiind și mai riguros față de erezia "închinării la pâine" (хлебопреклонная ересь) a cerut expulzarea din Moscova a tuturor reprezentanților școlii kievene³⁵ și a introdus o formulă de mărturisire la hirotonia de arhieru, cu un jurământ privind păstrarea învățaturii și practicii ortodoxe asupra Epiclezei cu următoarea formulă: "Cred și mărturisesc că prefacerea Trupului și Sângelui lui Hristos se săvârșește în dumnezeiasca Liturghie – așa cum învață dascălii răsăriteni și ai noștri cei vechi-ruși, prin venirea și lucrarea Duhului Sfânt, prin invocarea episcopală sau preoțească, prin cuvintele rugăciunii către Dumnezeu – Tatăl: «Adică fă pâinea aceasta scump Trupul Hristosului Tău, iar ce este în potirul acesta scump Sângele Hristosului Tău, prefăcându-le cu Duhul Tău cel Sfânt»³⁶. Pe lângă acestea patriarhul se adresează la toți episcopii din Mitropolia Kievului să-și expună clar părerile lor în problema Epiclezei. I s-a cerut aceasta, desigur, și Mitropolitului Varlaam Iasinski al Kievului.

Acesta, la rândul său, apelează la ajutorul Mitropolitului Dosoftei al Moldovei, care se afla atunci la Stryi în Polonia. S-a adresat anume cărturarului nostru, probabil, pentru că autoritatea lui în problemele dogmatice, teologice și liturgice era în afară de orice suspiciune. Astfel, în această controversă dogmatico-liturgică a fost implicat și fostul mitropolit al Moldovei, Dosoftei. Poate a mai fost și alt motiv pentru a se adresa lui Dosoftei cu rugămintea de a interveni în discuție. Știut este că în 1684 Mitropolitul Dosoftei a fost trimis la Moscova, cu un memoriu semnat, în afară de el, de episcopii sufragani și de marii boieri, ca să ceară ajutor militar, spre a fi «scăpați de turci și tătari». Mitropolitul nu și-a putut îndeplini misiunea, căci la Kiev a fost reținut, sub pretextul că vine dintr-o țară bântuită de ciumă. Desigur, la Kiev mitropolitul moldovean a putut să ia contact cu teologii de acolo, de asemenea și cu Varlaam Iasinski, egumenul mănăstirii Lavra Pecerska, care avea să ajungă mitropolit al Kievului. Astfel, cultura multilaterală a lui Dosoftei, care i-a adus un prestigiu deosebit în toată lumea ortodoxă, și legăturile pe care le-a avut în perioada păstoriei sale la Iași cu patriarhul Ioachim al Moscovei și cu Varlaam Iasinski din Kiev sunt motivele ce i-au impulsionat pe acești doi ierarhi să se adreseze cărturarului nostru cu rugămintea de a trimite anumite lucrări patristice și postpatristice, în care era tratată problema cu privire la Epicleza euharistică, aflată atunci în discuție.

Aici e cazul să remarcăm că credința ortodoxă trebuia apărată și în Țările Române, căci ele nu se aflau în afara "atenției" romano-catolice, cum s-a văzut la sfârșitul secolului XVII-lea în Transilvania, apoi, între 1718 și 1739 în Oltenia.

Într-o astfel de atmosferă spirituală tensionată și în acel context istoric al discursurilor în jurul problemei Epiclezei euharistice se încadrează și activitatea Mitropolitului Dosoftei al Moldovei, reprezentând o poziție fermă de apărător al credinței ortodoxe.

Încă în prima și a doua ediții ale *Liturghierului*, tipărit de Dosoftei în 1679 și 1683, mitropolitul reda în românește textul Epiclezei: "Încă aducem Ție cuvântăreața aceasta și nesângerata slujbă și cucerim și ne rugăm și milostivim: trimite Duhul Tău cel Sfânt preste noi și preste nainte puse darurile acestea... și le fă dară pâinea aceasta cinstit Trupul Hristosului

Tău, iară ce-I potirul acesta, cinstit Sângele a Hristosului Tău acel vărsat pentru a lumii viață... mutându-le cu Duhul Tău cel Sfânt...”

Din cele citate mai sus vedem că Dosoftei, pe lângă cunoștințele filologice perfecte, mai avea și un simț al acurateței redării termenilor și noțiunilor dogmatice. Aici este important să menținem expresia “mutându-le”, pe care o folosește Dosoftei în loc de “prefăcându-le”, cum se folosește, de obicei, în prezent în toate *Liturghiile* românești. “Mutându-le” a copiat și dascălul moldovean Vasile Sturze în Transilvania, pe la 1699, când caligrafia un *Liturghier*, după cele tipărite la Iași, cum aflăm din ms. Rom. 707, f. 22v, 23 v, ce se păstrează la Biblioteca Academiei Române din București. Aceasta, probabil, din cauza că, după cum arată Paraschiv Angelelescu, expresia: “preface” nu ar fi adecvată dogmei euharistice, pentru că nu exprimă fidel sensul absolut și precis nici al grecescului “μεταβολη”, nici al slavonescului “преложение”³⁷. Referitor la faptul că termenul “prefacerea” nu ar corespunde sensului teologic al Epiclezei, observăm că Dosoftei folosește termenul “mutându-le”, cu sensul de “schimbare”, ceea ce noi am numi astăzi “transmutație”, când dintr-un element cu o natură proprie se poate produce un alt element, de altă natură. Termenul “mutare” sau “prefacere” este preferabil celui de “transsubstanțiere” – folosit de romano-catolici și de protestanți –, fiindcă acesta ar implica ideea că peste substanța pâinii și vinului s-ar produce Trupul și Sângele Domnului. Pentru Ortodoxie, elementele punerii înainte devin, se schimbă în Trupul și Sângele Domnului³⁸.

Mitropolitul Dosoftei a fost nevoit să plece din țară, stabilindu-se mai întâi la Stryi, apoi la Zolkieł, în Polonia, Situația ortodoxiei în Polonia se înrăutățise considerabil după 1686, când din cele patru eparhii ortodoxe, care existase, până în 1710, a rămas numai una, episcopiiile ortodoxe fiind forțate să treacă la uniști. După 1686, relațiile dintre ortodocși și uniști s-au înrăutățit, astfel că în aceste împrejurări mitropolitul Dosoftei a avut numai de suferit, mai ales, că păstra vechile relații de prietenie cu Varlaam Iasinski, noul mitropolit al Kievului, cât și cu patriarhul Moscovei Ioachim. Astfel, pe lângă sărăcia materială pe care o îndura cărturarul nostru, sufletul său de apărător al Ortodoxiei era chinuit și mai tare de situația grea în care se afla Biserica ortodoxă în Polonia. Episcopul-uniat al locului, Iosif Șumleanski, exercita presiuni pentru ca mitropolitul Dosoftei să treacă la uniști. Fără îndoială că rezistența mitropolitului nostru, în apărarea ortodoxiei, i-a cauzat mari greutate și suferințe³⁹.

În ceea ce privește problema Epiclezei, Dosoftei observase cum în unele *Liturghiere*, tipărite de uniști, era suprimată rugăciunea de invocare a Sfântului Duh, după cum menționează într-o lucrare trimisă la Kiev înainte de 1690. În același timp, trimite o antologie patristică patriarhului Ioachim la Moscova și câteva exemplare din aceeași lucrare mitropolitului Varlaam Iasinski la Kiev, în care nota: “Acum unii ne turbură scornid ceva nou și imputinând slujba și respingând săvârșirea Sfintelor daruri prin chemarea Sfântului Duh”, apoi continuă, “căci am văzut eu, smeritul, o *Liturghie* a celui întru sfinți Ioan Gură de Aur, nou tipărită cu litere latine în rusește și polonă și aceasta fără Proscomidie, și Crezul cu adaosul “și de la Fiul” și după: “Luați, mâncați!” neavând chemarea Sfântului Duh și m-am mirat de o așa prescurtare”⁴⁰.

La rugămintea Mitropolitului Kievului, Dosoftei a tradus și a trimis la Kiev și la Moscova mai multe scrieri patristice, începând cu părinții apostolici dintre care Sfântul Ignatie Teoforul. Prin traducerea epistolelor ignatiene pune în lumină sfaturile insistente ale Sfântului Ignatie de a se păstra neștirbită dreapta credință despre Sfânta Euharistie.

Epistolele ignatiene combăteau dochetismul și extinzând de la afirmația realității întrupării Mântuitorului, la prezența Sa reală ca Domn euharistic, în Sfintele Taine, de aceea aveau o mare însemnătate în rezolvarea problemei ce frământa mințile teologilor la sfârșitul secolului al XVII-lea.

În a doua jumătate a anului 1690 trimite la Kiev o altă operă patristică deosebit de importantă în atmosfera controverselor Euharistice, și anume *Istoria bisericească și vedenia tainică*, lucrare a Sfântului Gherman, patriarhul Constantinopolului, cunoscută și sub denumirea de *Tâlcuirea Sfintei Liturghii*. Această lucrare arată explicit că Sfântul Duh săvârșește prefacerea darurilor prin mâna și limba (rugăciunea) liturghisitorului. Duhul Sfânt preface și desăvârșește Cinstitele Daruri puse înainte prin bună plăcerea Tatălui și cu voința Fiului.

La această lucrare Dosoftei face o glosă marginală, unde spune: "Aici se săvârșesc Darurile".

În 1691 Dosoftei traduce la cererea Mitropolitului Varlaam Iasinski al Kievului, *Tratatul asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe*, operă a sfântului Simeon al Tesalonicului. Opera aceasta conținea și argumente noi sau puțin cunoscute, binevenite pentru disputa cu privire la Epicleză. Într-un capitol special se dă răspuns Celor ce hulesc în ce chip credem noi că se săvârșesc Sfintele Taine prin rugăciunea preotului. Pentru cei care nu cred în chemarea Sfântului Duh și nu pricep cum are loc săvârșirea Darurilor. Se arată că prefacerea Sfintelor Daruri se efectuează prin Chemarea Sfântului Duh și prin lucrarea lui, la rugăciunea pe care o face preotul.

Tot pentru întărirea poziției ortodoxe tradiționale în privința necesității Epiclezei, Mitropolitul Dosoftei a tradus în limba rusă, în 1692, *Constituțiile Apostolice*. Această operă a fost tradusă special, deoarece este cunoscut faptul de apreciere înaltă și răspândirea largă de care se bucura în Apus, dar, mai ales, pentru că în capitolul XII din Cartea a VIII-a lucrării se găsește în întregime textul Epiclezei: «Te rugăm să privești cu bunăvoință spre Darurile acestea ce sunt puse înaintea Ta. Tu, Dumnezeu . . . sa le primești cu bună plăcere spre cinstea Hristosului Tău și să trimiți peste Jertfa aceasta Duhul Tău cel Sfânt... ca să facă pâinea aceasta Trup al Hristosului Tău și paharul acesta Sânge al Hristosului Tău, ca cei ce se împărtășesc din el să fie întăriți în pietate, să capete iertarea păcatelor, să fie izbăviți de diavol și de rădăcirea lui, să se umple de Duh Sfânt, să fie vrednici de Hristosul Tău, să dobândească viața veșnică...»⁴¹.

Astfel, Dosoftei înfățișează argumentul vechimii inițiale a existenței Epiclezei euharistice și subliniază, în mod special, momentul prefacerii Sfintelor Daruri, notând: «Observă săvârșirea prefacerii Sfintelor Daruri, cum se săvârșesc prin Sfântul Duh! Nu uita deci chemarea Sfântului Duh!»

Pe lângă toate aceste traduceri, sublinieri și observații pentru apărarea Epiclezei euharistice, Mitropolitul Dosoftei a alcătuit și o culegere specială cu texte patristice și postpatristice, în limba rusă, privitoare la învățătura ortodoxă despre Epicleza. Această lucrare, intitulată: *Despre prefacerea Sfintelor Taine*, există astăzi în două variante, una mai restrânsă, alta mai dezvoltată - în patru exemplare, la Kiev și la Moscova.

În această lucrare, Dosoftei înmănușează mai multe texte din operele Sfinților Părinți în legătură cu Epicleza. Folosește citate și face trimeri la lucrările liturgice și literar-teologice ale Sfântului Apostol Iacob, ruda Domnului, ale Sfântului Vasile cel Mare, Sfântului Ioan Gură de Aur, Sfântului Gherman al Constantinopolului, Sfântului Simeon Tesalonicianul și la operele altor sfinți Părinți, tâlcuitori ai *Liturghiei*. Mitropolitul Dosoftei a tradus și a sistematizat acest material edificator, în dorința de a expune cât mai limpede momentul prefacerii Sfintelor Daruri la Sfânta Liturghie, subliniind, în același timp, și omisiunile ori modificările observate în unele *Liturghiere* tipărite atunci de uniți.

Pentru a exemplifica principiul expus în preambul, Mitropolitul Dosoftei trece nemijlocit la prezentarea creației în șase zile, luată ca pildă de opus perfectum cu o desfășurare ordonată

în timp. Probabil că intenția lui Dosoftei a fost, mai curând, să accentueze ideea sa că orice împlinire sau săvârșire se dobândește prin rânduiala, care trebuie ținută, tot așa cum, pentru a se ajunge la săvârșirea Sfintelor Daruri. Dosoftei adaugă numaidecât: «Astfel dar, și dumnezeiasca Liturghie nu-și dobândește într-o clipă împlinirea, căci este chipul economiei întrupării Sale (a lui Hristos), a viețuirii și a sfârșitului Său, pentru deplina noastră mântuire». Aici Dosoftei indică destul de limpede relația dintre cele trei părți ale *Liturghiei* și viața pământească a lui Iisus Hristos. După ce Mitropolitul arată că toate acestea se amintesc în *Sfânta Liturghie* a Bisericii Ortodoxe, continuă: “acum unii turbură și vor să dăuneze... împuținând slujba și respingând săvârșirea Sfintelor Daruri prin chemarea Sfântului Duh”. Credința în triumful ortodoxie este mărturisită în emoționanta concluzie, pe care o formulează în *Antologia* sa: «Prin invocarea Sfântului Duh se prefac Sfintele Daruri, pâinea și vinul, în Trupul și Sângele Mântuitorului nostru Iisus Hristos, dar unii scornesc altceva nou căci am văzut o Liturghie nou tipărită cu litere latine, în care nu-i chemarea Duhului Sfânt. Domnul încă o va scoate la lumină ca lumina adevărului său”.

Pe drept cuvânt, s-a afirmat că *Antologia* Mitropolitului Dosoftei a avut un rol decisiv în lămurirea problemei Epiclezei euharistice, determinând pe teologii ortodocși din Kiev să se lepede de influențele occidentale; aceste texte patristice au avut la Kiev aceeași importanță pe care a avut-o la Moscova opera fraților monahi Lihudis și a egumenului Eftimie. Dosoftei avea, cel puțin, aceleași profunde cunoștințe dogmatice și liturgice ca și acești teologi de la Moscova, iar limba textelor sale traduse din grecește este mai curată decât limba reprezentanților învățaturii grecești din Rusia⁴². Același lucru trebuie spus și despre contribuția directă a Mitropolitului Dosoftei la conceptul teologic atât de necesar pentru păstrarea învățaturii ortodoxe referitoare la Epicleza euharistică.

În criza și impasul teologic ale aceluși timp, prin prezența, munca și întreaga sa contribuție, Mitropolitul Dosoftei înfăptuia o intervenție salutară pentru restaurarea patrimoniului comun al Ortodoxiei, pentru consolidarea spiritualității creștine.

Cele spuse mai sus vin să profileze portretul celui despre care Ioan Neculce spunea că era “prea învățat, multe limbi știa: elinește, slovonește și altă adâncă carte și-nvățătură, deplin călugăr și cucernic, și blând ca un miel. În țara noastră pe-ceastă vreme nu este om ca acesta”⁴³.

Astfel, avem tot dreptul să spunem că opera științifică a Mitropolitului Dosoftei vine să întregască patrimoniului de valori din cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

NOTE

¹ Principiile lui Luther au avut urmări atât pozitive, cât și negative. Pozitive, prin faptul că *Biblia* s-a tradus în limbile naționale, ajungând, astfel, la îndemâna credincioșilor, iar studiile biblice au devenit mai științifice și mai aproape de sensul original, punând accentul îndeosebi pe sensul literal și pe noțiunile introductive. Negative, prin faptul că, lăsându-se libertatea fiecărui cetățean să comenteze după capul său *Sfânta Scriptură*, s-a ajuns la o mulțime de păreri, la controverse teologice nesfârșite, la contestarea caracterului *Sfintei Scripturi* de carte inspirată, sfântă și normativă pentru viața religioasă și morală a creștinilor.

În același timp, pentru teologii protestanți, atitudinea lui Luther a fost și un rău exemplu. Astfel, în sec. XVII, H. Samuel Reimarus (+1768) susține că *Evangheliile* se contrazic, că Moise și Iisus au fost niște înșelători, că trupul lui Mesia a fost furat de ucenici, pentru a pretinde că Iisus a înviat și că minunile, tainele sau toată organizarea Bisericii au fost inventate de către preoți din dorința de a avea câștig.

Ferdinand Christian Bauer (sec. XIX) contestă autenticitatea celor mai multe scrieri ale *Noului Testament* și caută originea lor în pretinsul conflict dintre cele două tabere ale Bisericii primare, între paulini și petrieni.

David Frederick Straus (+1874) merge și mai departe, pretinzând că scrierile *Noului Testament* cuprind o bizară țesătură de mituri și legende.

Heinrich Paulus (+1850) explică minunile Mântuitorului pe cale naturală.

Ernst Renan tăgăduiește existența factorului supranatural din lume și existența minunilor, pretinde că *Biblia* este o carte de proveniență pur umană, că *Evangheliile*, de asemenea, sunt rezultatul fanteziei, pentru că Iisus Hristos a fost un om obișnuit, n produs sincretist al elinismului și religiilor de mistere.

În același timp, în teologia protestantă au luat ființă o mulțime de școli și curente exegetice; școala de la Tubingen, școala sociologică, școala eshatologică, școala sincretistă, școala conservatoare, școala formelor literare, școala istoriei tradiției, școala comparativă sau școala radicală olandeză și altele, care au creat îndoiele, confuzie și regres în studiile biblice.

² În satul Prisaca de lângă Alba Iulia, "cu voia și porunca" principelui Gheorghe Racoczy I, cu "sfatul și îndemnarea și cu cheltuiala" predicatorului calvin al curții princiare Gheorghe Csylai, a fost tipărit un *Catehism* în românește, dar cu conținut calvinizat

³ Cele patru sensuri ale textului *Sfintei Scripturi*, enumerate de Dosoftei, au fost însușite de acesta, probabil, de la tizul său, Dositei, patriarhul Ierusalimului, încă atunci când era arhidiacon patriarhul Nectarie al Ierusalimului, aflându-se în vizită în Moldova.

⁴ Dosoftei, *Psaltirea în Versuri*. 1973, Ediție critică de N.A. Ursu, Iași, 1974, p. 17.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 19

⁷ *Ibidem*

⁸ *Ibidem*, p. 21

⁹ *Ibidem*

¹⁰ Dosoftei. *Psaltirea în Versuri*, fila 159 verso.

¹¹ *Ibidem*, fila 160

¹² *Ibidem*,

¹³ Exemplu de glosă explicativă poate servi glosa pe care o găsim în dreptul versetului 69 (Sângură născuta mea cu mine) din Psalmul 21: Aici, precum să vede, acest cuvânt singură născuta mea, precum este Eva singură născută din Adam din coasta-i, așijderea svâna biserică din coasta Domnului Hristos; Adamului dormit cu somn greu, Hristosului dormit pre snta cruce. Izbăvirea svintei biserici arată aicea cu sângura născuta mea.

¹⁴ Drept glosă moralizatoare poate servi cea pe care o întâlnim la versetul 22 (Îi va -mproșca Domnul ca să-i răspască) din Psalmul 52: Dezmiardă-te, omule, cu samă!

¹⁵ O astfel de glosă o întâlnim înainte de Psalmul 119: "Poate hi că s-au fost cântând în legea / veche la stepenele oltarului, cum să cântă acmu / la noi la uțrâne duminica înaintea svintei evanghelii ca-/ tizma aceasta cu tâlc, ce le zăcem antifoane.."

¹⁶ O glosă cu carcter dogmatic întâlnim în dreptul versetului 62 (Să jărtvești Domnului slavă) din Psalmul 49: "Duh este Domnul".

¹⁷ Alexandre Schmemmann, *Euharistia Taina Împărăției, Anastasia*, București, 1993, p.218.

¹⁸ Ф.В. Карагашев, *Очерки по истории Русской Церкви*, vol. I, Moscova, 1991, p. 290.

¹⁹ Ar fi o exagerare să cerem autorilor menționați mai sus o reproducere exactă a formulei Epiclezei. Motivul este acela că "invocarea" păstra un caracter tainic, era cunoscută numai de săvârșitorii tainei. De altfel, și în timpul de față, în Biserica Ortodoxă sunt expuse cu voce tare numai cuvintele de instituire, ca proces de anamneză pentru credincioșii prezenți, iar Epicleza propriu-zisă este pronunțată în taină numai de cel ce liturghisește.

În practica Bisericii primare, găsim certe izvoare de referință la necesitatea Epiclezei. Astfel, Sfântul Vasile cel Mare menționează că Epicleza (επικλησις) euharistică face parte din învățătura tradiției apostolice²⁰. O dovadă despre uzul general al Epiclezei în *Liturghia* Bisericii primare o constituie faptul că ea se găsește în rânduiala *Liturghiei* Sfântului Iacob – care reprezintă tipul epicletic sirian din Ierusalim și Antiohia și – în cea a Sfântului Marcu – reprezentând Epicleza alexandrină, ca și în toate Bisericile răsăritene, precum și în rânduiala vechiului rit galican din Apus. Iar *Liturghiile* Sfântului Ioan Gură de Aur (Hrisostom) și ale Sfântului Vasile cel Mare reprezintă documente incontestabile în această direcție.

O justificare teologică a Epiclezei prezintă Sfântul Ioan Damaschin. El arată că prefacerea darurilor se face de Sfântul Duh prin Epicleză: "Așa precum tot ce a făcut Dumnezeu, a făcut prin lucrarea Duhului Sfânt, tot așa și azi lucrarea Duhului Sfânt lucrează ceea ce este mai presus de fire și pe care n-o pricepe decât credința. «Cum va fi aceasta, pentru că nu cunosc bărbat», zice Sfânta fecioară. Arhanghelul Gavriil a zis: «Duhul Sfânt ca coborî peste tine și puterea Celui Prea Înalt te va umbri». Și tu întrebi cum se preface pâinea în Trupul lui Hristos, iar vinul și apa în Sângele lui Hristos? Eu îți răspund. Sfântul Duh coboară, se revarsă și împlinește ceea ce este mai presus de minte și de orice cuvânt (—). Trupul născut din fecioară este trup care s-a unit cu adevărat cu dumnezeirea; aceasta nu înseamnă că Trupul înălțat la cer coboară din nou, ci pâine însăși și vinul se preface în trupul și Sângele Domnului. Dacă vrei să înțelegi în ce chip se petrece acest lucru este de ajuns să știi că prin Duhul Sfânt, așa cum Domnul și-a luat Trupul din Sfânta Fecioară, prin El însuși și în El însuși (...).

Astfel, pânea și vinul și apa darurilor puse înainte sunt prefăcute în chip supranatural, prin coborârea și revărsarea Duhului Sfânt, în Trupul și Sângele lui Hristos, și nu mai sunt două, ci unul și același²¹. Mulți părinți și scriitori apuseni, printre care Sfântul Ambrozio, fericitul Augustin și alții, menționează cu precizie Epicleza drept condiție sine qua non a prefacerii darurilor.

Un indice de valoare asupra vechimii apostolice a Epiclezei ni-l oferă *Liturghia* armeană, care a păstrat cu fidelitate modelul sirian și capadocian al *Liturghiei* Sfântului Iacob. Atunci când preotul binecuvântează darurile spunând: “Și fă adică (...) prefăcându-le cu Duhul Tău cel Sfânt (...). Însuși Hristos este Cel ce lucrează prin preot, împreună cu Tatăl și cu Duhul. Simeon Tesaloniceanul, în lucrarea *Explicarea despre Biserică*, spune: “Aici nu este nicidecum lucru omenesc, ci puterea Fiului și a Părintelui și a Duhului, și toate se fac prin dumnezeiescul har...Hristos lucrează cu Duhul Sfânt prin preoția preoților...și, când El însuși lucrează, are și pe Părintele împreună-voind și pe Sfântul Duh împreună-lucrând”.

²⁰ S. Salaville, *Epiclese euharistique*, în „Dictionnaire de Theologie Catholique”, vol. I, partea I, Paris, 1924, în col. 194-196.

²¹ O dovadă în plus o constituie faptul că printre motivele care au determinat Schisma din anul 1054 nu figurează chestiunea Epiclezei. Lucrul acesta este recunoscut și de majoritatea teologilor romano-catolici. În *Liturghia* mozarabică, cea galicană și în unele *Liturghii* romane, Epicleza constituie punctul central, suprem al *Sfintei Liturghii*. Chiar și în *Liturghia* ambroziană, din Milan, până în secolele IX-X, a fost menținută Epicleza – deși ulterior au fost introduse modificări nejustificate.

²² Evident că cuvintele Mântuitorului săvârșesc taina prefacerii, însă numai prin mijlocirea preotului, adică la cererea și prin rugăciunea lui. Căci acele cuvinte nu lucrează de la sine, prin oricine sau oricum, sunt multe condiții care se cer îndeplinite și fără de care ele nu-și fac efectul. De pildă, cine nu știe că moartea Domnului este singura care a adus lumii iertarea păcatelor? Dar mai știm și altceva că, în afară de ea, mai este nevoie și de credință, de spovedanie și de rugăciunea preoților - fără acestea nimeni nu e dezlegat de păcate.

²³ Hr. Andrușoș, *Simbolica*, traducere din limba greacă de Iustin Moisescu, Editura Centrului Mitropolitan al Olteniei, Craiova, 1955, p. 298.

²⁴ Nicolae Cabasila scrie cea dintâi și cea mai documentată apologie a Epiclezei, în două capitole (XXIX și XXX) ale *Tâlcurii dumnezeieștii Liturghii*. Ulterior, toți adversarii Epiclezei s-au lovit de această apologie și au atacat-o violent²⁵. După încheierea Sinodului de la Florența, Marcu al Efesului a elaborat o lucrare specială dedicată Epiclezei: *Libellus de Consecratione Euharistica* – drept replică la tentativele romano-catolice de a elimina Epicleza din rânduiala *Liturghiei*²⁶. În această lucrare, Marcu, autorul, bazat pe argumente liturgice și patristice, precizează că Sfintele Daruri nu se sfințesc prin cuvintele Domnului care se rostesc în chip istoric, aducând aminte de ceea ce s-a făcut la Cina cea de taină, ci prin puterea Duhului Sfânt în momentul când se rostește Epicleza și se binecuvântează Cinstitele daruri.

²⁵ În prima jumătate a celui veac, apare o manifestare dăunătoare Ortodoxiei, datorită teologilor greci, care, studiind la Roma, devin purtători ai tendințelor romano-catolice de infiltrare a noii concepții despre Epicleză. Acestui scop a servit, în primul rând, Mărturisirea de credință a lui Chiril Lucaris. Ortodoxia a luat atunci poziție fermă față de aceste tendințe. Astfel, la sinodul de la Constantinopol, din 1638, a fost condamnată învățătura din *Mărturisirea* lui Lucaris, totodată, subliniind învățătura ortodoxă.

²⁶ Lucrurile au fost limpezite mai apoi la Sinodul de la Iași, din 1642, la care au participat reprezentanți ai Patriarhiei ecumenice, ai Bisericii Kievene și Bisericii din Moldova, arătându-se că prefacerea Sfintelor daruri are loc în timpul Epiclezei: “Să aibă preotul gândul acesta la vremea ce sfințește darurile, cum că această usie a pâinii și usia vinului se mută (μεταβολεται) în usia adevăratului Trup și Sânge a lui Hristos, căruia chemare face la ceasul acela, ca să săvârșească taina aceasta, rugându-se și zicând: “(urmează textul Epiclezei)...mutându-le cu Duhul Tău cel Sfânt”.

²⁷ Vezi Pr. Prof. Alex. I. Ciurea, *Ministerio de credință a spătarului Nicolae Milescu: Stella Orientalis Occidentalis splendens*, în „Ortodoxia”, nr. 4, 1958, p. 253-254. Contradicții cu învățătura ortodoxă mai întâlnim în secolul XVII-lea în *Liturghierul* episcopului Ghedeon Balaban, editat în 1604 la Lemberg²⁸ și reeditat în 1610 la Vilno, la Paisie Ligaridis, și în *Catehismul Mic*, editat la Kiev în 1645, în *Evhologhionul* lui Petru Movilă²⁹ editat în 1639 și reeditat în 1646.

²⁸ Nicolae. I. Popovici, *Epicleza Euharistică*, Sibiu, 1933, pp. 6-7.

²⁹ Прот. Георгий Флоровский, *Пути русского богословия*, Вильнюс, 1991, p. 77.

³⁰ Н. Тальберг, *История Русской Церкви*, Jordanville, N.Y., 1959, p. 461.

³¹ Scrierile polemice se succed rapid de o parte și de alta. Silvestru Medvedev tipărește: *Книга глагодеманна хлеб животный* (*Cartea pâinii veșnice*) și *Манна хлеба животного* (*Manna pâinii vieții*). Epifanie Slavinețki, un arădător al tradiției ortodoxe, reacționează rapid prin publicarea lucrării *От святых отец на зашищение Восточной Церкви тетради* (*Caiete de la sfinții părinți întru apărarea Bisericii Ortodoxe*), iar frații Ioanichie și Sofronie Lihudis atacă și ei Manna lui Silvestru în lucrările: *Акос или врачевание от угрызений змиевых*

[Acos (Invulnerabilitatea) sau tratarea împotriva mușcării șerpilor] și *Диалоги грека некоему иезуиту (Dialogul grecului cu iezuitul)*.

³² Au fost prezenți 4 episcopi.

³³ Peste câteva luni, un tribunal de stat l-a condamnat la moarte, fiind executat în februarie 1691, pentru crimă de stat. Vezi Пров. П.В. Знаменский, *История Русской Церкви*, книга 10, Biblioteque slave de Paris, Крутицкое патриаршее подворие, Paris-Москва, 1996, p. 301. Deopotrivă au fost condamnați toți latinizații și toate tipăriturile școlii teologice de la Kiev referitor la Epicleză⁴¹. În lista cărților blestemate au intrat: cele ale mitropolitului Petru Movilă: *Литос, Большой Требник* și *Служебник*; două cărți ale arhiepiscopului Lazar Baranovski: *Мечь și Трубы* словес; Ioanichie Goliatkovski: *Ключ разумения și Мессия Праведный*; Radzivilski: *Огородок*; Kiril Trankvilon: *Евангелие* și *Перло Многоцветное*; Feodosii Safonovici: *Выклад о Церкви святой и ее тайнах*⁴².

³⁴ Rezultatele victoriei au fost elucidate de către călugărul Eftimie, în lucrarea *Остен* (Vârf, tăiș, ascuțiș) în care sunt arătate și greșelile școlii lui Simeon Poloțki și Silvestru Medvedev, cât și ale întregii doctrine romano-catolice, care prinse rădăcini adânci în școala kieveană. Ioanichie și Sofronie Lihudis, la rândul lor, au mai scris: *Мечь духовный, или диалоги грека учителя с некоторым иезуитом о единстве между Церковью Восточною и Западною (Spada duhovnicescă sau dialogul învățătorului grec cu iezuitul despre unitatea dintre Biserica răsăriteană și cea apuseană)*⁴⁴.

³⁵ *Ibidem*, p. 462.

³⁶ Nicolae I. Popovici, *Epicleza Euharistică*, p. 8.

³⁷ Vezi *Prefața la traducerea lucrării protoiereului Sergiu Bulgacov, Dogma Euharistică*, București, 1936, p. V.

³⁸ Dr. Nestor Vornicescu, Arhiepiscop al Crișanei și Mitropolit al Olteniei, *Biruința gândului*. Studii de teologie istorică românească, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1990, p. 315.

³⁹ Prof. Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 1356-1357.

⁴⁰ Manuscrisul 109 (436) din Fondul 80370 al Secției de manuscrise de la biblioteca Muzeului Istoric din Moscova

⁴¹ *Ibidem*

⁴² Ștefan Ciobanu, *Dosoftei Mitropolitul Moldovei și activitatea lui literară*. Traducere din limba rusă de Ștefan Berechet, Iași, 1918, p. 144-146.

⁴³ Ion Neculce. *O seamă de cuvinte*, ediție îngrijită de Iorgu Iordan, București, 1968, p. 98.

Igor CERETEU

UNELE CONSTATĂRI PRIVIND INFLUENȚELE SUD-DUNĂRENE ÎN ARHITECTURA DE CULT A MOLDOVEI (secolul XIV – prima jumătate a secolului XV)

Perioada cuprinsă între domniile primilor voievozi ai Țării Moldovei și cea a marelui Ștefan Voievod este caracterizată prin mai multe etape de evoluție a arhitecturii religioase românești de la est de Carpați, care în a doua jumătate a secolului al XV-lea va da naștere stilului moldovenesc. Deși nu s-a exteriorizat decât de-a lungul unei perioade destul de limitate, arhitectura religioasă din Moldova a produs pentru arta românească mai multe edificii de cult, unice în felul lor, care, urmând un proces de selecție continuu, au contribuit la formarea unor valori artistice incontestabile. Chiar dacă aceste construcții nu s-au păstrat în elevație, urmele lor fiind identificate de arheologi, ele sunt în măsură să ne convingă, deși în linii generale, despre nivelul artistic al societății românești de atunci.

Stilul moldovenesc, constituit în a doua jumătate a secolului al XV-lea, este rezultatul unei sinteze fin modelate dintre elementele de arhitectură de sorginte bizantină, care sunt

mai evidente, și cele romanice și gotice. Constituirea acestui stil în arhitectura est-carpatică se datorează unor eforturi asidue ale meșterilor locali, care au reușit să preia cu iscusință și gust artistic din arhitectura regiunilor învecinate tehnica de construcție, manierele specifice acestor zone, elemente de arhitectură și, în special, de plastică decorativă, grefându-le destul de articulat pe tradiția locală.

Influențele bizantine s-au manifestat în Țările Române cu pregnanță încă în epoca anterioară întemeierii statelor medievale. Asimilarea unor elemente bizantine și sud-slave în teritoriile românești este sesizată în secolele XII-XIII. În veacul al XIV-lea aceste elemente pătrund mai pronunțat în arhitectura din Muntenia și Moldova și mai puțin în Transilvania, acestea fiind ulterior selectate și adaptate la tradiția locală. Varietatea de concepții planimetrice în arhitectura ecleziastică din Muntenia și Moldova din această perioadă explică pe deplin raportul statelor nominalizate cu ierarhia ecleziastică bizantină. În cazul în care viața religioasă din Moldova și Țara Românească se raporta, într-un mod sau altul, la cea din Constantinopol este evident că Biserica bizantină exercita înrâuriri nu numai asupra laturii spirituale românești, ci și asupra celei materiale. Legăturile culturale și artistice ale românilor cu lumea bizantină se aprofundează la începutul secolului al XI-lea, când stăpânirea Bizanțului s-a extins în regiunile dunărene. Biserița de la Gârvan-Dinogetia constituie cel mai semnificativ monument al acestei epoci din Dobrogea, cunoscut până în prezent¹. Lăcașurile de cult din Moldova din secolele XIV-XV reprezintă creații ale meșterilor autohtoni și străini. Grație acestei colaborări constante, au devenit cunoscute în spațiul est-carpatic arta de a construi, precum și elementele de arhitectură de origine bizantină, cu care meșterii moldoveni erau deja parțial familiarizați datorită relațiilor întreținute între clerul moldovenesc și cel din sudul Dunării.

Bulgaria a înrâurit atât elementele de arhitectură, cât și plastica decorativă moldovenească, intermediară fiind în acest sens Țara Românească. Din Bulgaria s-a răspândit în Moldova planul dreptunghiular la unele edificii ecleziastice. Serbia a lăsat "moștenire" țărilor românești lăcașuri de plan triconc, care, grefate pe tradiția locală, au dat naștere unor prototipuri stilistice proprii acestor teritorii. În virtutea poziției geografice, în Țara Românească tradiția bizantină devine mai puternică decât în spațiul carpato-nistriean. În Moldova, alături de influențele bizantine, se manifestă în această perioadă și cele occidentale.

Biserica Sfânta Treime din Siret, a cărei datare este incertă până în prezent, însă considerându-se că a fost zidită la răscrucea secolelor XIV-XV, are un plan triconc venit în Moldova din aria de cultură bizantină prin intermediul Țării Românești. În mai multe rânduri s-a susținut că planimetria acestei biserici este de origine sârbească, afirmație ce merită a fi luată în considerare².

Așadar, planul acestui lăcaș este de sorginte bizantină și se aseamănă, în mare măsură, cu planurile bisericilor sârbești și macedoniene, în special, în ceea ce privește pronaosul scurt și lat³. Cei patru stâlpi, descoperiți la nivelul fundației lăcașului apar la biserica Sfinții Arhangheli din Cuceviște și la cea cu hramul Sfântul Nicolae din Seres⁴, însă acolo ei au rolul de a menține turla și sunt plasați în centrul naosului. Probabil, că inițial pilaștrii de la biserica Sfânta Treime din Siret aveau aceeași menire, dar, renunțându-se la turlă, s-a renunțat și la pilaștri. Are similitudini și bolta pronaosului. Asemenea pilaștri au fost identificați și la edificiile ecleziastice din Țara Românească. Un exemplu îl poate constitui biserica mănăstirii Vișina cu hramul Sfânta Treime⁵, care are un naos aproape identic cu cel al bisericii Sfânta Treime din Siret. Unele analogii le întâlnim și la biserica Rudenița⁶, însă estecă edificiul de la Siret, la fel ca bisericile sârbești de pe Valea Moravei, ține de tipul "plan simplu", la care absida altarului se boltește independent, fără o legătură intermediară între acest compartiment

și bolta naosului, așa cum ar fi la "planul complex" de origine constantinopolitană. Este important să subliniem că aproape toate bisericile moldovenești aparțin celui de-al doilea tip. Dispoziția "planului simplu" a influențat asupra dezvoltării arhitecturii moldovenești. În urma cercetărilor arheologice, au fost descoperite și alte edificii cu o asemenea planimetrie, fapt la care ne vom referi în continuare.

Mai puțin probabilă este apariția planului triconc prin filiera bulgărească, unde există biserici cu planul asemănător cu al celor din spațiul est-carpatic, cum ar fi cea de la Poganov și cea a mănăstirii Tren. Este cazul să amintim că bisericile moldovenești din această perioadă sunt mai apropiate ca structură planimetrică și elemente de arhitectură de cele sârbești. Un alt aspect al problemei îl constituie plastica decorativă. Se cunoaște că biserica Sfânta Treime din Siret este construită din piatră brută, alternând cu cărămidă, ultima fiind folosită drept element decorativ, particularitate specifică arhitecturii bizantine. Spre deosebire de Moldova, în Țara Românească cărămida era folosită și ca element de construcție, adică în proporții mai mari. Arcadele, firidele, timpanele și cornișele sunt evidențiate prin mici discuri smălțuite brun-galben sau verde și prin flori crucifere simple sau smălțuite⁸. O decorație asemănătoare are Palatul Tekfur-Seraî din Constantinopol⁹, de asemenea și majoritatea bisericilor din secolele XIII - XIV de la Mistra¹⁰, Messembria¹¹ și Târnovo¹². G.Millet neagă caracterul autohton al elementelor de plastică decorativă din Bulgaria¹³, iar Gh.Balș¹⁴ și N.Ghica Budești¹⁵ trec cu vederea influența arhitecturii bulgare asupra celei din Țara Românească și Moldova, în timp ce D.Săsălov¹⁶ insistă asupra recunoașterii înrăuririi plasticii decorative bulgare asupra celei românești. Originea decorației fațadelor la construcțiile ecleziastice din Moldova a fost căutată de cercetători în arta Țării Românești (la biserica mănăstirii Cotmeana), în arhitectura balcanică și în arta țărilor baltice¹⁷.

S-a observat că sistemul ornamental, care în secolele XII - XIII se răspândește în toată Peninsula Balcanică, a căpătat forme deosebite în nordul Dunării la un grup de monumente din ultima fază de evoluție a arhitecturii sârbești. Acestea folosesc în ornamentația lor, spre deosebire de cele bizantine și bulgărești, florile tubulare care contribuie la sublinierea arcadelor și timpanelor ferestrelor și rozetelor de acrisire¹⁸. Printre materialele ceramice cercetate la Siret se află și unele discuri-ciupercuțe, întâlnite și în preajma bisericii de la Turnu-Severin¹⁹, la paraclisul din Târgoviște²⁰ și la Vodița²¹. Toate ornamentele de ceramică și decorația bisericii din Siret își găsesc analogii la bisericile de la mănăstirile Cozia, Značov și, în special, la bisericile Sfântul Dumitru din Târnovo și Sfântul Ioan Aliturghitos din Messembria, constatare care împinge datarea bisericii Sfânta Treime din Siret spre sfârșitul secolului al XIV-lea.

Lăcașul descoperit de arheologi la Volovăț (jud. Suceava), datat cu ultimul sfert al secolului al XIV-lea, are, de asemenea, planul trilobat. Absida altarului este semicirculară, iar naosul de formă dreptunghiulară are patru pilaștri în interior care flanchează absidele laterale ei, având menirea de a susține turla²². Acești patru stâlpi sunt prezenți și la biserica Sfânta Treime din Siret, despre care s-a discutat mai sus. Existența unui asemenea tip de plan în nordul Moldovei se datorează relațiilor clerului moldovenesc cu cel din Țara Românească și din Serbia. Planimetria bisericii de la Volovăț are similitudini și cu planul bisericii mănăstirii Vișina²³, al bisericilor Sfinții Arhangheli din Cuceviste²⁴ și Sfântul Nicolae din Seres²⁵. O particularitate a arhitecturii acestei biserici este că în pronaosul de dimensiuni reduse se află, adosați de pereții de est și de vest, câte o pereche de pilaștri, care, posibil, susțineau bolta semicirculară pe axul transversal. Pilaștri plasați în interiorul pronaosului întâlnim și la biserica mănăstirii Tren cu hramul Sfinții Arhangheli. Deosebirea este că la ultima stâlpii au rolul de suport pentru turlă, fiind situați pe pereții de nord și de sud²⁶. De precizat că cercetările arheologice din perimetrul

lăcașului nominalizat nu s-au soldat cu depistarea ceramicii smălțuite cu calități decorative, ceea ce ar fi permis, în baza analogiilor, o datare mai exactă a lăcașului de cult de la Volovăț, și o stabilire a influențelor din arhitectura lui.

Reședința vornicului Oană de la Tulova-Vorniceni Mari (jud. Suceava), datată cu ultimul prătrar al secolului al XIV-lea, are și un lăcaș de cult de concepție planimetrică triconc. Biserica cu absida altarului semicirculară decroșată are un naos puțin alungit, flancat de două abside semicirculare, și un pronaos dreptunghiular, ai cărui pereți de nord și de sud sunt continuați dincolo de limita vestică²⁷. Prezența acestor fragmente de ziduri lângă peretele de vest al pronaosului se datorează intențiilor meșterilor-constructori de a realiza încă un compartiment, concepție impusă, probabil, de creșterea numărului enoriașilor sau de necesitățile liturgice. Pridvorul nu a fost ridicat concomitent cu restul edificiului din cauza lipsei materialelor de construcție și a altor mijloace. Prolungirea pereților de nord și de sud și-ar găsi explicația în faptul că partea lăcașului preconizată pentru a doua fază de construcție putea fi legată mult mai reușit decât dacă aceasta ar fi fost adosată direct peretelui vestic al bisericii. Naosul lăcașului de cult din Tulova a fost încoronat, probabil, cu o cupolă, iar pronaosul boltit cu un semicilindru, toate prinse sub un singur acoperiș, concepție planimetrică întâlnită la biserica Sfânta Treime din Siret²⁸. Nu mai puține asemănări pot fi găsite între lăcașul de la Tulova și biserica de la Volovăț, însă cea mai apropiată de structura planimetrică de la Vorniceni Mari este biserica reședinței feudale de la Fântâna Mare a boierului Baicu²⁹. Similitudinile dintre aceste două construcții ecleziastice sunt evidente, rezultând, eventual, din unele legături de rudenie sau de alt gen dintre vornicul Oană și boierul Baicu.

Cărămizile emailate de culoare albastru-peruza de diverse forme, discurile și florile cruciforme smălțuite în verde-oliv, galben și cafeniu, descoperite în perimetrul bisericii de la Tulova, au fost întrebuințate la decorația exterioară a edificiului și la ornamentarea cavoului din interiorul lui. Atât planimetria acestei construcții, cât și plastica decorativă au analogii cu monumentele descrise mai sus din categoria de plan triconc, fapt care ne demonstrează că arhitectura bisericii de la Vorniceni Mari este contemporană acestora a fost influențată, la fel ca și cea de la Volovăț și Sfânta Treime din Siret, de arhitectura bizantină din secolele XIII-XIV.

Un naos asemănător, în unele privințe, cu cel al bisericii Sfânta Treime din Siret și cu cel al bisericii din Volovăț are și vechiul edificiu al mănăstirii Humorului (județul Suceava), cercetat de arheologi, care, ca și lăcașul precedent, era o ctitorie a vornicului Oană³⁰. Autorii investigațiilor datează edificiul de la Humor ante 1415, anul când este atestată pentru prima dată în documentele vechi mănăstirea Humorului.

S-a menționat deja că primul lăcaș de la Humor a fost zidit în două etape. De mare interes pentru noi este prima fază de construcție, când a fost ridicat naosul cu două abside laterale și altarul, înconjurat de o absidă semicirculară. Acest compartiment prezintă unele analogii cu naosul bisericii Sfânta Treime din Siret, al bisericii de la Volovăț, al bisericii mănăstirii Moldovița, precum și cu celelalte edificii de plan triconc descrise până acum.

Un plan trilobat, însă puțin mai evoluat decât la biserica mănăstirii Humor, are și vechea biserică a mănăstirii Moldovița, atestată documentar la începutul secolului al XV-lea. Ca și cea de la Humor, biserica de la Moldovița a fost zidită în două etape. Edificiul din prima fază de construcție este asemănător cu prototipul planului triconc din Moldova - biserica Sfânta Treime din Siret. El constă dintr-un altar, un naos cu două abside laterale pentagonale și un mic pronaos³¹. După ridicarea celui de-al doilea compartiment, pronaosul primei construcții și-a pierdut destinația, devenind, în opinia unor cercetători, primul exemplar de gropniță întâlnit la est de Carpați, ipoteză care nu s-a adeverit în urma investigațiilor arheologice³².

Indubitabil, structura acestui lăcaș este rezultatul implantării planului triconc la est de Carpați încă în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, tip de plan ajuns în Moldova, probabil, de pe Valea Moravei³³. Fragmentele de frescă scoase la lumină din stratul de umplutură din naosul acestei biserici demonstrează că edificiul a fost zugrăvit în interior, iar cărămizile smălțuite pe una din fețe în verde-albastru, găsite în același strat de umplutură, indică prezența decorației ceramo-plastice la exterior. Este posibil ca respectivele cărămizi să fi fost folosite la ornamentarea turlei, motivul constituindu-l faptul că ele au fost descoperite în partea centrală a naosului, locul unde s-ar fi prăbușit ea.

Așadar, luând în considerare caracteristicile naosurilor de la biserica Sfânta Treime din Siret și de la mănăstirea Moldovița și comparând aceste edificii cu lăcașul de cult de la Humor, se poate afirma cu certitudine că ele prezintă numeroase asemănări și pot fi incluse fără putință de tăgadă în categoria bisericilor de plan triconc, tip de plan care penetrează spațiul est-carpatic la cumpăna secolelor XIV - XV. Analogiile dintre planimetriile acestor construcții eclesiastice relevă rolul pe care l-a avut biserica Sfânta Treime din Siret pentru arhitectura moldovenească din perioada menționată, iar transformările aduse vechilor biserici de la Humor și de la Moldovița în a doua jumătate a secolului al XV-lea marchează calea parcursă în acest segment de timp de arhitectura românească de la est de Carpați.

În urma a cercetărilor arheologice efectuate la mănăstirea Căpriana, au fost dezvelite fundațiile unei biserici de plan triconc. Lăcașul este compartimentat în pridvor, pronaos, camera mormintelor, naos cu absidele laterale semicirculare și altar³⁴, construcție care, credem, poate fi atribuită unei perioade ulterioare primei jumătăți a secolului al XV-lea.

La mănăstirea Bistrița, după cum s-a precizat, exista un lăcaș datat în vremea domniei lui Alexandru cel Bun, rezultat al unei sinteze dintre planul dreptunghiular și cel triconc. Alexandru cel Bun dispune să se transfere necropola domnească de la Rădăuți la Bistrița, deci într-un mediu monastic, contribuind la modificarea spațiului interior prin introducerea între naos și pronaos a camerei mormintelor, compartimentare necunoscută teritoriului est-carpatic până în momentul apariției acestui edificiu.

Interiorul bisericii a fost zugrăvit, iar la exterior lăcașul a fost decorat cu cărămizi și discuri ceramice de tipul celor cu buton central, smălțuite, concepție întâlnită la bisericile din sudul Dunării. Cu discuri ceramice și cărămizi smălțuite în nuanțe de cafeniu, galben și verde au fost ornamentate fațadele locuinței descoperite în perimetrul mănăstirii Bistrița și datate din prima jumătate a secolului al XV-lea³⁵.

Concepția planimetrică de la Bistrița constituie, pentru perioada care ne preocupă, o inovație, ca și compartimentarea acestui lăcaș. Este însă cert că acest tip de plan nu poate fi considerat integral creație a meșterilor moldoveni, ci este o adaptare abilă a unei forme structurale noi din aria de cultură bizantină la tradiția locală. Originea acestei sinteze nu o găsim în Bulgaria, cu toate că planimetria la care triconcul în interior este încadrat într-un plan dreptunghiular la exterior există în localitatea Culata (Petricko)³⁶, la biserica din satul Vineni³⁷; cu absidele laterale în interior rectangulare - la bisericile variantei Preslav³⁸.

În stadiul actual al cercetărilor, originea acestui tip de plan poate fi căutată, probabil, în Georgia, unde există edificii cu o asemenea planimetrie, la Alaverdi și la Bagrata³⁹, datate din secolul al XI-lea, recte construite anterior celor din Bulgaria.

* * *

Se consideră că tipul de plan dreptunghiular a fost printre primele concepții planimetrice în Moldova. Primele lăcașuri de cult la est de Carpați au fost bisericile cu un astfel de plan. Dacă rezultatele cercetărilor documentare vor permite în viitor plasarea bisericii de lemn de

la Putna în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, acest edificiu va servi drept exemplu în această privință.

De remarcat că tipul de plan dreptunghiular a fost acceptat de către boieri, domnitori și de primii ierarhi moldoveni, motiv pentru care primul sediu al Mitropoliei Moldovei - biserica Mirăuți - a avut acest tip de plan, probabil, cu absida semicirculară sau poligonală la extremitatea estică. Datele investigațiilor arheologice nu au favorizat emiterea unor ipoteze în acest sens, deoarece fundațiile lăcașului nu s-au păstrat, iar concluziile privitoare la efectele cercetărilor le considerăm relative, cu atât mai mult cu cât urmele temeliiilor nu au fost descoperite în întregime⁴⁰. Este deci cu neputință a găsi analogii acestui lăcaș pentru că - așa cum s-a menționat - fundațiile nu au fost cercetate suficient, păstrându-se fragmentar, și nu pot sugera rezultate definitive concludente. Edificiul va fi avut, probabil, planul biserică-sală sau bazilical, structuri planimetrice prezente în acea perioadă în spațiul est-carpatic.

O biserică cu planul bazilical a fost construită în secolul al XIV-lea la Cetatea Albă, oraș în care, potrivit tradiției, s-ar fi aflat sediul unei episcopii. În pofida faptului că planul acestui lăcaș nu este cunoscut în imagine, avem motive să credem că bazilica de la Cetatea Albă era asemănătoare cu cele de la sudul Dunării și că avea mai puține elemente comune cu cele răspândite în mediul romano-catolic din Occident⁴¹. Cu atât mai mult cu cât în această parte a Peninsulei Balcanice există biserici cu plan dreptunghiular într-un număr mare, ele prevalând asupra altor tipologii. Materialul documentar privitor la acest edificiu este fragmentar. Nu apare în sursele arheologice nici planul lăcașului în discuție, se știe însă că biserica de la Cetatea Albă dispune în interior de pilaștri, ca și necropola domnească din Rădăuți, dar numărul lor este necunoscut. Astfel, s-ar părea că biserica ortodoxă de la Cetatea Albă este de o concepție similară cu cele din Bulgaria de tipul Veliki Preslav de la Tuzlaleka, cu biserica nr. 3 de la Beal Breag și cu biserica nr. 3 din localitatea Seliște⁴².

Un plan dreptunghiular cu absida altarului semicirculară are biserica identificată de cercetările arheologice de la Netezi (jud. Neamț). O particularitate, poate nu atât de importantă, a planului acestui lăcaș este prezența zidului despărțitor dintre altar și naos. În Moldova nu există alte construcții de acest fel, deși s-ar putea invoca planul bisericii Sfântul Dumitru din Suceava, a cărei planimetrie este incompletă din cauza dispariției unei părți de fundație⁴³. Biserica de la Netezi este ctitoria unui boier moldovean pe nume Bratul Netedul, care a activat în sfatul domnesc pe timpul lui Petru I Mușat⁴⁴. Apariția tipului de plan dreptunghiular de la Netezi poate fi pusă în legătură cu intensificarea relațiilor Moldovei cu țările balcanice, cu atât mai mult cu cât, spre sfârșitul secolului al XIV-lea, tânărul stat de la est de Carpați își extinde hotarele până la Marea Neagră. Capela boierului Bratul Netedul prezintă asemănări cu biserica Sfântul Dumitru din Târnovo⁴⁵, Sfânta Sofia din Sliven⁴⁶, biserica cu hramul Arhanghelii Mihail și Gavriil din mănăstirea Backov⁴⁷, bisericile de pe colina Trapezița⁴⁸, bisericile nr. 4 și 6 de la Pliska⁴⁹ și, nu în ultimul rând, cu bisericile descoperite prin cercetările arheologice din grădina publică și din curtea liceului "Traian" din Turnu Sverin. Asemănător cu lăcașul descoperit la Netezi în ceea ce privește planimetria este biserica Sf. Atanasie de la Niculițel, care datează anterior celui de la Netezi⁵⁰. În naosul bisericii de la Netezi există adosate de pereții laterali câte o pilă care aveau menirea de a susține o boltă semicilindrică pe axul longitudinal. Aceleași pile le întâlnim în pronaosul atașat ulterior. Amplasarea pilaștrilor și boltirea edificiului constituie deosebirile esențiale dintre lăcașurile sud-dunărene - menționate deja - și cel de la Netezi. Analizând evoluția arhitecturii moldovenești de la începuturile sale, constatăm că lăcașul de la Netezi este cel mai vechi exemplar de biserică cu plan dreptunghiular și bolți cilindrice prinse sub un singur acoperiș.

Urmele edificiului din perimetrul mănăstirii Neamț, datate la începutul secolului al XV-lea, nu au oferit posibilitatea de a reconstitui, fie și cu aproximație, fundațiile acestui lăcaș⁵¹. Dacă ipoteza, potrivit căreia biserica mănăstirii Neamț, descoperită prin investigații arheologice și atribuită primei jumătăți a secolului al XV-lea, ar fi avut structura arhitectonică "cruce greacă înscrisă", atunci aceasta ar reprezenta o inovație, mai exact, o preluare a unei forme arhitecturale din spațiul balcano-bizantin, specifică și Țării Românești deja în veacul al XIV-lea. În urma cercetărilor arheologice, au fost depistate unele discuri ornamentale și cărămizi smălțuite și nesmălțuite. Discurile ceramice de la Neamț sunt asemănătoare cu cele de la Sfânta Treime din Siret și de la biserica lui Ștefan cel Mare de la Neamț, cu ultimele având analogii mai evidente⁵².

Lăcașul de cult din Orheiul Vechi are un plan dreptunghiular cu o absidă semicirculară la extremitatea estică. A fost zidit în două etape, în ultima adosându-i-se pronaosul, care este mai spațios, decroșat din limitele de nord și de sud ale naosului⁵³. Ca planimetrie este foarte asemănător cu biserica lui Ștefan cel Mare din Bălinești⁵⁴, ambele făcând parte din categoria bisericilor cu tipul de plan dreptunghiular. Inovația bisericii de la Orheiul Vechi, preluată, probabil, și de logofătul Tăutu la biserica sa de la Bălinești, constă în pronaosul prevăzut cu trei laturi spre apus. Tehnica de construcție arhaizantă, aplicată lăcașului de cult de la Orheiul Vechi, se explică, probabil, prin lipsa de experiență a meșterilor-constructori. Cea mai apropiată analogie la nivel de planimetrie o constatăm la o biserică, având hramul Sfântul Ilie, datată anterior celei de la Orheiul Vechi, din Cernigov⁵⁵. Acest lăcaș fost construit în două etape, ca și cel de la Orheiul Vechi. În prima fază a fost zidit naosul și altarul cu absida semicirculară, iar în a doua a fost ridicat pronaosul, prevăzut cu trei laturi la extremitatea de vest a edificiului. Un lăcaș de cult asemănător în privința concepției planimetrice cu cel de la Orheiul Vechi poate fi considerat și cel de la Vadu Sorești (jud. Buzău), descoperit în urma cercetărilor arheologice⁵⁶.

Construcția de cult identificată de investigațiile arheologice în curtea bisericii Sfântul Dumitru din Suceava este o altă inovație în arhitectura de cult a Moldovei. Lăcașul a fost construit în două etape și prezintă o incintă cu absidele laterale rectangulare. Autorii cercetărilor au afirmat că edificiul a aparținut cultului catolic, motivându-și punctul de vedere prin faptul că bisericii cu o asemenea planimetrie nu există în rândul celor aparținând ritului ortodox⁵⁷. De menționat că biserica Sfântul Dumitru din Suceava, alături de bisericile Sfânta Treime din Siret și Sfântul Nicolae din Rădăuți, constituie un nou arhetip pentru zona de nord a Moldovei în peripada secolelor XIV - XV⁵⁸.

Ipoteza, potrivit căreia acest lăcaș ar fi aparținut ritului catolic, nu poate fi acceptată pentru că există numeroase edificii cu absidele laterale rectangulare și în lumea ortodoxă - atât în spațiul românesc, cât și în cel sud-dunărean: în Transilvania - biserica mănăstirii Săraca (jud. Timiș)⁵⁹ și biserica Adormirea Maicii Domnului din Lipova (jud. Arad)⁶⁰, iar în lumea bizantină sud-dunăreană pot fi stabilite analogii cu bisericile din grupul Raska, ridicate la începutul secolului al XIII-lea la Zicea, Milesevo, Moraca, Predvarița și Sopocani⁶¹. Acest tip de plan este, de asemenea, bine cunoscut în spațiul bizantin al secolului al XIII-lea. Putem invoca aici monumentele de la Panaghia din Lindos, Afantu, Dolapli, Mestchiti, Pejal și Din⁶².

Planul în cruce cu brațele libere apare la edificiile de cult ale mănăstirilor sârbești, construite în cursul secolelor XV-XVI la Kovila, Dobrilovina, Maistorovina⁶³. Deci, concepții planimetrice asemănătoare cu cea a bisericii Sfântul Dumitru din Suceava sunt frecvente pe tot întinsul Peninsulei Balcanice, începând cu secolul al XIII-lea.

Un lăcaș ce are analogii evidente cu biserica Sfântul Dumitru din Suceava, datat în secolul al XIV-lea, este cel de la Vebilin Dol din Bulgaria, care dispune de două abside laterale rectangulare și de o absidă a altarului semicirculară, puțin alungită. Originea acestui tip de plan se află, probabil, în Georgia, unde încă la mijlocul secolului al IX-lea au fost construite bisericile din Cirkoli și Kabeni cu o planimetrie similară⁶⁴.

Așadar, tipul de plan pas în discuție nu este inedit pentru arhitectura creștină ortodoxă. El își are originea în Caucaz, de unde, grație relațiilor clerului georgian cu cel din Peninsula Balcanică, a ajuns și la est de Carpați.

Urmărind evoluția arhitecturii românești, observăm că cea mai apropiată de arta Bizanțului este Țara Românească, datorită vecinătății imediate cu centrele din Balcani. În Moldova arta bizantină ajunge indirect prin filiera Bulgariei, Serbiei și Munteniei, integrată parțial cu arta romanicului și goticului prin intermediul Transilvaniei sau Poloniei.

În timpul domniei lui Bogdan I edificiile de cult erau exclusiv din lemn. Până în prezent cercetările arheologice nu au descoperit nici un lăcaș de zid care ar fi aparținut cultului ortodox, datat anterior domniei sale. Edificiile ctitorite pe timpul domniei lui Bogdan I reprezentau un plan simplu, dreptunghiular, compartimentat potrivit cerințelor liturgice din acel timp.

Petru Mușat, a cărui domnie este considerată deosebit de fructuoasă, a ctitorit mai multe lăcașuri de cult, iar arta acelor timpuri a simțit un impuls puternic din exterior. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea au început să apară construcții din piatră. Prima necropolă domnească de la Rădăuți, realizată din lemn în timpul lui Bogdan, a fost refăcută după un plan neacceptat de arhitectura moldovenească ulterioară domniei lui Petru I Mușat. În timpul domniei lui Petru I Mușat întâlnim pe teritoriul Moldovei o varietate de structuri planimetrice, fapt care demonstrează că arhitectura est-carpatică era încă în căutarea unor prototipuri stilistice proprii. Dominant în ceea ce privește planimetriile edificiilor ecleziastice ale secolului al XIV-lea este tipul dreptunghiular, acceptat de către domnitori, boieri, cât și de ierarhia superioară a bisericii din Moldova. Acest fenomen denotă o dată în plus prezența la est de Carpați a unei tradiții bizantine destul de pronunțate.

Ipoteza, potrivit căreia pe timpul domnitorului Petru I Mușat a fost introdus în arhitectura de cult din Moldova planul triconc, nu pare a fi sigură. Pentru acest tip de plan a manifestat un interes deosebit Alexandru cel Bun, care a ctitorit mănăstirea Moldovița, biserica din perimetrul căreia, așa cum s-a specificat, având un plan trilobat. De menționat că lăcașuri cu tipul de plan triconc au fost identificate de către arheologi la Volovăț și Tulova, dar datarea lor nu pare a fi certă din cauza numărului redus de materiale arheologice descoperite în urma cercetărilor.

Dacă acceptăm datarea bisericilor de la Volovăț și Tulova în secolul al XIV-lea, constatăm că tipul de plan trilobat este întâlnit la bisericile de curte. În prima jumătate a secolului următor acesta devine mai frecvent la bisericile mănăstirești. Cu toate acestea, în necropola domnească a lui Alexandru cel Bun de la Bistrița triconcul este aplicat doar în interiorul edificiului. Totuși, predilecția acestui voievod pentru planul dreptunghiular este evidentă, dovadă fiind menținerea aspectului exterior al necropolei, similar cu cel al primei biserici-cavou de la Rădăuți. Abia Ștefan cel Mare va da prioritate deplină tipului de plan triconc, considerându-l superior celorlalte variante planimetrice.

Este dificil să ne pronunțăm cu certitudine pe marginea aspectului exterior al bisericilor din secolul al XIV-lea și din prima jumătate a secolului următor, deoarece, așa cum s-a menționat mai sus, ele s-au păstrat într-un număr redus și plastica decorativă nu este în măsură să sugereze unele intenții îndrăznețe în acest sens. De specificat că edificiile păstrate

în elevație au fost restaurate pe parcursul existenței lor și atât plastica decorativă, cât și unele elemente de arhitectură și-au modificat aspectul, fiind înlocuite cu alte elemente, mai simboliste, asemănătoare cu cele originale, care creează posibilitatea de a ne face o imagine cel puțin aproximativă despre nivelul artistic est-carpatic în perioada care ne preocupă.

Așadar, arhitectura ecleziastică din Moldova în secolele XIV-XV prezintă o varietate de structuri planimetrice, elemente de arhitectură de origine bizantină, care în spațiul de la est de Carpați în a doua jumătate a secolului al XV-lea s-au constituit într-o sinteză de certă valoare artistică. Filierele prin care au pătruns aceste elemente se datorează relațiilor întreținute atât de aparatul administrativ, cât și de ierarhia bisericească a tănărului stat de la est de Carpați cu țările vecine, cu forurile ecleziastice ale acestora. Elementele bizantine au apărut în Moldova din sudul Dunării prin intermediul Bulgariei, Serbiei și Țării Românești, iar cele occidentale s-au răspândit prin mijlocirea Transilvaniei și, probabil, prin coridorul ruso-polonez.

NOTE

¹ C. Nicolescu, *Aspecte ale relațiilor culturale cu Bizanțul la Dunărea de Jos în secolele X-XIV*, în "SMIM", V, 1962, p. 42.

² H. Teodoru, *Opera lui G. Balș în lumina descoperirilor recente, în An. Anuar de cultură armeană, 1942-1943*, p. 20-23; Răzvan Theodorescu, *Despre planul triconc în arhitectura medievală timpurie a Sud-Estului european*, în *Itinerarii medievale*, București, 1979, p. 127, etc.

³ Gheorghe Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în "BCMI", XVIII, 1925, p. 61.

⁴ *L'art byzantin chez les slaves*, Paris, 1930, p. 292-294, fig. 237 (în continuare vom cita: *L'art byzantin...*)

⁵ Ștefan Andreescu, Matei Cazacu, *Mănăstirea Vișina, un monument din veacul al XIV-lea*, în "BCMI", XLI, 1970, 4, p. 43-47.

⁶ Gheorghe Balș, *O vizită la câteva biserici din Serbia*, București, 1911, p. 35-38 (în continuare vom cita: Gheorghe Balș, *O vizită...*)

⁷ G. Millet, *L'ecole grecque dans l'architecture byzantine*, Paris, 1916, p. 56.

⁸ Corina Nicolescu, *Începuturile ceramicii monumentale în Moldova*, în „Omagiu lui George Oprescu cu prilejul împlinirii a 80 de ani”, București, 1961, p. 379.

⁹ Gheorghe Balș, *Bisericile din Messembria*, în "BCMI", V, 1912, p. 15.

¹⁰ G. Millet, *op. cit.*, p. 252-289.

¹¹ Gheorghe Balș, *O vizită...*, p. 13-14; G. Millet, *op. cit.*, p. 262, 288.

¹² *Ibidem*, p. 2, fig. 4; *Ibidem*, p. 287.

¹³ G. Millet, *op. cit.*, p. 283 și urm.

¹⁴ Gheorghe Balș, *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*, în „BCMI”, XXI, 1928, p. 23.

¹⁵ P. Constantinescu-Iași, *Evoluția stilului moldovenesc*, în "BCMI", XX, 1927, p. 150.

¹⁶ D. Săsălov, *Problems sur l'origine de la decoration de facade ceramoplastique*, în „Culture et

art en Bulgarie medievale (VIII - XIV-e s.)”, Sofia, 1979, p. 92-110.

¹⁷ V. Drăguț, *Ceramica monumentală din Moldova - operă de inspirație și sinteză*, în "RMMMA", 1, 1976, p. 33-38.

¹⁸ Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 380.

¹⁹ *Ibidem*, p. 382.

²⁰ Barbu Slătineanu, *Ceramica feudală românească*, București, 1958, p. 67-70.

²¹ *Ibidem*, p. 67-70.

²² Al. Artimon, *Observații istorico-arheologice asupra bisericii din secolul al XIV-lea descoperită la Volovăț (județul Suceava)*, în "SCIVA", 32, 1981, 3, p. 383-405.

²³ Ștefan Andreescu, Matei Cazacu, *op. cit.*, p. 43-47.

²⁴ Gheorghe Balș, *O vizită...*, p. 35-38.

²⁵ *L'art byzantin...*, p. 292, 294, fig. 237.

²⁶ Kr. Mijatev, *Arhitekturata v srednevekovna Belgarija*, Sofia, 1965, p. 195.

²⁷ M. D. Matei, Em. I. Emandi, *O cătorie din secolul al XIV-lea a vornicului Oană de la Tulova*, în "SCIAAP", 32, 1985, p. 3-14.

²⁸ Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Contribuția cercetărilor arheologice la cunoașterea arhitecturii ecleziastice din Moldova în secolele XIV - XV*, în "SCIVA", 45, 1994, 2, p. 146-169 (în continuare vom cita: Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Contribuția...*)

²⁹ Lia Bătrâna, Octav Monoranu și Adrian Bătrâna, *Cercetările arheologice de la Fântâna Mare, com. Vadul Moldovei, jud. Suceava*, în "CA", VII, 1984, p. 165-174.

³⁰ Elena Busuioc, Gh. I. Cantacuzino, *Date arheologice asupra vechii mănăstiri a Humorului*, în "SCIV", 20, 1969, 1, p. 79-80.

³¹ Gh. I. Cantacuzino, *Vechea mănăstire a Moldovei în lumina cercetărilor arheologice*, în "BMI", XL, 1971, 3, p. 79-84.

³² Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, I, București, 1959, p. 310.

³³ Zehm Karl-Herman, *Serbischer Kirchenbau in seiner Beziehung zu den territorialen Veränderungen des mittelalterlichen Serbien*, Berlin, 1972, p. 41.

³⁴ Gheorghe Postică, *Mănăstirea Căpriană*, în "Viața satului", 1 ianuarie, 1994, p. 2; Gheorghe Postică, Nicolae Constantinescu, *Mănăstirea Căpriană. Repere istorico-arheologice*, Chișinău, 1996, fig. 3. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Moldova medievală Structuri executive, militare și ecleziastice*, Chișinău, 2001, p. 186-208.

³⁵ Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Contribuția...*, p. 158-160.

³⁶ N. Ceaneva-Decevska, *Cerkovnata arhitektura na Pervata Belgarska derzava*, Sofia, 1984, p. 133, fig. 103 (în continuare vom cita: N. Ceaneva-Decevska, *Cerkovnata arhitektura...*); Kr. Mijatev, *op. cit.*, p. 197, fig. 225.

³⁷ N. Ceaneva-Decevska, *Cerkovnata arhitektura...*, p. 153, fig. 104.

³⁸ *Ibidem*, p. 103, fig. 65-66.

³⁹ Vahtang Beridze, *Gruzinskaija arhitektura s drevnejih vremion do naceala XX veka*, Tbilisi, 1967, p. 48-49, fig. 25, 27; idem, *Nekotorie aspekti gruzinskoi cupol'noi arhitekturi*, Tbilisi, 1976, p. 25, fig. 18/4.

⁴⁰ Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Contribuții arheologice la cunoașterea primului lăcaș al Mitropoliei Moldovei: biserica Mirăuților din Suceava*, în "CA", V, 1982, p. 215-224.

⁴¹ G. G. Mezenceva, *Srednevekovâi Belgorod-Dnestrovskii*, în „Arheologija Ukrainskoj S.S.R.”, Kiev, 1986, p. 513-518; Mariana Șlapac, *Cetatea Albă*, Chișinău, 2000.

⁴² Kr. Mijatev, *op. cit.*, p. 117, fig. 124, 125, 127; N. Ceaneva-Decevska, *Cerkovnata arhitektura...*, p. 91, fig. 50, p. 94, fig. 53, 54.

⁴³ Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, Ion Vatamanu, *Cercetările de la Netezi, jud. Neamț*, în "CA", V, 1982, p. 83; Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Reședința feudală de la Netezi (jud. Neamț)*, în "SCIVA", 36, 1982, 4, p. 297-315.

⁴⁴ DRH, *A. Moldova*, (1384-1448), I, nr. 2, volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, București, 1975, p. 3-4

⁴⁵ N. Ceaneva-Decevska, *Arhitekturni osobenosti na cerkvite ses stegnat krest ot perioda na razvitija feudalizem v Bolgarija*, în St. Bojadziev, N. Ceaneva-Decevska, L. Zaharieva, „Izsledovanije verhu arhitekturata na Belgarskoto srednevekovija”, Sofia,

1982, p. 156 (în continuare vom cita: N. Ceaneva-Decevska, *Arhitekturni osobenosti...*)

⁴⁶ *Ibidem*, p. 187.

⁴⁷ Kr. Mijatev, *op. cit.*, p. 178.

⁴⁸ N. Ceaneva-Decevska, *Arhitekturni osobenosti...*, p. 156.

⁴⁹ Kr. Mijatev, *op. cit.* p. 122.

⁵⁰ Cristian Moiescu, *Un monument dobrogean necunoscut – biserica Sf. Atanasie de la Niculițel*, în "Muzeul Național", III, 1976, p. 241-247.

⁵¹ Radu Heitel, *Cercetările arheologice efectuate la mănăstirea Neamț*, în "MMS", XXXVIII, 1962, 5-6, p. 331.

⁵² *Ibidem*, p. 335, nota 9.

⁵³ G. D. Smirnov, *Iz istorii Starogo Orheia*, în „Izvestiia moldavskogo filiala Akademii nauk S.S.S.R.”, 4 (70), Chișinău, 1960, p. 81-84.

⁵⁴ N. Ghika-Budești, *Biserica logofătului Țăutu din Bălinești*, în "BCMI", IV, 1911, p. 200

⁵⁵ D. Ainalov, *op. cit.*, p. 37, fig. 7, 8; *Vseobscaia istoria arhitekturi. Arhitektura Vostocnoi Evropi. Srednie veka*, III. Redactor responsabil Iu.S. Iarolova, Moscova-Leningrad, 1966, p. 394-395, fig. 29(3).

⁵⁶ Vasile Drâmboceanu, *Stațiunea medievală de la Vadu Sorești, jud. Buzău*, în "MCA". A XVII sesiune anuală de rapoarte. Ploiești, (Partea a II-a), 1983, p. 469-478.

⁵⁷ M. D. Matei, Al. Rădulescu, Al. Artimon, *Bisericile de piatră de la Sfântul Dumitru din Suceava*, în "SCIV", 20, 1969, 4, p. 544.

⁵⁸ Em. I. Emandi, M.Șt. Ceaușu, *Să nu dărmăm dacă nu știi să construiești*, Rădăuți-Iași, 1991, p. 187.

⁵⁹ C. Moiescu, *Biserica Mănăstirii Săraca - secolul al XIV-lea din Șemlacul Mic (jud. Timiș)*, în "MIA", 2, 1989, p. 66-71.

⁶⁰ Eugenia Greceanu, *Un tip singular al arhitecturii feudale românești: biserica Adormirea Maicii Domnului din Lipova, jud. Arad*, în "Muzeul Național", III, 1976, p. 279-289.

⁶¹ A. Deroko, *Monumentalna i dekorativna arhitektura u srednevekovnoi Serbii*, Belgrad, 1962, p. 108-110, apud Em. I. Emandi, Șt. Ceaușu, *op. cit.*, p. 187.

⁶² A. A. Novella, *Grecia Bizantina*, Milano, 1969, p. 113-114, apud Em. I. Emandi, Șt. Ceaușu, *op. cit.*, p. 187.

⁶³ V. Matic, *Stara crkva manestira Kovila*, în *Zbornik za likovne umetnosti*, Novi Sad, 12, 1976, p. 156-177, apud Em. I. Emandi, Șt. Ceaușu, *op. cit.*, p. 187.

⁶⁴ N. Ceaneva-Decevska, *Cerkovnata arhitektura...*, p. 119, 126, fig. 85; Kr. Mijatev, *op. cit.*, p. 120, fig. 132.

Sergiu TABUNCIC

CONTRIBUȚII REFERITOARE LA RAPORTURILE COMERCIALE DINTRE SATELE ȘI TÂRGURILE ȚĂRII MOLDOVEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIV-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVI-LEA

Progresele înregistrate de medievalistica românească în ultimele decenii s-au datorat, pe de o parte, publicării corpusurilor de izvoare interne și externe, iar, pe de altă parte, activității desfășurate de o pleiadă de cercetători din dreapta și stânga Prutului, care s-au afirmat cu succes în domeniul medievalisticii. Concomitent cu aprofundarea unor aspecte ale istoriei politice, sociale și culturale, s-au extins și cercetările asupra problematicei economice, în primul rând, vizând dezvoltarea agriculturii, meșteșugurilor și comerțului. Un interes deosebit a fost manifestat pentru studierea caracterului producției cerealiere, tehnicilor și utilajelor folosite în agricultură, randamentului culturilor, creșterii vitelor – sectorul de bază al vieții economice medievale românești – și al ramurilor subsidiare ale agriculturii – pomicultura, legumicultura, viticultura ș. a. Atenție cuvenită s-a acordat, de asemenea, silviculturii, pisciculturii și vânătoarei, abordându-se probleme referitoare la producția lemnului, exploatarea peștelui și a vânatului, regimul fiscal și privilegiile existente în legătură cu aceste îndeletniciri. În atenția specialiștilor s-au aflat și probleme privind istoria meșteșugurilor, caracterul producției meșteșugărești, trecerea de la atelier la manufactură, circulația mărfurilor, sistemul de organizare profesională și rolul meșteșugarilor în viața economică a Țărilor Române. Cercetări multilaterale au fost întreprinse și în domeniul comerțului, istoricii ocupându-se de astfel de probleme importante cum sunt comerțul intern al țărilor române, unitatea lor economică, legăturile economice ale celor trei principate, rolul și locul comerțului în viața economică a orașelor medievale, formele de desfacere a produselor pe piața internă a Țărilor Române, locul comerțului românesc în circuitul economic internațional, comerțul de tranzit al Țărilor Române, prețurile de desfacere a mărfurilor, rolul negustorilor locali și străini în procesul de schimb etc¹.

Deși, multe aspecte ale comerțului medieval al Țărilor Române, inclusiv al Țării Moldovei, s-au bucurat de o atenție sporită din partea cercetătorilor, anumite contribuții la studiul acestui subiect încă pot fi, totuși aduse. În articolul de față ne propunem să elucidăm caracterul raporturilor comerciale dintre satele și târgurile Țării Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – începutul secolului al XVI-lea și să scoatem în evidență factorii care au influențat evoluția acestora.

În general, pentru cunoașterea mai profundă a formelor vieții umane în Moldova medievală, acestea trebuie cercetate separat pentru cele două grupuri de populație: populația urbană și populația rurală, care au avut caracteristici bine definite și au evoluat în direcții, care, adeseori, au coincis, iar uneori au fost opuse. Între sate și orașe există deosebiri caracteristice, primele păstrând viața patriarhală, orașele însă beneficiind de condiții mai bune de viață. Aceasta însă nu înseamnă că așezările urbane din Moldova nu au reprezentat o expresie firească a vieții locuitorilor rurali din principat, unele dintre orașe sau târguri constituind emanația naturală a satelor din jurul lor.

În încercarea de a stabili componentele principale ale raporturilor comerciale dintre așezările sătești și centrele orășenești trebuie să ținem cont de faptul că între mediul rural și cel urban au existat, în mod firesc, multiple conexiuni, dar și deosebiri, acestea din urmă fiind explicate prin modurile de viață specifice. Aceste deosebiri, în linii generale, se pot concretiza

în distribuția timpului pe activități, în diferite mentalități și comportamente ale ruralilor și cetățenilor, precum și în alte caracteristici ale umanului și socialului.

Deoarece satul moldovenesc medieval a tins să-și conserveze într-o formă cât mai pură elementele specifice, achiziționate și înrădăcinate în îndelungata sa istorie, se poate vorbi despre o anumită inerție a colectivităților rurale, spre deosebire de dinamismul, fie și relativ, al orașului și al locuitorilor săi.

În pofida acestei situații, între sat și oraș au existat numeroase afinități economice: economia rurală nu a fost niciodată în întregime detașată de influențele economiei urbane; la rândul său, orașul din epoca medievală nu se poate defini, în plan economic, decât în raport cu schimburile comerciale, pe care le-a avut cu satul. Prin urmare, economiile satelor și ale orașelor pot fi socotite complementare.

Raporturile comerciale dintre satele și târgurile Moldovei au fost determinate, în perioada la care ne referim, de o serie de factori, asupra cărora ne vom opri în continuare.

Limitele acestor schimburi comerciale au fost condiționate, în primul rând, credem, de structura economică a satelor și de dezvoltarea relativ puternică a "industriilor casnice" țărănești, a meșteșugurilor rurale, fapt care a determinat o orientare "spre interior" a comunității sătești. Totuși, în pofida acestei situații, dispunem de dovezi care atestă participarea colectivităților rurale la circuitul mărfurilor pe piața orașelor, ceea ce ilustrează existența contactelor comerciale rural-urbane și capacitatea locuitorilor satelor de a-și procura produse de factură superioară posibilităților meșterilor rurali².

Printre mărfurile solicitate pe piața rurală figurau diferite unelte agricole, obiecte de uz casnic, obiecte de podobă, stoffe, țesături de fir, sarea și alte produse. Pătrunderea mărfurilor de proveniență orășenească în lumea satului ar fi de neînțeles, dacă nu ar fi fost asigurată o desfacere corespunzătoare a produselor meșteșugului urban pe piața rurală. Pentru exemplificare aducem unele date în legătură cu comercializarea ceramicii "roșiatică-gălbui", care se producea în centrele din sud-estul Moldovei. S-a putut constata că producția realizată în așezările de la Costești, Orheiul Vechi și Cetatea Albă, pe lângă faptul că era destinată să asigure necesarul de ceramică pentru satele care gravitau în jurul lor³, a contribuit și la "uniformizarea tipurilor de vase dintr-o întinsă zonă a Moldovei meridionale și centrale"⁴. S-a susținut, astfel, că "standardizarea prototipurilor ceramice a fost o consecință firească a extinderii contractelor comerciale dintre sat și oraș"⁵. Trebuie însă să avem în vedere că documentele istorice din veacurile de care ne interesăm descriu viața economică a principatului moldovenesc drept o viață agrară, cu un schimb de mărfuri în general rudimentar. Din datele de care dispunem rezultă că schimbul de mărfuri nu avea un caracter permanent și generalizat, producția fiind destinată, îndeosebi, pentru satisfacerea necesităților celor care o realizau. În această perioadă, banul, de regulă, nu era un mijloc de schimb între locuitori, numeroase acte demonstrând că și mai târziu schimbul avea un caracter natural. În acest sens aducem câteva exemple: la 1502 niște țigani au fost cumpărați cu un cal, doi boi și 70 de oi⁶; în 1657 un sat de pe Prut se cumpăra cu 50 de boi, 50 de vaci cu viței și 17 vaci grase⁷; gloabele și dușegubinele se plăteau, de asemenea, în boi și vite.

Desigur, că alături de schimbul în natură a existat și unul bănesc, dovadă fiind monedele descoperite izolat sau în tezaure. Pentru secolul al XIV-lea putem admite un schimb bănesc incipient, dar numai pentru o parte din totalitatea schimbului în general. Firește, acest schimb, treptat, a cucerit poziții noi.

Studiul actelor interne, dar și materialele numismatice demonstrează că în veacul al XV-lea – începutul veacului al XVI-lea economia monetară își lărgeste câmpul de aplicație, creșterea schimburilor comerciale fiind determinată de progresele societății locale în decursul

acestei perioade. Amplificarea legăturilor comerciale dintre satele și târgurile Țării Moldovei este ilustrată și de actele domnești, prin care unii domni din secolul al XV-lea au acordat unor țărani-meșteșugari din mediul rural libertatea de a vinde în orașele sau satele țării produsele realizate de ei⁸. Aducem două exemple. Printr-un act emis la 23 februarie 1453, Alexandru voievod acordă mănăstirii lui Iațco, de lângă Suceava, dreptul de a întemeia un sat în hotarul mănăstiresc și îi scutește pe viitorii coloniști de orice vamă în țară, dacă vor face negoț⁹. Un privilegiu de negoț intern de la Ștefan cel Mare primeau la 13 martie 1466 locuitorii satului Negoști al mitropolitului de Roman, Tarasie, în care se menționează că timp de cinci ani să nu li se ia vamă din orice marfă: “ori din pește proaspăt, ori din majă sărată, ori din sare, ori din postav, ori din pânză, ori din fier, ori din plute, ori din oale, ori din vase de lemn, ori din varză, ori din mere, ori, încă, din ceară, ori din miere curată, când le vor vinde, sau pentru orice vor vinde; sau iarăși unde vor cumpăra, ori marfă vie ori moartă: sau fiare, sau jderi, sau helgii...”, acordându-li-se dreptul de a face comerț “în târguri, sau la iezere, sau la Nistru, sau la Cetatea Albă, sau la Chilia, sau la Dunăre, sau oriunde în țara noastră...”¹⁰.

Deci unii țărani făceau negoț pe o scară mai largă pe piața internă, fiind sprijiniți de domn, care le acorda privilegiu de negoț. Cel puțin o parte din ei aveau atribuții negustorești, desfășurând personal produsele lor agricole și meșteșugărești. De reținut că printre mărfurile vândute de țărani din satul Negoști în țară este menționată și sarea. Extragerea acesteia și punerea în vânzare constituia însă un monopol al domniei. În Moldova sarea se extrăgea, îndeosebi, din salinile din Carpații Orientali, dar și din depunerile salinifere din golfurile lacurilor marine dintre Nistru și Dunăre (Sasâc, Șagan, Alibei, Burnas, Budachi), acestea fiind exploatate cu mai mult randament începând cu epoca modernă¹¹. Țăranii puteau cumpăra sarea din depozitele de la mine sau din depozitele speciale de sare, existente, probabil, în marile orașe, apoi revăzând-o prin sate și târguri. Printre mărfurile țărănilor de la Negoști era și fierul, care, posibil, se extrăgea din niște zăcăminte din apropierea satului lor, care, cu vremea, s-au epuizat.

Putem considera, așadar, că prin intermediul pieței interne numeroase produse din mediul rural – ale domeniilor mănăstirești, boierești și ale gospodăriilor țărănești – au fost puse în circulație, ponderea cea mai mare deținând-o cerealele, dar, în primul rând, producția animalieră, care era avuția principală a țării. Populația orășenească putea procura importante cantități de cereale sau animale atât pentru propriul consum, cât și pentru vânzare pe piețele mai îndepărtate. Valorificarea disponibilităților agricole de către cultivatorii rurali și comercializarea unei părți însemnate a recoltei de cereale și a produselor animaliere indică un progres economic și o amplificare a legăturilor comerciale dintre sat și oraș.

Alt factor care a influențat evoluția raporturilor comerciale dintre sat și oraș este dezvoltarea producției meșteșugărești din mediul orășenesc. La orașe meșteșugurile au cunoscut o continuă specializare, producția lor câștigând treptat supremația pe piața internă, meșteșugarii jucând, astfel, un rol important în viața economică a țării¹².

Relațiile comerciale dintre satele și târgurile moldovenești au depins, în mare măsură, și de ponderea indeletnicirilor agricole ale orășenilor, care era încă destul de ridicată în secolele XIV-XVI. Este important de subliniat că și în veacurile următoare economia agrară va juca un rol de seamă în ansamblul vieții economice al târgurilor din Țara Moldovei, numeroși orășeni manifestând un interes aparte pentru cultivarea cerealelor, creșterea vitelor sau cultivarea viței de vie¹³. Această situație este caracteristică, de altfel, evoluției colectivităților urbane din numeroase orașe medievale din Europa Occidentală și cea Răsăriteană¹⁴.

În așezările citadine din Moldova muncile agricole se efectuau atât pe loturile din jurul caselor, cât și pe cele de la marginea orașelor, mult mai întinse decât primele. Preocupările agricole ale orașenilor fac dovada că veniturile obținute de pe urma comercializării produselor meșteșugărești nu erau așadar suficiente pentru acoperirea necesităților de hrană. În linii generale putem afirma că nevoia de materii prime și de alimente pentru populația urbană a dus la transformarea orașului în piață pentru produsele agricole ale satului, care, la rândul său, servea drept piață de desfacere a produselor meșteșugărești de la orașe.

Un impact considerabil asupra comerțului intern l-a avut, de asemenea, starea drumurilor din țară și a mijloacelor de transport. În Moldova majoritatea drumurilor erau, desigur, rudimentare, de aceea se cereau întreprinse unele măsuri pentru a asigura pe ele o circulație în condiții cât mai bune. Trebuia soluționată, în primul rând, problema trecerii peste râuri. Poduri fixe existau doar la trecerile peste apele mici. Unele din ele, de exemplu "Podul lui Dragomir Brănișterul", "Podul lui Hasniș", "Podul lui Vețea", "Podul lui "Gârlanici", sunt menționate și în documente¹⁵. Ultimul pod se afla în hotarul satului Cârlandi (azi s. Stejăreni, com Lozova, jud. Chișinău), prima atestare a acestui sat existând într-un act din vremea lui Alexandru cel Bun¹⁶.

Trecerile peste apele mai mari se făcea prin vaduri sau pe poduri mobile, amenajate cu plute de lemn, unele din ele fiind susținute de funii sau de lanțuri. Pentru exploatarea lor, adică la trecerea cu ajutorul podurilor plutitoare, dar și prin vaduri, se plătea o taxă. Un pod sau un vad însemna întreaga trecătoare, cu porțiuni de teren, folosite de slujbași pe ambele maluri ale râului, aceștia deservind negustorii, cărăușii sau călătorii. Unele poduri plutitoare erau proprietate a domniei, care le arenda sau putea să le dăruiască unor boieri sau mănăstiri. Vadurile importante, puncte obligatorii de trecere, aveau și străji, care asigurau securitatea călătorilor și a bunurilor acestora¹⁷.

În perioada menționată, mijloacele de transport terestre, întrebunțate pentru transportul mărfurilor și deplasarea persoanelor, erau carul, căruța și careta. Deși spațiile circumscrise hinterlandului urban erau relativ restrânse, aceste mijloace nu permiteau o circulație intensă decât pe o distanță de 20-25 km în jurul orașului. În acest sens, relațiile economice dintre orașele medievale și așezările rurale din zonele înconjurătoare erau cu atât mai strânse, cu cât posibilitățile de deplasare între localități erau mai lesnicioase, iar economia sătească și cea urbană mai specializate; în contrast, în zonele rurale cu o circulație dificilă, "cadru de viață" era relativ închis, această situație datorându-se, cel puțin în parte, lipsei posibilităților de legături curente cu orașele. În acest context trebuie să amintim despre o observație a unui istoric, potrivit căruia orașele Moldovei medievale "sunt la distanțe de circa 60 de kilometri depărtare unele de altele, ceea ce presupune poposirea peste noapte, în respectivele localități, a marilor negustori după o zi de mers cu carul"¹⁸.

Cât privește zonele de influență ale orașelor asupra satelor din hinterland, trebuie să menționăm că acestea au putut fi stabilite în câteva cazuri. Astfel, ele s-au conturat în legătură cu așezările de la Baia, Suceava, Iași, Bacău, Siret, Fălciu, Costești, Orheiul Vechi ș. a., zonele de atracție urbană extinzându-se pe o rază de 15-20 și chiar de 30 km¹⁹. Este însă necesar să precizăm că nu întotdeauna satele aflate la distanțe mici de centrele urbane au intrat automat în aria de influență citadină, apropierea teritorială a acestora cu anumite orașe constituind doar o premisă a unor posibile legături economice.

Importanța mijloacelor de comunicație pentru viața economică a satelor și a târgurilor moldovenești este demonstrată și de locurile unde acestea s-au întemeiat.

În ceea ce privește târgurile, majoritatea au luat ființă la vadurile apelor, pe văile râurilor mai mari, de-a lungul cărora treceau principalele drumuri ale comerțului intra și interregional.

Multe dintre acestea și-au luat numele de la râurile, alături de care erau așezate. De exemplu: Siret, Suceava, Tg. Neamț (pe pârâul Neamț, afluent al Moldovei), Tg. Trotuș, Tg. Putna, Bahlovia sau Hârlău (pe Bahlui), Bârlad, Vaslui (la confluența Vasluiului cu Bârladul), Tecuci (la confluența Bârladului cu Tecuciul) etc. Pe lângă râuri, mai mari sau mai mici, sunt situate și Baia (r. Moldova, la confluența Moldovei cu Siretul), Piatra Niamț (r. Bistrița), Iași (r. Bahlui, în apropiere de vărsarea lui în Jijia), Focșani (lângă un vad al Milcovului), Orheiul Vechi (r. Răut), Costești (r. Botna), Cetatea Albă (la limanul Nistrului), Hotinul, Tighina (r. Nistru), Cernăuți (r. Prut), Galați (la Dunăre) etc.²⁰.

Locurile unde se întemeiau orașele Moldovei erau, așadar, bine alese, sub raportul căilor de comunicare, care facilitau accesul spre regiunile din vecinătate. Această observație nu este însă valabilă numai pentru orașe sau târguri, dar și pentru numeroase sate, amplasate pe locurile de lângă vadurile apelor. Actele amintesc, de exemplu, de satele situate la vadurile de la Zahorna²¹, la vadul Corabca²², la vadul Havaronea²³, toate pe apa Nistrului, de un sat de pe Răut, unde este Vadul Pietrei²⁴ etc, sau pe văile unor râuri, care au oferit, pe lângă avantajele unui ecosistem de luncă, și oportunități de negoț, văile apelor constituind osătura rețelei de drumuri comerciale moldovene medievale.

De regulă, de apropierea sau depărtarea unor așezări rurale de căile de comunicație depindea mult ritmul de dezvoltare a acestora. Influența căilor de comunicație asupra așezărilor din preajma lor s-a materializat, în primul rând, prin accesul acestor sate la schimbul economic mijlocit de drumurile de negoț, fapt care a dus la impulsionarea mai timpurie a vieții economice a satelor respective, în comparație cu așezările contemporane, situate la distanțe mai mari de arterele comerciale. Relațiile economice dintre localitățile sătești și târgurile din apropiere sau cele situate la distanțe mai mari au fost influențate, într-o anumită măsură, și de comerțul extern al țării.

Prin așezarea sa geografică favorabilă între drumurile comerciale de interes continental, unul care lega porturile Mării Baltice, prin Lvov, cu porturile de la gurile Dunării și de pe țărmul Mării Negre, iar, prin intermediul lor, cu Orientul, altul ce trecea prin Carpați, legând orașele din Transilvania cu Europa Orientală, Țara Moldovei a avut mari posibilități atât pentru practicarea unui comerț activ cu țările învecinate, cât și pentru tranzitarea mărfurilor, destinate unor regiuni mai îndepărtate. Înainte ca Țara Moldovei să-și desăvârșească, la sfârșitul secolului al XIV-lea, unitatea frontierelor istorice, unul din segmentele finale ale drumului continental, care venea dinspre orașele Europei Centrale sau de lângă Marea Baltică spre așezările italiene din Crimeea și Marea de Azov, ocolea ținuturile moldovenești, trecând prin stepele transnistrene. Este vorba despre "drumul tătäresc", care avea însă și o altă ramificație, aceea care pornea de la porturile situate la apus de Nistru – Cetatea Albă și Chilia –, care va căpăta numele de "drumul moldovenesc". Acest drum se prelungea spre nord prin toată Moldova și avea numeroase ramificații în întreaga țară²⁵.

Declanșarea războaielor civile în Hoarda de Aur la începutul deceniului șapte al secolului al XIV-lea și dispariția hegemoniei mongole asupra Europei Răsăritene au pereclitat circulația pe drumul tătäresc, contribuind la intensificarea acesteia pe teritoriul Moldovei. După consolidarea statului moldovenesc, drumul moldovenesc prezenta mai multe garanții de siguranță a mărfurilor și a negustorilor, astfel el înlocuindu-l pe cel tătäresc, punctele lui finale, Chilia și Cetatea Albă, devenind centre deosebit de însemnate ale comerțului internațional. O dată cu ieșirea la Marea Neagră, pe care Moldova și-a asigurat-o în ultimii ani ai secolului al XIV-lea, drumul comercial de tranzit est-carpatic a fost cuprins în hotarele unei singure unități politice. Faptul că Moldova a devenit punctul terminus al unui drum comercial, care o încadra în sistemul marilor itinerarii comerciale de pe continent, a avut o

însemnătate capitală pentru dezvoltarea economică a țării și integrarea ei în ritmurile de dezvoltare ale economiei europene. În același timp, poziția internațională a Moldovei a dobândit o nouă dimensiune, care avea să influențeze profund evoluția ei în cursul secolului al XV-lea.

Beneficiile, pe care le aducea comerțul internațional Moldovei, au constituit un factor important al puterii economice și militare a țării, iar cărmuitorii statului au obținut o sursă esențială de venituri, care a consolidat baza politicii de centralizare a domniei.

În perioada secolelor XIV – XV cele mai importante tranzacții comerciale din spațiul est-carpatic se efectuau la Cetatea Albă și Chilia. Aceste două orașe-cetăți au fost incluse de timpuriu în marele circuit al comerțului pontic, prosperitatea lor în secolele XIII-XIV datorându-se, în mare măsură, negustorilor genovezi. Așa cum se cunoaște, o dată cu stabilitatea politică, impusă de Hoarda de Aur la scurtă vreme după anexarea teritoriilor din estul Europei și instituirea “păcii mongole”, activitatea factoriilor genoveze din regiunile pontice, îndeosebi, în secolul al XIV-lea, a fost profund stimulată, iar Marea Neagră devine, după inspirata formulare a lui Gheorghe Brătianu, “placa turnată a comerțului internațional”²⁶ din epocă.

Trebuie subliniat rolul pe care l-au avut Cetatea Albă și Chilia în comerțul cu cereale, în primul rând, cu grâu, ele numărându-se printre principalele puncte de colectare a acestui produs din bazinul Mării Negre. Cantități considerabile de grâu moldovenesc erau transportate de negustorii genovezi, mai cu seamă, spre marile aglomerări urbane de la Constantinopol și Pera, iar de acolo în cantități mai mici putea fi trimis spre metropola din Marea Ligurică – Genova. S-au păstrat numeroase documente istorice, care dovedesc că comerțul cu grâne în orașele Cetatea Albă și Chilia s-a menținut la cote superioare atât în epoca hegemoniei Hoardei de Aur, cât și în perioadele când aceste așezări au aparținut Moldovei și, ulterior – după expediția lui Baiazid II din 1484 – Imperiului Otoman²⁷. Majoritatea cercetătorilor consideră, pe bună dreptate, că o parte însemnată a grânelor exportate din cele două centre portuare era achiziționată de la comunitățile agricole românești din ținuturile pontice ale Moldovei, dar și din zone mai îndepărtate ale spațiului est-carpatic²⁸.

În tranzacțiile comerciale ale Chiliei și Cetății Albe de la mijlocul secolului al XIV-lea un anumit rol mai deținea ceara, mierea, sarea, vinul, țesăturile etc. Este surprinzător faptul că actele genoveze din această perioadă nu conțin date referitoare la vinderea vitelor și a peștelui²⁹, menționate în sursele istorice de mai târziu. Pentru Cetatea Albă există și documente, care atestă un intens negoț cu robi³⁰.

Pentru perioada ulterioară cuceririi otomane, exportul mărfurilor moldovenești de la Chilia și Cetatea Albă constă din trunchiuri de copaci, scânduri, șindrilă, cai, vite, oi, bivoli, porci, pește, caviar, untură de pește, miere, ciară, sare etc. Printre mărfurile importate de negustorii străini pe piețele celor două centre se numără obiecte de lux, țesături de mătase și bumbac, vinuri, mirodenii, săpun, orez, fructe uscate, pânzeturi, postavuri, blănuri, obiecte metalice, sticlă etc³¹.

În secolul al XV-lea comerțul extern al Moldovei era reglementat de privilegiile comerciale, care țineau loc de tratate de comerț și prin care se urmărea atragerea negustorilor străini în țară. Potrivit cărților de privilegii și drepturilor de negoț (salvconduțe și alte documente oficiale), pe care domnii moldoveni le acordă în această vreme în repetate rânduri negustorilor din unele orașe ale Poloniei (Lvov) și din Transilvania (Brașov, Bistrița, Sibiu), exportul din Moldova către aceste țări a constat din vite, piei, vin, blănuri, lână, miere, ceară, sare, pește. Marfa de bază a exportului moldovenesc era reprezentată, desigur, de vite, la care se adăugau peștele și mierea. În cantități nesemnificative se exportau produse de pielărie, cojocărie ș. a. Importul consta din fabricate meșteșugărești din metal: fiare de plug, cuțițe, coase, secere, arme (săbii, platoșe, pumnale), postavuri, articole de uz casnic, țesături ș. a.

Statul moldovenesc a fost, totodată, beneficiarul unui comerț de tranzit, care se realiza pe drumurile internaționale, ce străbăteau Moldova. Datorită acestui comerț, negustorii moldoveni au putut achiziționa diferite produse ale meșteșugarilor occidentali (în special, postavuri prețioase), mărfuri orientale (piper, mirodenii), iar domnii au obținut însemnate venituri din perceperea taxelor vamale. Agenții acestui comerț erau, în special, italieni din Levant, dar și sașii din Transilvania și armenii din Polonia³². Menționăm și faptul că negustorii italieni, așezați în orașele pontice ale Moldovei, au fost printre primii promotori ai operațiunilor de credit în teritoriul principatului românesc est-carpatic³³.

Domnii moldoveni erau interesați în menținerea și dezvoltarea comerțului, de aceea au luat măsuri de încurajare a acestei activități, promovând o politică de sprijinire și de apărare a intereselor negustorilor autohtoni atât în interiorul țării, cât și peste hotare. Este evident că negustoria a adus mari beneficii, însă sprijinul acordat de domni nu era dezinteresat. Negustorii au ajutat domnia prin vămi, măbind venitul în bani al tezaurului domnesc, susținând-o în lupta împotriva boierilor, care manifestau tendințe anarhice.

Totalizând faptele expuse mai sus, putem trage concluzia că în Moldova în perioada cuprinsă între cea de-a doua jumătate a secolului al XIV-lea și începutul secolului al XVI-lea nu au existat întotdeauna condiții prielnice, ca negoțul intern, schimbul de mărfuri dintre sat și oraș și dintre diferite regiuni ale principatului să evolueze pe un plan pronunțat ascendent. Un șir de factori au limitat amploarea acestui negoț, și anume predominarea economiei naturale, prin care necesitățile materiale esențiale erau acoperite prin propriile resurse, caracterul agrar al economiei orașelor, existența vămilelor interne, starea deplorabilă a drumurilor, insecuritatea acestora ș. a. Majoritatea elementului etnic românesc din principatul moldovenesc nu depășea în veacurile amintite pragul unei vieți rurale, rămânând la această vreme ancorat statornic în rosturile unei existențe strict sedentare, bazate pe o economie mixtă agricolă și pastorală. Se observă însă că în condițiile unor progrese, realizate în cele mai variate sectoare ale producției agricole, animaliere și meșteșugărești, s-au înregistrat importanți pași înainte și în sfera comerțului intern.

NOTE

¹ O analiză succintă a acestor lucrări vezi la Paul Cernovodeanu și Constantin Rezachevici, *Înfăptuirii și priorități în medievistica românească*, în "Revista de istorie", tom 33, nr. 7-8, 1980, p. 1281-1298; Numeroase alte referințe bibliografice vezi în lucrarea lui D. M. Dragnev, *Сельское хозяйство феодальной Молдавии*, Chișinău, 1975; Vezi și *История народного хозяйства Молдавской СССР (с древнейших времен до 1812)*, Chișinău, 1976.

² Amintim doar câteva lucrări: Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV-XVI)*, București, 1965; Ștefan Pascu, *Relațiile economice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare* București, 1956; Constantin A. Stoide, Ioan Caproșu, *Relațiile economice ale Brașovului cu Moldova. De la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850*, Chișinău, 1992; Al. I. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*. Ediție, prefață și indice de I. Caproșu, București, 1989; Ș. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV-XVI)*. *Drum și stat*, în idem, *Geneza statului în evul mediu românesc*. Studii critice." Ediție adăugată, București, 1999; Andrei Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional în perioada de trecere de la feudalism la capitalism*, București, 1977.

³ În împrejurimile Cetății-Albe nu existau așezări sătești.

⁴ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Chișinău, 1994, p. 253.

⁵ *Ibidem*, p. 256; cf. și I.G. Hâncu, *Поселения XI-XIV веков в Орзеевских кодрах Молдавии*, Chișinău, 1969, p. 24.

⁶ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. I, Iași, 1906, p. 310.

⁷ *Ibidem*, vol. IV, Iași, 1907, p. 212.

⁸ Cf. M.D. Matei, *Ville et campagne au Moyen Age en Valachie et Moldavie*, în *Actes du II e Congrès international des études du sud-est européen*, II, Histoire, Athènes, 1972, p. 177-185.

⁹ D.R.H., A, II, nr. 28.

¹⁰ *Ibidem*, A, II, p. 189-190.

¹¹ Cf. Victor Spinei, *Comerțul și geneza orașelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII-XIV)*, în "Analele Brăilei". Muzeul Brăilei, serie nouă, an. I, nr. 1, 1993, p. 194.

¹² Cf. Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile în Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, 1969; Alexandru Andronic, *Iași până la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție*, Iași, 1986, *passim*; Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, *Stela Cheptea, Istoria orașului medieval Baia în secolele XIV-XV*. [I], Iași, 1997; vol. II, 1984; Vasile Neamțu, *Istoria orașului medieval Baia (Civitas Moldaviensis)*, Iași, 1997.

¹³ P. S. Cocârlă *Сельское хозяйство в городах Молдавии (конец XVII – начало XIX в.)*, în „Buletinul Academiei de Științe a RSS Moldovenești. Известия Академии Наук Молдавской ССР”, 2, 1988, p. 22-28; D. M. Dragnev, *Прогресс, замедленное развитие или экономический упадок? (Об особенностях экономического развития Дунайских княжеств в XVII-XVIII в.)* în *Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма*, Chișinău, 1973, p. 104-105; Lilia Zabolotnaia, *Formarea și stabilirea pieței orașenești în Moldova la sfârșitul secolului al XVI-lea începutul secolului al XVIII-lea (Prin prisma factorului agrar)*. Autoreferatul tezei de doctor în științe istorice, Chișinău, 1997.

¹⁴ J.B Charrier, *Citadins et ruraux*, PUF, 1964, *passim*; P. Birot, J. Dresch, *La Méditerranée et le Moyen-Orient*, PUF, 1953, *passim*.

¹⁵ D.R.H., A, I, nr. 11; II, nr. 193; III, nr. 193; I, nr. 47.

¹⁶ *Ibidem*, I, nr. 84.

¹⁷ C.Cihodaru, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399 – 1 ianuarie 1432)*, Chișinău, 1990, p. 118; Em. I. Emandi, *Originea și evoluția teritorială a orașului Suceava: fenomen urban și concentrare urbană, în Evul mediu timpuriu în Moldova (Probleme de istoriografie și istorie urbană)*. Coordonator Demir Dragnev, Chișinău, 1994, p. 131.

¹⁸ Alexandru I. Gonța, *De la curțile cnejilor la târgurile medievale moldovenești*, în idem, *Studii de istorie medievală*. Texte selectate și pregătite pentru tipar de Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei. Cu un cuvânt introductiv de Ioan Caproșu, Iași, 1998, p. 169.

¹⁹ L.L. Polevoi, *Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв.*, Chișinău, 1979, p. 146-153; Cf. Aristide Ștefănescu, *Începuturile urbane ale Bucureștilor*, în „Analele Brăilei”, Muzeul Brăilei, serie nouă, an. I, nr. 1, 1993, p. 466; A. P.Gorodenco, *К проблеме исследования раннемолдавской керамики, în Древности юго-запада СССР*, Chișinău, 1991, p. 257; Mircea D. Matei, Emil J. Emandi, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare (secolele XI-XVIII)*, București, 1982, p. 21; Mircea D. Matei, *Observații în legătură cu raporturile economice dintre orașele medievale și satele situate în împrejurimile acestora*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie”, 3, t. 29, 1978, p. 374-381; vezi și D. M. Dragnev, P.S. Cocârlă, *Село и город Молдавии в начальной стадии кризиса феодальной системы în Взаимосвязи города и деревни в их историческом развитии*, Minsk, 1989, p. 128-131.

²⁰ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1997, p. 59-60, 75.

²¹ D.R.H. A, I, nr. 29.

²² *Ibidem*, II, nr. 57.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, I, nr. 175.

²⁵ Pentru geneza drumului moldovenesc și urmările statornicirii lui, vezi P.P.Panaiteșcu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*. Postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, București, 1994, p. 83-98, 102-103 cu o bogată bibliografie la p. 235; Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*. Iași, 1997, p. 200-210; O analiză exhaustivă a rețelei drumurilor comerciale în Moldova medievală vezi la Al. I. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*. Ediție, prefață și indice de I. Caproșu, București, 1989, p. 15 și urm.; vezi și S. Iosipescu, *Drumuri comerciale în Europa centrală și sud-estică și însemnătatea lor politică (secolele XIV-XVI)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Iași „A.D.Xenopol””, XIX, 1982.

²⁶ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, ediția a II-a revăzută, ed. Victor Spinei, Iași, 1999; Vezi și F. Braudel, *Mediterranean și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*. I Traducere M.Gheorghe, București, 1985, p. 205; P. Teodor, *Gheorghe I. Brătianu și spiritul „Analelor”*. Analogii, sincronisme și convergențe în Confluente istoriografice românești și europene. 90 de ani de la nașterea istoricului Gheorghe I. Brătianu, coord. V.Spinei, Iași, 1988, p. 38-39; R. Manolescu, *Marea Mediterană și Marea Neagră în evul mediu*, în “Revista istorică”, serie nouă, 4, 1993, 1-2, p. 50.

²⁷ Victor Spinei, *Comerțul și geneza orașelor....*, p. 190-192; R.Manolescu, *Comerțul și transportul produselor economiei agrare la Dunărea de Jos și pe Marea Neagră în secolele XIII-XIV*, în “Revista istorică”, serie nouă, 1, 1990, 6, p. 551 și urm.

²⁸ Victor Spinei, *Restructurări etnice la nordul gurilor Dunării în secolele XIII-XIV*, în "Carpica", XXIV, 1993, p. 53; vezi și I.G. Konovalova, *Вывоз зерна из портов северо-западного Причерноморья в в. и его значение для экономического развития региона*, în „Evlul mediu timpuriu în Moldova (Probleme de istoriografie și istorie urbană)”. Coordonator Demir Dragnev, Chișinău, 1994, p. 120 și urm.

²⁹ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Chișinău, 1994, p. 258.

³⁰ Idem, *Comerțul și geneza orașelor...*, p. 192-193.

³¹ *Ibidem*, p. 194-195.

³² N.Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1925, p. 170-176, 277-278; P.P.Panaiteșcu, în V.Costăchel, P.P. Panaiteșcu, A.Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (secolele XIV-XVI)*, București, 1965; cf. și Ștefan Pascu, *Relațiile economice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 203-217. Pentru legăturile economice dintre Moldova și Brașov în etapa incipientă a epocii moderne, vezi Constantin A. Stoide, Ioan Caproșu, *Relațiile economice ale Brașovului cu Moldova de la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850*, Chișinău, 1992.

³³ Ioan Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iași, 1989, p. 11 și urm.

Gheorghe COJOCARU

STATELE UNITE ALE AMERICII ȘI NOILE STATE INDEPENDENTE (sf. anului 1991)

“Noua ordine mondială” a lui George Bush și URSS

Statele Unite ale Americii și Uniunea Sovietică “au îngropat războiul rece în adâncurile Mediteranei”¹, la întâlnirea Bush – Gorbaciov de la Malta din decembrie 1989. Prăbușirea URSS a făcut ca Statele Unite să rămână singura supraputere care trebuia să facă față sfidărilor din epoca post “război rece”.

Raportul “Cu privire la strategia în sfera securității naționale” pentru anul 1991, elaborat de Consiliul pentru Securitate Națională al Statelor Unite ale Americii și prezentat Congresului, fundamenta și detalia ideea președintelui George Bush referitoare la “noua ordine mondială”. O parte considerabilă a raportului se referea la relațiile cu URSS. În particular, se sublinia că strategia “îngrădirii”, care servise mai bine de 40 de ani drept temelie pentru edificarea securității SUA, trebuia să fie modificată. Ea fusese “o reflectare a epocii de sporire a potențialului sovietic, extinderii influenței sovietice și comunismului sovietic”, se spunea în raport. “Acuma noi vedem că Uniunea Sovietică își concentrează tot mai mult atenția asupra problemelor sale interne. Noi nu știm pe ce cale va pași în cele din urmă URSS, dar revenirea la fostul superstat-inamic, cu care am avut a face pe parcursul a mai mult de 40 de ani, este puțin probabilă”, erau de părere autorii acestui document. Unul din scopurile politicii externe a Statelor Unite consta în sprijinirea transformărilor democratice din URSS, dar, cu toate acestea, trebuia să dea dovadă de fermitate față de orice încercări ale Moscovei de a obține superioritate militară. Indiscutabil, nu era în interesele SUA să ofere asistență care să permită Guvernului sovietic să se eschiveze de la realizarea reformelor politice și economice. Washingtonul avea să urmărească atent “consecințele strategice potențiale, în urma cărora totalitarismul în URSS ar fi putut să se reîntoarcă”. Statele Unite sprijineau ideea de a acorda URSS statutul de stat asociat al Fondului Monetar Internațional și al Băncii Mondiale pentru Reconstrucție și Dezvoltare, dar considerau prematură oferirea Moscovei a statutului de membru cu drepturi depline. În sfera militară, administrația americană proiecta o reducere continuă a potențialului militar al SUA. Casa Albă intenționa să obțină

acordul Moscovei pentru desfășurarea Sistemului antirachetar, cu scopul respingerii unor atacuri nucleare locale².

Potrivit lui Brent Scowcroft, ajutorul președintelui Bush pentru problemele de securitate națională, politica SUA față de URSS trebuia să se orienteze spre principii, dar nu spre personalități. Washingtonul nu intenționa să devină suporterul nimănui în relațiile dintre centrul de la Moscova și republicile suverane, continuând să sprijine procesul de înnoire a Uniunii Sovietice în conformitate cu formula "9+1", adoptată în aprilie 1991 la Novo-Ogariovo de cei 9 lideri naționali și de președintele Mihail Gorbaciov. După cum declarase președintele George Bush, "noi îi vom sprijini pe cei care vor să construiască democrația". Transformările inițiate de Gorbaciov trebuiau să continue, important fiind, în optica americană, ca acestea să fie pașnice și democratice³.

Cele 5 principii ale lui James Baker

Atitudinea țărilor occidentale față de evenimentele din URSS de după puciul din august era cât se poate de circumspectă și prudentă. Interesele internaționale de securitate și stabilitate nu puteau fi servite de un stat sfâșiat în bucăți, care se numea cândva URSS, ci de un stat cu un guvern central, care să controleze, cel puțin, politica externă și apărarea, în mod special – potențialul nuclear sovietic. Păstrarea lui Gorbaciov în funcția de președinte al URSS ar fi răspuns, mai mult sau mai puțin, acestor interese ale comunității internaționale. Cancelariile occidentale subliniau că Uniunea Sovietică avea nevoie stringentă de constituirea unui organ suprem coordonator care să dezamorseze situațiile de conflict între republici, pentru a nu permite degradarea lor incontrolabilă. În ceea ce privește problema "paradei independențelor", ce s-a manifestat după stingerea puciului de la Moscova, Occidentul scotea în afara parantezelor doar Țările Baltice, față de care avea un punct de vedere aparte, spre deosebire de celelalte republici pe care le trata în continuare drept părți componente ale URSS⁴.

După puciul de la Moscova, președintele George Bush și consilierul său Brent Scowcroft "încă mai sperau că Uniunea Sovietică va supraviețui într-o formă coerentă – de preferință ca federație, alcătuită din republici cu strânse legături economice și militare cu centrul. Cei doi se temeau că alternativa era "atomizarea" și recrudescența conflictelor interetnice"⁵. Potrivit Secretarului de stat James Baker, înainte de vizita sa la Moscova din 9-10 septembrie pentru a lua parte la Conferința internațională pentru problemele umanitare, concepția SUA față de transformările din URSS se întemeia pe 5 principii: (1) "În primul rând, viitorul Uniunii Sovietice trebuie să-l determine înșiși oamenii sovietici – pașnic, în conformitate cu valorile democratice, experiența și principiile Actului final de la Helsinki". Administrația americană apela "la toți conducătorii sovietici de toate nivelurile să demonstreze atașamentul lor față de aceste principii recunoscute pe plan internațional". În acest proces nu-și puteau găsi un loc legal amenințările, intimidările, dictatul și violența; (2) SUA apela "la toți să respecte frontierele existente - atât interne, cât și externe" – subliniind că "orice modificări ale granițelor trebuie să se producă în mod legal – pașnic și cu acordul comun, în concordanță cu principiile Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa"; (3) "sprijinirea democrației și a supremației legii", operarea unor "prefaceri pașnice exclusiv în cadrul procesului democratic, în special, în procesul alegerilor"; (4) respectarea drepturilor omului, inclusiv ale minorităților; (5) respectarea dreptului internațional și a angajamentelor internaționale, în special, a celor rezultate din Actul final de la Helsinki și Carta de la Paris. În acest sens Secretarul de stat a indicat că "un pas primordial și cel mai important al conducătorilor și popoarelor sovietice trebuie să fie clarificarea în toate detaliile a relațiilor între republici și

între republici și Centru. "Noi vom recomanda, declara James Baker, ca ele să fie clarificate astfel ca să se conforme celor 5 principii menționate". Printre recomandările americane se mai numărau reîntoarcerea insulelor din sudul Sahalinului Japoniei, încetarea ajutorului sovietic către Cuba, reducerea asistenței către Afganistan.

După Moscova, Baker urma să viziteze capitalele celor trei Țări Baltice pentru a arăta atitudinea SUA față de aceste state independente. Washingtonul avertiza că edificarea democrației în URSS este un proces extrem de anevoios și dureros și că cetățenii trebuie să conștientizeze dificultățile care îi așteptau pe această cale. Refuzul la o evoluție democratică ar fi echivalat cu autoexcluderea din cadrul comunității internaționale și renunțarea la sprijinul din partea Statelor Unite care doreau să relanseze un noul plan comun de reforme economice cu autoritățile URSS, sub auspiciile FMI și Băncii Mondiale. Cu referire la reuniunea "G-7" din Marea Britanie, Baker a observat că "întâlnirea de la Londra s-ar fi încheiat cu un alt rezultat dacă guvernul central ar fi preferat un plan mai liberal din cele două planuri economice existente". Potrivit lui, un nou plan economic pentru URSS trebuia să vizeze asigurarea unei monede convertibile, reforma prețurilor, privatizarea, crearea condițiilor pentru concurența economică etc. Washingtonul aștepta de la conducerea sovietică o confirmare a atașamentului față de angajamentele luate de URSS în sfera armelor nucleare⁶. Și cancelarul german Helmut Kohl a declarat în Bundestag că Germania, care acorda Moscovei 56% din întreg ajutorul economic occidental, era interesată în păstrarea URSS ca o comuniutate a republicilor independente⁷.

Urmărind procesul de dezintegrare a URSS, Occidentul era extrem de alarmat, înainte de toate, de neproliferarea arsenalului nuclear al Moscovei. 80% din arsenalul strategic sovietic era amplasat în teritoriul Rusiei, restul la bazele militare din Ucraina, Kazahstan și Belarus. Drept soluție se propunea evacuarea totală a acestor arme pe teritoriul Federației Ruse⁸. Mai mult decât atât, liderii occidentali lăsau să se înțeleagă că atâta timp cât nu se va ajunge la o înțelegere comună în privința renunțării republicilor la pretențiile asupra arsenalului nuclear sovietic în favoarea Rusiei orice încercări de dobândire a recunoașterii internaționale erau lipsite de perspective⁹.

Alte motive de îngrijorare

Alt motiv de îngrijorare pentru Occident era datoria externă a URSS, evaluată spre sfârșitul anului 1991 la 70,2 mlrd dolari. Era destul de dificil de repartizat această sumă între cele 15 republici ex-unionale. În urma unor negocieri îndelungate între experții republicilor a fost elaborat un coeficient sintetic, cu scopul de a stabili partea fiecăreia, care se sprijinea pe 4 indicatori: cota fiecărei republici în importul și exportul sovietic, în PIB, numărul populației. O altă problemă era repartizarea între republici a datoriei către URSS⁹.

Relațiile dintre Mihail Gorbaciov și Boris Elțin, de care depindeau evoluțiile din URSS, de asemenea, erau în centrul atenției cancelariilor occidentale. "Au fost momente când Mihail Sergeevici Gorbaciov considera că eu sunt un cadavru politic. Și eu uneori am crezut că el nu mai poate fi președintele țării", recunoștea franc liderul rus într-o punte televizată comună cu președintele sovietic la televiziunea americană ABC. "Dar, după puci, președintele Gorbaciov s-a schimbat puternic. Acuma noi în mod prietenesc îndeplinim împreună o muncă grea", îi liniștea pe occidentali Boris Elțin. În aceeași emisiune și Gorbaciov, mai puțin convingător, și Elțin au negat că autoritățile ruse ar fi folosit situația gravă a autorităților unionale pentru a-și extinde puterea, subliniind că sarcina unirii tuturor forțelor democratice era mai importantă decât relațiile personale dintre ei. Gorbaciov i-a asigurat pe occidentali că armele nucleare erau sub un control sigur, iar președintele rus a dat de înțeles că "de

astăzi și degetul lui se află alături de butonul nuclear sau chiar pe buton, împărțind locul cu degetul președintelui unional”. Faptul că arsenalele nucleare din Ucraina și Kazahstan trebuiau evacuate în Rusia atesta importanța rolului lui Boris Elțin în noua situație politică de după puciul din august. Duumviratul celor doi președinți devenise o realitate, ceea ce dovedea că de facto fosta Uniune înregistrase decesul public¹⁰.

SUA și statul independent ucrainean

Liderul ucrainean Leonid Kravciuk a efectuat la sfârșitul lunii septembrie o vizită în Statele Unite ale Americii și Canada, unde a avut o serie de întâlniri la nivel înalt. La întrevvedere cu președintele George Bush liderul ucrainean a arătat că “la moment este posibilă doar o colaborare și o convenție economică între republici”, iar în ceea ce privea uniunea politică – aceasta era “o chestiune de altă natură”. La conferința de presă Kravciuk, potrivit Agenției Reuters, “nu a dat nici un fel de semnale că ar fi exercitat presiune asupra lui Bush” în chestiunea recunoașterii diplomatice a Ucrainei. La Washington, Marlin Fitzwater, secretarul de presă prezidențial, le spunea ziaristilor în legătură cu poziția SUA față de statul ucrainean independent: “După cum știți, noi am recunoscut Statele Baltice, dar în această etapă politica noastră față de republicile din Uniunea Sovietică rămâne aceeași din totdeauna”.

Casa Albă considera că republicile independente din URSS trebuiau mai întâi să reglementeze raporturile politice și economice atât între ele dânsese, cât și cu centrul. În mod special, Statele Unite s-au arătat preocupate de soarta armamentelor nucleare din teritoriul Ucrainei. În această privință Kravciuk a dat asigurări că Ucraina, în teritoriul căreia erau amplasate la două baze militare 200 rachete intercontinentale SS-19 și bombardiere strategice, pleda pentru menținerea unui control centralizat asupra armelor nucleare, fiind împotriva transferului acestui control de la centru către republici¹¹.

La 27 noiembrie președintele SUA “s-a decis să recunoască prompt independența ucrainenilor imediat după referendum (desfășurat la 1 decembrie – *n.a.*), fără să mai aștepte acea precondiție a acordului Moscovei”. George Bush și-a anunțat această intenție a doua zi în fața unei delegații de americani de origine ucraineană, care au adus de îndată acest lucru la cunoștința presei. “Când a auzit că, de fapt, Bush recunoscuse independența ucrainenilor cu patru zile înainte ca aceștia să-și exercite votul în această privință, Gorbaciov a fost distrus. Liderul de la Kremlin și-a dat seama că acest fapt era o lovitură cvasimortală îndreptată împotriva a ceea ce mai rămăsese din Uniunea Sovietică, precum și împotriva prestigiului personal”¹². La revenirea la Kiev Leonid Kravciuk declara cu referire la problema Acordului politic unional, din nou inclus pe agenda lui Gorbaciov: “Sunt împotriva oricărei uniuni politice care cât de puțin ar afecta suveranitatea Ucrainei. Nu-i vom permite nimănui să rezolve în locul nostru problemele cât de cât importante”. În octombrie la Kiev era așteptat reputatul politolog american Zbiegniew Brzezinski, cu care delegația ucraineană s-a întâlnit în Statele Unite și prognozele căruia privitoare la viitorul URSS se confirmau punct cu punct¹³.

Belovejskaia Pușcea și reacția SUA

“Duminică seara Uniunea Sovietică a încetat să mai existe”, astfel interpretau semnificația înțelegerilor între Rusia, Ucraina și Belarus, din 8 decembrie 1991 de la

Belovejskaia Pușcea, marile agenții de presă din lume. “Președinții celor trei republici slave au tras linia sub existența Uniunii Sovietice, născute de revoluția bolșevică”, sublinia France Press. “Încercarea disperată a președintelui sovietic de a construi o nouă Uniune a eșuat”, constata Associated Press. “Gorbaciov devine liderul unei țări inexistente”, menționa Reuters. “El este lipsit până și de acele prerogative limitate pe care spera să le păstreze, dacă s-a fi reușit încheierea acordului privind formarea Uniunii confederative a Statelor Suverane”. “Gorbaciov a fost înlăturat de la putere în urma unui complot fără sânge”, opina cotidianul britanic “Daily Express”. Comentatorii occidentali se întrebau îngrijorați, cine urma să asigure comanda armatei și controlul asupra armelor de distrugere în masă¹⁴. Secretarul american de stat James Baker își făcea pentru prima dată publică îngrijorarea de faptul că URSS ar fi putut să se transforme într-o “Iugoslavie nucleară”. Politologul Zbigniew Brzezinski declara la Televiziunea ABC: “Este posibil ca sub ochii noștri să se declanșeze încleștarea decisivă între Gorbaciov și Elțin sau între Elțin și restul armatei!”¹⁵. Pe același ton Robert Gates, directorul CIA, conchidea: “Pe parcursul multor ani visul Statelor Unite era ca Uniunea Sovietică să se prăbușească. Astăzi acest vis se transformă într-un coșmar”¹⁶.

Administrația de la Washington era disponibilă să continue cooperarea cu orice entitate apărută în urma transformării URSS, cu condiția ca acest proces de prefaceri fulgerătoare să fie pașnic și să nu se încheie cu creșterea numărului de țări nucleare. “Noi suntem gata să lucrăm cu orice guvern ce va apare, cu orice confederație în curs de formare”, declara la o conferință de presă la Casa Albă Marlin Fitzwater. Administrația americană urma să examineze textul Convenției cu privire la crearea CSI, semnată de Boris Elțin, Leonid Kravciuk și Stanislav Șușkevici la Belovejskaia Pușcea, după ce reprezentantul permanent al Belarusiei la ONU o va transmite oficial. În lipsa textului respectiv administrația Statelor Unite a făcut public doar un comentariu prealabil.

Înainte de toate, Casa Albă era satisfăcută de faptul că “documentul de la Minsk” era conform celor “cinci principii”, formulate în luna septembrie de Secretarul de stat James Baker, potrivit cărora viitorul Uniunii Sovietice trebuia să fie stabilit nemijlocit de “popoarele sovietice”. Secretarul de presă al președintelui Bush a reiterat că problema frontierelor trebuia soluționată în conformitate cu dreptul internațional și cu acordul tuturor părților interesate. Washingtonul insista asupra susținerii democrației și asigurării supremației dreptului, în special, a alegerilor libere. Trebuiau respectate necondiționat drepturile omului și ale minorităților etnice, angajamentele internaționale și normele dreptului internațional.

Potrivit lui Margaret Tutwiler, responsabilă pentru presă la Departamentul de Stat, schimbările se produceau atât de repede, încât Washingtonul nu avea încă răspunsul la multe întrebări. Între acestea: era oare necesară recunoașterea oficială a Comunității Statelor Independente, trebuia oare administrația americană să delege un reprezentant oficial la Minsk? Situația urma să se clarifice în urma vizitei Secretarului de stat James Baker la Moscova, Kiev și Minsk, prevăzută să înceapă la 15 septembrie. Convenția semnată la Belovejskaia Pușcea răspundea “pozițiilor și angajamentelor pe care noi le considerăm importante și responsabile... Noi suntem încurajați de conținutul ei”, rezuma poziția administrației americane Margaret Tutwiler¹⁷.

Această reacție a oficialităților americane la ultimele evenimente din URSS indicau asupra unei reorientări hotărâte a SUA în favoarea forțelor politice grupate în jurul lui Boris Elțin, tot mai influente în spațiul ex-sovietic. “Observând cum puterea se scurge din mâinile lui Gorbaciov, se arăta într-un comentariu al Agenției Reuters, Bush, probabil, a pierdut speranța că Gorbaciov va putea păstra unitatea Uniunii Sovietice”. Mai mulți analiști occidentali considerau că administrația Bush “rămânea fidelă președintelui sovietic și

concepției acestuia că puterea centrală de la Moscova poate fi baza pentru o confederație stabilă post-sovietică” “mai mult decât ar fi fost rezonabil”¹⁸.

Poziția Statelor Unite încuraja noile state independente să urmeze calea trasată prin deciziile celor trei lideri la Belovejskaia Pușcea. Un înțeles plurivalent aveau cuvintele lui Bush precum că “noi îi vom sprijini pe democrați și reformatori, oriunde nu s-ar afla și aceasta înseamnă, între altele, la diferite niveluri”. Mai explicit era ambasadorul SUA în URSS, Robert Strauss, care și-a exprimat speranța că Mihail Gorbaciov, cu reputația lui de reformator, își va păstra, într-un fel sau altul, situația lui în stat. Ambasadorul era convins că Elțin urma să obțină ratificarea Convenției privind crearea CSI. “Drept urmare, președintele Elțin își consolidează pozițiile în comparație cu președintele Gorbaciov. În afară de orice dubii, președintele Elțin și diverșii lui miniștri sunt acei oameni cu care noi vom avea a face”, sublinia ambasadorul Strauss¹⁹.

Cotitura în “politica sovietică” a Guvernului american s-a produs la 12 decembrie 1991, atunci când Secretarul de stat James Baker, într-un discurs ținut la Universitatea Princeton, a vorbit pentru prima dată despre Uniunea Sovietică la timpul trecut. “Statul creat de Lenin și construit de Stalin conținea în sine însuși germenii morții sale. În urma naufragiului Uniunii Sovietice noi trăim acum într-o altă lume”, conclusea șeful diplomației americane²⁰.

Cutremurul politic din fosta URSS, cu epicentrul la Belovejskaia Pușcea, nu putea să nu rămână fără rezonanță și la reuniunea celor 12 state membre ale Uniunii Europene, din orașul Maastricht, Olanda. Exprimându-și îngrijorarea față de evenimentele din fosta Uniune, “cei 12” ar fi dorit să audă niște explicații clare din partea Rusiei, Ucrainei și Belarusiei privind moștenirea sovietică – soarta arsenalelor nucleare și plata datoriei externe. UE urma să trimită un emisar în cele trei capitale pentru a afla în ce mod noile state independente intenționau să respecte obligațiunile internaționale ale URSS, în particular, în cadrul OSCE și convențiilor de dezarmare. Pe de altă parte, dezintegrarea imperiului sovietic s-a dovedit a fi un stimulent suplimentar pentru accelerarea procesului de integrare europeană. Uniunea Europeană, se arăta în ședințele reuniunii, “trebuie să rămână o zonă salvatoare de stabilitate și în mijlocul stihiei dezlănțuite a conflictelor”. Anume la Maastricht în acele zile s-a decis trecerea la moneda unică europeană cu începere de la 1 ianuarie 1999²¹. Destrămarea URSS, apariția CSI și decizia de unificare progresivă a Uniunii Europene sincronizau în timp, nu și în esență.

Alianța Nord-Atlantică era extrem de îngrijorată, de asemenea, de instabilitatea politică din fosta URSS și de accesul la “butonul nuclear”. La fel, NATO se arăta preocupat de destinul Tratatului FASE, semnat de URSS, și de faptul dacă noile state independente vor urma angajamentele sovietice privind reducerea armelor și a efectivelor militare în Europa²².

James Baker “la leagănul” CSI

Primul turneu al Secretarului de stat american James Baker de după întâlnirea de la Belovejskaia Pușcea a început la Moscova, unde s-a aflat în zilele de 15-17 decembrie, apoi a continuat la Bișkek și Alma Ata în ziua de 17 decembrie, apoi la Minsk – pe 18 decembrie și s-a încheiat la Kiev în aceeași zi. În prima zi Baker s-a întâlnit, mai întâi, cu ministrul rus de externe Andrei Kozărev, apoi, seara, cu ministrul sovietic de externe Eduard Șevarnadze, un vechi prieten al șefului diplomației americane. A doua zi Secretarul de stat s-a întâlnit cu Boris Elțin, apoi, după încheierea negocierilor cu liderul rus, și cu Mihail Gorbaciov. Acesta reacționase bolnăvicios la declarațiile lui Baker făcute la Universitatea Princeton precum că Uniunea Sovietică nu mai exista și că republicile independente deveneau parteneri ai Washingtonului. Într-un interviu revistei “Time” Gorbaciov și-a exprimat dezacordul cu Baker, care, potrivit spuselor sale, “prea devansează evenimentele”. Prioritatea acordată de Baker

Rusiei a făcut ca iritarea lui Gorbaciov să crească și mai mult. La întâlnirile lor cu Secretarul de stat și Andrei Kozâre, și Boris Elțin au abordat problema recunoașterii diplomatice a Rusiei de către SUA și au cerut un loc permanent pentru Federația Rusă în Consiliul de Securitate al ONU. Baker a trebuit să asculte aceleași rugăminți de recunoaștere diplomatică în capitalele tuturor noilor state independente pe care le-a vizitat. Și peste tot șeful diplomației americane a repetat ura și aceeași: "Voi raporta președintelui, vom examina minuțios". Reacția Secretarului de stat era explicabilă. În primul rând, remarca situația neobișnuită în care se pomeniseră oficialitățile americane comentatorul politic de la Moscova Stanislav Kondrașov, "cum să recunoști toate noile state, dacă nu s-a încheiat procedura legală de dizolvare a URSS și Gorbaciov încă nu și-a prezentat demisia". În al doilea rând, în schimbul recunoașterii diplomatice se cerea "un preț perfectat la modul convenit". Prețul admiterii în familia mondială civilizată fusese stabilit încă în septembrie, când James Baker a formulat cele cinci principii: dela respectarea drepturilor omului până la respectarea angajamentelor luate anterior de URSS, înainte de toate privind controlul asupra armelor de distrugere în masă. Boris Elțin l-a informat pe șeful Departamentului de Stat despre faptul că era în curs de elaborare un acord privind crearea unei "uniuni militare de apărare" a statelor CSI, în cadrul căreia era prevăzut un comandament unic asupra forțelor armate strategice. Aceste forțe urmau să reunească Flota Militar-Maritimă, aviația, apărarea antiaeriană, armele nucleare strategice și tactice, organele de cercetare.

Problema arsenalelor nucleare a dominat agenda Secretarului de stat, cu excepția vizitei la Bișkek, care nu avea acces la armele nucleare. Baker le-a cerut liderilor celor patru state independente, pe teritoriul cărora se aflau arme nucleare garanții ferme privind controlul, păstrarea, închiderea și neutilizarea acestora. Și a primit asigurări că Tratatul privind reducerea armelor nucleare strategice, semnat de Gorbaciov și Bush cu patru luni și jumătate în urmă avea să fie îndeplinit integral în ceea ce privește arsenalele respective de pe teritoriile celor patru republici. Acestea erau disponibile să accepte asistența americană pentru lichidarea armelor nucleare tactice, în care scop Congresul SUA alocase deja suma de 400 mln dolari. Toți i-au promis Secretarului de stat să respecte regimul neproliferării armelor nucleare, care era, de asemenea, o condiție prealabilă a dobândirii recunoașterii din partea Occidentului. Toată lumea era interesată de soarta codurilor de acces la "butonul nuclear". Rămâneau acestea în continuare în mâinile lui Gorbaciov, care nu renunțase la funcția de Comandant Suprem? Potrivit schemei desenate de Boris Elțin în fața lui Baker, funcția de Comandant Suprem urma să fie exercitată de un militar, de mareșalul, Evgheni Șapoșnikov, obligațiile de serviciu ale cărora se limitau numai la aspectele tehnico-militare. Dreptul de a utiliza arma nucleară trecea unui organ politic colectiv – președinților celor patru republici. O schemă care era interpretată totuși diferit la Moscova, Alma Ata, Minsk și Kiev, fapt care indica că nici pe departe nu fusese totul bine pus la punct. Stanislav Șușkevici i-a confirmat înaltului demnitar american că Belarus era decis să renunțe la cele 72 de rachete strategice și să devină un stat neutru și denuclearizat. Leonid Kravciuk, de asemenea, vedea Ucraina o zonă denuclearizată, dar nu imediat, ci către anul 2000.

Surpriza a venit din partea liderului kazah, care a cerut, după discuția cu Baker, "o înțelegere specială privind controlul asupra armei nucleare de către centrul de coordonare". Seara târziu, după întâlnirea cu James Baker, Nazarbaev a expediat șefilor celorlalte trei republici nucleare propunerea de a semna la Alma Ata o înțelegere privind securitatea nucleară. Nazarbaev dorea ca armele nucleare să staționeze în continuare în teritoriul Kazahstanului. "Asigurările lui Elțin și dezavuarea lor de către Nazarbaev", observa televiziunea americană NBC, "au trezit imediat îndoiele în ceea ce privește capacitatea lui

Elțin de a realiza promisiunile”. Rezervându-și “atuul nuclear”, remarcă Stanislav Kondrașov, Nazarbaev arăta că “n-a uitat cum l-au ignorat la Minsk și Brest”. Prin acest gest însoțit de un anumit risc suplimentar, liderul kazah ridică ponderea țării sale în ochii Occidentului. Și, paradoxal, cimentă “participarea republicilor musulmane la noua Comunitate, pentru că slavilor le va fi mai greu să se despartă de acestea, lăsând armele nucleare în voia întâmplării”.

Setea republicilor independente de a dobândi recunoașterea internațională depindea în mod direct de politica lor echilibrată și coordonată în sfera securității nucleare, după cum a dat bine de înțeles James Baker, “primul înalt oaspete care a mers la leagănul CSI”²³.

NATO și fostul său adversar

Evoluțiile politice și soarta arsenalelor nucleare din imperiul sovietic în descompunere au constituit principalele teme ale sesiunii de iarnă a Consiliului Alianței Nord-Atlantice, din 18-20 decembrie. La sesiune James Baker a declarat că în timpul turneului său în fosta URSS i s-au dat garanții ferme că cele circa 30 mii de focoase nucleare, amplasate în teritoriile Rusiei, Ucrainei, Belarusiei și Kazahstanului se aflau sub un control sigur și că doar Federația Rusă avea să rămână o țară nucleară. Celelalte trei republici trebuiau să renunțe la arsenalele lor nucleare. În comunicatul final al sesiunii se exprima disponibilitatea statelor membre ale Alianței de a acorda asistență CSI în asigurarea controlului asupra armelor nucleare sovietice, neproliferării și lichidării lor. Miniștrii de externe au examinat la Bruxelles chestiunea recunoașterii republicilor fostei URSS. “Ea va fi soluționată pe parcursul săptămânilor și nu lunilor. Noi nu intenționăm s-o trăgăm”, declara în numele celor 16 state participante la sesiune ministrul belgian de externe. Principalele condiții atât din partea NATO, cât și din partea Comunității Europene vizau respectarea drepturilor omului și ale minorităților, a înțelegerilor cu privire la dezarmare și neproliferarea armelor nucleare.

Tot atunci, Consiliul NATO a decis folosirea capacităților sale tehnice pentru acordarea de ajutoare umanitare populației din fosta URSS, cu scopul de a salva spațiul ex-sovietic de izbucnirea unor explozii sociale de proporții.

După încheierea sesiunii obișnuite a Consiliului NATO, s-a desfășurat prima ședință a Consiliului Nord-Atlantic de cooperare, la care au participat fostele state membre ale Tratatului de la Varșovia, Lituania, Letonia și Estonia. Ministrul sovietic de externe, Eduard Șevarnadze, din motive ușor de înțeles, nu a fost prezent la ședință, fiind înlocuit de ambasadorul sovietic în Belgia și de doi experți din partea Rusiei²⁴. Mesajul lui Boris Elțin către prima sesiune a Consiliului de cooperare al NATO, cu participarea miniștrilor de externe a celor 16 țări membre și ai 9 țări din Estul Europei, în care aborda problema aderării Rusiei la Alianța Nord-Atlantică, i-a luat prin surprindere pe șefii diplomaților occidentale. În timp ce ministrul francez de externe Rolland Duma dădea un răspuns diplomatic, afirmând că “e puțin probabil să putem da un răspuns rapid la acest demers”, ministrul englez Douglas Hurd declara tranșant că “nici nu poate fi vorba” ca ușile NATO să se deschidă pentru țările din estul Europei. Miniștrii celor 25 de state au căzut de acord să dezvolte “un parteneriat autentic” în diverse direcții. Imediat după încheierea sesiunii, la 20 decembrie, miniștrii celor 12 state ale Comunității Europene au discutat criteriile recunoașterii fostelor republici sovietice, care vizau onorarea angajamentelor internaționale ale fostei URSS, controlul unic asupra armei nucleare, respectarea drepturilor omului și ale minorităților etnice, păstrarea frontierelor existente²⁵.

“Și optimism, și prudență”

“Și optimism, și prudență” aceasta era reacția imediată a Occidentului după întâlnirea de la Alma Ata din 21 decembrie 1991, la care liderii a 11 noi state independente au constituit

Comunitatea Statelor Independente. În dimineața zilei de 23 decembrie Boris Elțin a avut o discuție telefonică de 30 minute cu George Bush referitoare la crearea CSI și recunoașterea independenței fostelor republici sovietice. Liderul american l-a felicitat pe Boris Elțin și, prin intermediul lui, pe toți șefii de stat cu prilejul creării CSI și a subliniat disponibilitatea SUA de a acorda asistență umanitară noilor state independente. Washingtonul intenționa să recunoască un prim grup de noi state independente – Rusia, Ucraina, Belarus, Kazahstan, Kârgâzstan și Armenia. Statele Unite condiționau recunoașterea diplomatică a celorlalte state independente de concordanța politicii lor cu cele cinci principii formulate de James Baker. Administrația americană intenționa să se pronunțe pentru acceptarea Rusiei cu statut de membru permanent în Consiliul de Securitate al ONU, în locul URSS, și pentru admiterea republicilor ex-sovietice în familia Națiunilor Unite. Dar transmiterea către Rusia a locului Uniunii Sovietice în Consiliul de Securitate, potrivit punctului de vedere american, nu putea să se producă în mod automat, deoarece nu exista un precedent în acest sens. Administrația de la Casa Albă considera că în acest caz Rusia trebuia privită drept continuatoare a URSS, adică ca stat succesor analogic situației create după divizarea Indiei, când una dintre cele două părți – India propriu zisă - a fost considerată stat succesor, iar Pakistanul – drept o nouă entitate statală²⁶.

La rândul lor, cele 12 state membre ale Comunității Economice au recunoscut de facto Rusia, subliniind că ea își asuma drepturile și obligațiile internaționale ale URSS. Recunoașterea oficială urma să survină în curând, după punerea la punct a unor chestiuni juridice și diplomatice. Consacrarea diplomatică a celorlalte republici, pe care CE, de asemenea, era dispusă să le recunoască, depindea de satisfacerea unor condiții care vizau conformarea Statutului ONU și altor convenții internaționale ce prevedeau respectarea democrației, normelor statului de drept și drepturilor omului, angajamentul republicilor de a asigura intangibilitatea frontierelor și garantarea drepturilor minorităților etnice. “Vom recunoaște celelalte republici îndată ce ele vor declara atașamentul lor la aceste principii”, afirma reprezentantul Ministerului de Externe francez. Oficialii CE și-au exprimat satisfacția în legătură cu rezultatele reuniunii de la Alma Ata și decizia celor 11 republici de a forma CSI. “Acesta este un început promițător”, sublinia unul din reprezentanții Comunității Europene. Ca și în cazul celor trei Țări Baltice, CE urma mai întâi să anunțe recunoașterea formală a noilor state independente în numele Comunității în ansamblu, apoi fiecare membru al CE avea să inițieze raporturi diplomatice cu republicile ex-sovietice²⁷.

Goodbye, Gorbi. URSS nu mai există

Demisia lui Gorbaciov și coborârea drapelului sovietic de pe Kremlin au deschis ecluzele pentru torentul de declarații privind recunoașterea republicilor membre ale CSI. Șefi de stat și de guvern, miniștri de externe și oficiali internaționali din lumea întreagă se întreceau să vorbească despre recunoașterea Rusiei și a celorlalte noi state independente.

În legătură cu declarația de demisie din 25 decembrie a lui Gorbaciov, cu care se întreținuse la telefon în dimineața aceleși zile, președintele George Bush și-a întrerupt vacanța de Crăciun la reședința prezidențială de la Camp-David. Bush a revenit la Casa Albă, în Cabinetul Oval, pentru a se adresa cu un Mesaj națiunii americane. În Mesajul său din seara aceleiași zile George Bush constata că epoca de peste 40 de ani de amenințare din partea comunismului luase sfârșit. “Europa de Est este liberă. Uniunea Sovietică nu mai există. Aceasta este o victorie a democrației și libertății. Aceasta este victoria valorilor noastre spirituale. Fiecare american se poate mândri cu această victorie – de la milioanele de bărbați și femei, care au servit țara noastră în forțele armate, până la milioanele de americani care și-au sprijinit țara și apărarea sigură în perioada administrațiilor a nouă președinți”, declara

liderul american. Președintele Bush a calificat apariția CSI pe ruinele imperiului sovietic drept “sfârșitul vechii Uniuni Sovietice”, iar decizia de demisie a lui Mihail Gorbaciov – drept o dovadă irefutabilă în acest sens. În numele poporului american el i-a mulțumit liderului sovietic pentru “atașamentul neclintit față de pace în întreaga lume și pentru intelectul lui, clarviziune și bărbăție”. Șeful administrației de la Washington a menționat faptul că “politica revoluționară” a lui Gorbaciov a transformat URSS și a permis națiunilor captive “să se elibereze de deceniile de asuprire și să pună fundamentul libertății”. Această politică i-a asigurat lui Gorbaciov un loc meritoriu în istorie, iar Statelor Unite - o bază solidă pentru a colabora la fel de constructiv cu succesorii lui.

SUA saluta și susținea opțiunea “noilor state ale Comunității” în favoarea libertății și le felicita pentru “calea pașnică și democratică aleasă”, apreciind înalt “atenția lor plină de solicitudine față de controlul asupra armei nucleare și securitate în această fază de tranziție”. “În pofida potențialului pentru instabilitate și haos aceste evenimente răspund vizibil intereselor noastre naționale”, declara Bush. Sfârșitul Uniunii Sovietice însemna începutul unei noi lumi și speranțe.

Administrația americană formula sarcina atragerii noilor state independente în procesul de consolidare a păcii și de edificare a unui viitor mai sigur și mai prosper. Sprijinindu-se pe garanțiile de securitate oferite de cele patru republici ex-sovietice care dispuneau de arsenale nucleare, George Bush a anunțat primii pași meniți să pună începutul acestui proces. În primul rând, Statele Unite recunoșteau și salutau “devenirea Rusiei libere, independente și democratice, în frunte cu președintele ei curajos Boris Elțin”. Ambasada americană în URSS devenea Ambasada Statelor Unite în Rusia. Washingtonul sprijinea preluarea de către Rusia a locului URSS în Consiliul Suprem de Securitate al ONU. Casa Alba conta pe o strânsă colaborare cu președintele Elțin în efortul acestuia de a promova democrația și reformele în Rusia. În al doilea rând, SUA recunoșteau independența Ucrainei, Armeniei, Kazahstanului, Belarusiei și Kârgâzstanului – “țările care ne-au dat asigurări concrete”. Autoritățile de la Washington intenționau să acționeze rapid în vederea stabilirii relațiilor diplomatice, dezvoltării legăturilor diverse cu acest grup de state și să sprijine accesarea în ONU a acelorora dintre ele care nu erau membre ale Națiunilor Unite. În al treilea rând, SUA recunoșteau, de asemenea, în calitate de state independente celelalte șase foste republici sovietice – Republica Moldova, Turkmenistan, Azerbaidjan, Tadjikistan, Georgia și Uzbekistan. Cu acestea Statele Unite erau dispuse să stabilească raporturi diplomatice “când vom fi convinși că ele și-au luat angajamentul să promoveze o politică responsabilă în domeniul securității și să respecte principiile democratice, după cum au procedat alte state recunoscute de noi astăzi”. Decis să vină în ajutorul foștilor adversari deveniți parteneri în noile condiții internaționale, Bush consemna pragmatic că o economie globală prosperă avea o importanță majoră pentru prosperitatea Americii. “Dumnezeu să binecuvânteze popoarele noilor țări ale Comunității Statelor Independente”, își încheia Mesajul George Bush²⁸.

Președintele SUA a menționat pe larg și într-un mod elogios contribuția lui Mihail Gorbaciov la încetarea “războiului rece” și la edificarea noii arhitecturi de securitate și într-o declarație aparte²⁹.

La alt pol, Agenția chineză oficială de presă Xinhua a supus pentru prima dată unei critici publice extrem de dure cursul politic al perestroicii. Potrivit acestei Agenții, “noua gândire”, “glasnostul” și pluralismul politic ale lui Gorbaciov ar fi condus la “un haos politic, răzmerițe interetnice și la o criză economică”³⁰.

La 26 decembrie, cu prilejul promulgării Acordului cu privire la forțele militare convenționale în Europa, George Bush s-a pronunțat asupra necesității unei întâlniri cu Boris

Elțin într-un timp apropiat³¹. În același timp ministrul american al apărării Richard Cheney se arăta îngrijorat de faptul că în pofida colapsului economic și politic, industria militară din fosta URSS continua producerea noilor arme nucleare și amplasarea rachetelor intercontinentale care aveau drept țintă SUA. "Poporul american îi va fi greu să creadă în transformări profunde, dacă o asemenea activitate nu va fi sistată", avertiza ministrul apărării³².

Șocul provocat în mediile occidentale de dispariția URSS lăsa locul unor analize aprofundate și prognozelor privind consecințele acestui cataclism istoric pentru fostele națiuni captive. Concluzia principală formulată consta în faptul că republicile membre ale CSI trebuiau să depună nu puține eforturi pentru găsirea unor compromisuri și depășirea diferențelor de abordare și a divergențelor. Noua Comunitate, puncta Associated Press, "moștenește majoritatea problemelor fostei Uniuni, incluzând economia falimentară și valuta națională aproape devalorizată, poluarea mediului ambiant și masele abrutizate". O sarcină urgentă era nevoia unui compromis pentru soluționarea contradicțiilor în domeniul economic. Diferențele în ceea ce privea termenul liberalizării prețurilor amenința să secătuiască piețele acelor republici care ar fi întârziat cu această inițiativă.

Un alt grup de chestiuni, aflate în centrul atenției analiștilor occidentali, erau cele de natură politico-militare, ei insistând asupra necesității de a definitiva toate aspectele legate de controlul asupra armelor nucleare. O surpriză pentru cancelariile occidentale a constituit problema partajului flotei Mării Negre între Moscova și Kiev, după cum și pretențiile Azerbaidjanului asupra flotei militare din bazinul Caspic. De asemenea, nu erau trecute cu vederea divergențele politice, nu mai puțin explozive, între Rusia și Ucraina. În acest sens, agențiile mari de presă din lume citau serviciul de presă al președintelui ucrainean, potrivit căruia deși republicile independente au decis ca Rusia să ia locul URSS la ONU, aceasta nu însemna că Rusia ar fi fost și succesoarea legitimă a fostei Uniuni³³. Toate acestea împreună sugerau că evoluțiile din cadrul CSI se anunțau de departe a fi calme și previzibile.

NOTE

¹ Martin McCauley, *Rusia, America și războiul rece. 1949-1991*, Polirom, Iași, 1999, p.115.

² "Izvestia", nr.193 (23459), 15 august 1991.

³ *Ibidem*, nr.196 (23462), 19 august 1991.

⁴ *Ibidem*, nr.209 (23475), 3 septembrie 1991.

⁵ Michael R.Beschlöss și Strobe Talbott, *La cele mai înalte nivele*, București, Editura ELIT, 1993, p.634.

⁶ "Izvestia", nr.212 (23478), 6 septembrie 1991.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, nr.208 (23474), 2 septembrie 1991.

⁹ *Ibidem*, nr.209 (23475), 3 septembrie 1991.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, nr.213 (23479), 7 septembrie 1991.

¹² *Ibidem*, nr.230 (23496), 27 septembrie 1991.

¹³ Michael R.Beschlöss și Strobe Talbott, *op. cit.*, p.642-643.

¹⁴ "Izvestia", nr.239 (23505), 8 octombrie 1991.

¹⁵ *Ibidem*, nr.292 (23558), 10 decembrie 1991.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, nr.296 (23562), 14 decembrie 1991.

¹⁸ *Ibidem*, nr.293 (23559), 11 decembrie 1991.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, nr.296 (23562), 14 decembrie 1991.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, nr.293 (23559), 11 decembrie 1991.

²³ *Ibidem*, nr.297 (23563), 16 decembrie 1991.

²⁴ *Ibidem*, nr.299 (23565), 18 decembrie 1991; nr.301 (23567), 20 decembrie 1991; nr.302 (23568), 25 decembrie 1991.

²⁵ *Ibidem*, nr.302 (23568), 21 decembrie 1991.

²⁶ *Ibidem*, nr.303 (23569), 24 decembrie 1991.

²⁷ *Ibidem*, nr.304 (23570), 25 decembrie 1991.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, nr.306 (23572), 27 decembrie 1991.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, nr.307 (23573), 28 decembrie 1991.

³³ *Ibidem*, nr.308 (23574), 31 decembrie 1991.

³⁴ *Ibidem*, nr.307 (23573), 28 decembrie 1991.

DOCUMENTAR

Demir DRAGNEV

EVOLUȚIA RELAȚIILOR POLITICE ROMÂNŌ-POLONE ÎN LUMINA UNEI NOI PUBLICAȚII DE DOCUMENTE

Începând cu ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, arhivele poloneze au fost obiectul unor investigații sistematice ale istoricilor români. Prestigioasele volume din colecția consacrată lui E. Hurmuzaki, semnate de I. Bogdan și N. Iorga, culegerile de documente și materiale poloneze, publicate de P.P. Panaitescu apoi edițiile de surse depistate în arhivele din Polonia în anii '70 ai secolului XX-lea, tipărite de către Ilie Corfus (*Documente privitoare la istoria României din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979; *Documente privitoare la istoria României din arhivele poloneze. Secolul al XVII-lea*, București, 1983) au lansat în circuitul științific importante materiale documentare referitoare la relațiile româno-polone din perioada medievală.

O completare substanțială la acest impunător set de publicații este cel de-al treilea volum al lui Ilie Corfus, editat postum în 2001 sub denumirea *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, Editura Academiei Române, 339 pag. În cele ce urmează vom face unele comentarii pe marginea ultimei ediții.

Volumul include 165 de documente, extrase din arhivele și bibliotecile din Varșovia, Cracovia, Wrocław, Lublin, Kornic – toate inedite: 145 în limba polonă și 20 în limba latină. Editorul – Ilie Corfus (1909-1981), originar din județul Suceava, a absolvit Universitatea din Cernăuți (1932), au urmat apoi studiile de specializare în Polonia (1933-1935) și la Paris (1935-1936). În timpul aflării în Polonia a învățat limba țării și a elaborat în baza documentelor din arhivele polone teza de doctorat.

În 1943 devine conferențiar la Universitatea din București. Tot atunci scrie lucrarea *Mihai Viteazul și polonii*. Din 1957 și până la sfârșitul vieții a activat în calitate de cercetător științific principal la Institutul de Istorie "Nicolae Iorga" din București.

În 1968-1974 a întreprins câteva călătorii de studii în Polonia, căutând în arhive și biblioteci documente, copiile cărora au fost incluse în prezentul volum. Materialele publicate se referă la perioada 1533-1693.

Documentele demonstrează atitudinea conducerii poloneze din secolele XVI-XVII față de evoluția situației politice din Țările Române, îndeosebi din Moldova.

Însă problema principală reflectată în acestea este impactul statutului Țărilor Române asupra relațiilor româno-polone. Chiar din primele două documente, din 1533 și 1537, referitoare la diferendul regelui Poloniei cu Petru Rareș, aflăm că statutul domnului moldovean era încă diferit de cel al domnului Țării Românești, ultimul fiind numit supus "al Măriei sale Împăratul" (adică sultanul), iar Petru Rareș – "dușmanul Împăratului". În documentul din 20 octombrie 1537 se menționează că Petru Rareș a încălcat "credința" față de rege, deci este tratat drept vasal necredincios al Poloniei și nu al Porții.

Situația se schimbă după campania sultanului Suleiman în Moldova din 1538. În 1541, Petru Rareș revine la domnie și stabilește relații cu Polonia, de unde cumpără orz, ovăz, secară, sprijinind negoțul cu bovine și cai. În 1542 el scrie regelui că ar dori să se afle alături de creștini împotriva otomanilor, dar este nevoit să întrețină relații secrete cu ei. Deci el nu mai era liber în acțiunile sale politice. Această realitate este menționată de către casteleanul de Belz Sineawski, care insistă să nu i se acorde încredere lui Petru Rareș, deoarece el acționează din porunca sultanului.

Conform documentelor, influența polonă în Moldova a sporit în timpul domniei lui Iliăș Rareș (1546-1551). Pentru a aplana conflictul de graniță moldo-polon a fost creată o comisie de hotărnicire. Concomitent, domnul moldovean informează polonii că turcii au construit cetatea Oceacov. Anume în această perioadă Țara Moldovei începe să joace rolul de "stat tampon" între Polonia și Imperiul Otoman. Polonezii vedeau în Moldova primul lor val de apărare în direcția Dunării. Ei chiar reușesc să-l instaleze la domnie pe Alexandru Lăpușeanu, devotat lor în prima sa domnie (1552-1561).

În documentele publicate se relatează, de asemenea, despre disensiunile dintre Curtea regală și magnații polonezi de margine. În timp ce regele Sigismund August ducea o politică de menținere a păcii cu turcii, magnații din zona de graniță înaintau la tronul Moldovei propriii lor candidați, de exemplu, pe Despot Vodă, ceea ce duce la tensionarea relațiilor Poloniei cu Poarta. Fiind cointeresați în extinderea Satului polon spre stepele nord-pontice, ei adesea atacau cetățile turcești din această zonă. Printre aceștia se evidențiază, în special, nobilul Albert Zaski, care a atacat cetatea Oceacov, chiar în momentul când solul polon se afla la Poartă, fapt ce s-a răsfânt negativ asupra derulării tratatelor.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea apare un important factor destabilizator pentru relațiile polono-otomane – cazacii –, fapt ce nu a putut să nu fie consemnat în documentele timpului. Sultanul cerea regelui să-i "ție în frâu" pe acești cavaleri ai stepei. Dar ultimul nu posedă pârghii necesare pentru aceasta. Drept urmare, detașamentele căzăcești atacau cetățile turcești și chiar temporar puneau mâna pe tronul Moldovei [Ioan Potcoavă (1577), Alexandru Potcoavă (1578) ș.a.]

Din materialele cu privire la secolul al XVI-lea, publicate în prezentul volum, reiese clar că politica regelui polon de a menține relații pașnice cu Poarta și de a-și lărgi pe toate căile posibile influența în Moldova, avea drept scop de a impune în această țară un condominiu polono-otoman. În aceste circumstanțe politice rugămintea domnului Moldovei Ion Vodă (1572-1574) de a fi susținut contra otomanilor a rămas fără răspuns. Regele a cerut magnaților din zona de margine să nu se implice în acțiunile antiotomane din Principatele Române.

Începând cu domnia lui Mihai Viteazul, relațiile româno-polone cunosc o nouă evoluție. Această problemă a fost deja analizată în articolul lui I. Corfus, intitulat "Intervenția polonă în Moldova și consecințele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii". Aici vom menționa doar câteva momente, care subliniază importanța documentelor din volumul examinat:

1. Documentele aduc date noi, referitoare la relațiile Poloniei cu Liga Creștină, inițiată în 1592 de către Imperiul Habsburgic, în componența căruia intrau Spania, Veneția, Vaticanul, ducatele italiene Mantua, Ferrara și Toscana. Polonia nu a aderat la Liga Creștină, în primul rând, din cauza contradicțiilor politice polono-habsburgice. Ambele puteri urmăreau scopuri expansioniste în Țările Române. Șleahța dorea să păstreze Moldova și Muntenia în calitate de "state tampon". Hatmanul Ioan Zamoiski a declarat în Seim că: "În ceea ce privește Liga, eu îi doresc din toată inima succes, dar numai cu mijloacele ei proprii" (doc. nr. 48). De aceea, polonezii nu au reacționat la cererea lui Mihai Viteazul și a domnului Moldovei, Ștefan Răzvan (1595), de a-i ajuta în lupta împotriva turcilor (doc. nr. 42), deoarece aceasta ar fi însemnat și ajutor pentru habsburgi.

2. Polonia se opunea acțiunii lui Mihai Viteazul de unificare a Munteniei, Ardealului și Moldovei. O nouă formațiune statală, aliată a habsburgilor, contravenea politicii poloneze în această zonă.

3. În politica Poloniei față de Moldova apare un moment pozitiv. Astfel, deși nu aderează la Liga Creștină, Polonia nu a rămas indiferentă față de soarta țării, când, la 15 august 1595, tătarii sub conducerea lui Gazi Chirai au năvălit în Moldova cu scopul de a-l instala pașă în principat pe Ahmed, sangeacebiul Tighinei (Benderului). Transformarea Moldovei în pašalac ar fi fost o adevărată catastrofă pentru planurile strategice ale polonezilor în această zonă. De aceea, hatmanul I. Zamoiski trece hotarul în Moldova, izgonește tătarii și-l ridică pe tronul țării pe Ieremia Movilă (1595-1600). Acest pas al polonezilor, până la urmă, a fost acceptat de către turci, care atunci își concentrase eforturile în lupta cu Liga Creștină, mai ales, cu Mihai Viteazul. Regele Sigismund al III-lea nu s-a împotrivit acțiunilor lui I. Zamoiski, care "întrând (în Moldova – *n. a*) fără a încălca tratatul cu otomanii, a luat Țara Moldovei, a reînnoit străvechiul drept al Coroanei asupra ei. Împăratul turcesc a trimis steag și a ratificat prin consimțământul său fapta Domniei sale, domnule hatman, și de ceea ce eu m-am temut cel mai mult, suntem din mila Domnului, în afară de pericol" (doc. nr. 47).

Prin instaurarea lui Ieremia Movilă pe tronul Moldovei, în relațiile româno-otomane începe o nouă perioadă – cea a condominiului în Moldova –, care a durat până la domnia lui Ștefan Tomșa al II-lea (1611-1615; 1621-1623).

În 1607, în instrucțiunile date de Seim solului Danilovici, trimis la Poartă, se sublinia despre "dreptul nostru (al Poloniei – *n. a*) asupra Țării Moldovei". Drept recompensă pentru că au contracarat acțiunile lui Șt. Răzvan și Mihai Viteazul în Moldova, polonezii cereau de la Poartă "să ne lese nouă Țara Moldovei, care doar ne aparține". Se mai reclama ca tătarii să sprijine oastea Poloniei în schimbul unor dări anuale către Poartă. Sultanul însă s-a opus acestor propuneri, declarând că Moldova aparține numai Imperiului Otoman și domni în această țară pot fi numiți numai de sultan. Primind acest răspuns, polonezii au insistat doar ca domni în Moldova să fie numiți persoane din familia Moveștilor, subliniind că acest lucru este specificat și în tratatul polono-otoman.

Documentele relatează despre implicarea diferiților magnați polonezi, rude ale Moveștilor, în competiția pentru ocuparea tronului Moldovei. Aceasta reducea la zero eforturile curții regale de a menține pacea cu turcii. După stricarea relațiilor polono-otomane, sultanul îl numește în 1611 domn în Moldova pe Ștefan Tomșa, acțiune care a tensionat la maximum relațiile Poloniei cu Poarta. Prima continua să ceară cu insistență ca sultanul să respecte clauza tratatului polono-otoman, care prevedea asigurarea succesiunii fiilor lui Ieremia Movilă la tronul Moldovei.

În acest context este semnificativă scrisoarea lui Ossolinski, voievod de Podlasia, către regele Sigismund al III-lea, în care el demonstrează că Moldova trebuie păstrată ca "un zid și un paravan în fața puterii turcești" și că boierii din Moldova cer ajutor la turci "din cauza dezvățului și lăcomiei unor particulari" (magnații de margine – *n. a*) fapt ce creează pericolul confruntării cu turcii (doc. nr. 107).

Unele documente descriu pe larg confruntările polono-otomane din anii 1620-1621 și desfășurarea negocierilor în ajunul încheierii păcii dintre Polonia și Imperiul Otoman. Pacea din 1621 a pus capăt tendințelor polone de a păstra în continuare condominiul în Moldova.

Documentele referitoare la cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea sunt mai puțin semnificative. Prezintă totuși un anumit interes documentele cu privire la campaniile regelui polon, Ian Sobieski, în Moldova, după ce turcii au fost înfrânți la Viena în 1683. Atunci se părea că Polonia va putea elibera țara de sub suzeranitatea otomană. În aceste

circumstanțe Sobieski nu mai dorea ca Moldova și Țara Românească să rămână "state tampon" între Polonia și Imperiul Otoman, ci să fie încorporate în Regatul Poloniei. Regele era susținut de domnul Moldovei Ștefan Petriceicu (1672-1674; 1683-1684).

În lucrare este publicat și proiectul unui tratat de alipire a Moldovei la Polonia. Înaintarea acestui proiect regelui, de către Ștefan Petriceicu, la 1684, după ce acesta deja părăsise țara sub presiunea turco-tătără, nu mai avea nici o importanță. În Moldova fusese instalat pe tron de către Poartă grecul Dumitrașcu Cantacuzino (1684-1685), succedat de către Constantin Cantemir (1685-1693). Cu ultimul polonezii au încercat să stabilească relații politice.

La 1689, când, "Liga Sfântă" începe la Kazlowitz tratative de pace cu Poarta, polonii revendică Moldova și Țara Românească. Dar s-au opus atât turcii, cât și habsburgii, deși diplomații francezi au încercat să-i determine pe turci să cedeze cetatea Camenița și Țara Moldovei Poloniei, ca preț pentru ieșirea acesteia din Ligă, Poarta a rămas intrasigentă în privința principatului moldovenesc.

Pacea de la Karlowitz din 1699 a pus capăt tendințelor Poloniei de a-și extinde autoritatea asupra Moldovei și Țării Românești. În perioada care a urmat polonezii au întreprins doar acțiuni în vederea păstrării Moldovei în calitate de "stat tampon".

În concluzie, de remarcat faptul că volumul prezentat pune la dispoziția cercetătorilor materiale documentare interesante, care permit o cunoaștere mai bună a evoluției relațiilor politice româno-polone în contextul celor româno-otomane, a elucida anumite probleme legate de aceste relații, precum și a stabili nivelul implicării factorilor căzăcesc și tătăresc în derularea proceselor examinate. Documentele vor fi utile pentru periodizarea relațiilor româno-polone pe parcursul a două secole și caracterizarea mai profundă a fiecărei perioade.

Lidia VITON

MATERIALE DOCUMENTARE ÎN AJUTORUL CERCETĂTORILOR ISTORIEI SATELOR ȘI ORAȘELOR DIN REPUBLICA MOLDOVA

La etapa actuală de dezvoltare a societății se impune tot mai mult ca o necesitate cunoașterea problemelor generale privind istoria neamului, istoria anumitor localități ale Moldovei. Despre interesul crescând față de trecutul localităților noastre vorbesc destul de concludent și publicațiile apărute în ultimul timp. De exemplu, au văzut lumina tiparului studii despre istoria satelor Săleuța, Hiliuți, Rezina, Dângeni, Larga, Varnița etc. Crește numărul profesorilor, studenților care se adresează către Institutul de Istorie al A.Ș. a Moldovei cu rugămintea de a li se acorda ajutor la alcătuirea istoriei satelor.

Documentele incluse în prezentul studiu le vor permite cercetătorilor ținutului natal să stabilească primele mențiuni documentare cu privire la unele localități din Moldova, ele completând materiale documentare publicate anterior în presa periodică.

Informațiile oglindesc perioada istorică ce ține de domnia lui Vasile Lupu și reflectă raporturile de proprietate, având ca obiect pământul, vecinii sau elementele componente ale patrimoniului sătesc, fie că ele se referă la stăpânirile boierești și mănăstirești deja constituite, fie că la reglementarea juridică, normele de drept aplicate în epocă.

Documentele incluse în studiu au fost selectate din următoarele izvoare: *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. XXIII, București, 1996; *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. XXIV, București, 1998.

Primele informații documentare referitoare la localitățile de pe teritoriul Republicii Moldova, menționate în actele istorice din anii 1635-1638.

	Localitatea	Anul	Consemnări	Izvorul istoric
1.	Bălcăuți, sat, ț. Hotin, <în R.Moldova, c.~r. Briceni	<1635-1636> ianuarie 24	Iași. Vasile Lupu voievod întărește parte din sat lui Ionăscuță Prăjescul postelnic al treilea, moștenit de la tatăl său Nicoară logofăt; dat în schimb de mănăstirea Rișca lui Gavril logofăt.	<i>Documenta Romaniae Historica. A. Moldova</i> , vol. XXIII. P. XLIII, p. 350-353-text, int. București 1996. (În mențiunile următoare – DRHA)
2.	Bădroșeni, sat. ț. Hotin; în R.Moldova>	1638 (7146) februarie 26	Ștefănești. Nasdta, fiica lui Ivan Vartic, a dăruit toate satele sale ginerelei ei Ursul din Broșteni și nepoate sale Antemia, fiica lui Grigore.	DRHA, vol. XXIV. p. XXXV, text. Int. p. 232-233, București 1998.
3.	Băzdăgeni, sat pe Ișnovăț, contopit cu Ialoveni	1638 (7146) mai 17	Selicicani. Neniul vornicul de poartă cu alți boieri despre împărțirea satelor rămase de la Gheorghe Jora Sulger, moștenitorilor săi. Jumătate din a treia parte din sat revine lui Grigorașco.	DRHA, vol. XXIV, p. XL, text. int. p. 348-349.
4.	Călimănești, sat pe Nârnova, ț. Lăpușna, c.~r. Nisporeni	1637 (7145) noiembrie 28	Iași. Vasile Lupu voievod întărește lui Bosiioc căpitan și soției sale Antima părți din Salcea, Solofteni, Călimănești, pe Nârnova.	DRHA, vol. XXIV, p. XXXIII, text. int. p. 209.
5.	Chiverești, sat pe Nârnova, ț. Lăpușna; <în R. Moldova, r. Hâncești	1635 (7143) septembrie 21	Iași. Țiganca și fratele ei Lupul, copii lui Andrei, vând lui Toader Ștefan, Paradis Saula și Mihai Ungurul partea lor din satul Băloșeni, pe Jijia, ținutul Iași. Om – martor din Chiverești.	DRHA, vol. XXIII, p. XXXIX, text. int. p. 288-289.

6.	Cârceni , sat < în R.Moldova, lângă Hâncăuți, c.~r. Edineț	1635 (7143) februarie 13	Toader Petriceico mare armaș și sora sa Antinia își împarte averea lăsată de părinți. Petriceico logfât și Maricica, primului revenindu-i satele Cârniceni, Hâncăuți, Căfieni, Brânzeni, o treime din Culiceni. Întreg satul Durnești rămâne lui Toader Petriceico.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XLIV, text. int. 364-366.
7.	Clocușna , sat, <în R.Moldova, Clocușna, c.~r. Ocnîța>	1637 (7145) septembrie 14	Cupcici. Gheorghe Coropea mărturisește că, săpând într-o movilă din hotarul satului Cupcici, împreună cu Ștefan și Golăi din Parcova, a găsit o piatră mare și mai multe pietre mici. Ureadnic din Clocușna, martor.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII p. XXXIX, text. int. p. 275-276.
8.	Colacul , sat pe Prut, ț. Lăpușna, probabi, în Cioara, r. Hâncești.	1637 (7145) noiembrie 28	Iași. Vasile Lupu voievod întărește satul lui Busuioc căpitan și soției sale Antima.	<i>DRHA</i> , vol. XXIV, p. XXXIII, text. int. p. 209.
9.	*Copujani , sat, ț. Lăpușna; <în R.Moldova>	1636 (7144) aprilie 4	Iași. Vasile Lupu voievod întărește lui Gheorghe Roșca fost vistiernic 22 de sate întregi și părți din sate din ținuturile: Hotin, Orhei, Cărligătura, Lăpușna... revenite ocinile ca moștenire ori le-a cumpărat singur.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XLVIII, text. int. p. 435-436.
10.	*Cozmești , sat pe Prut, ț. Lăpușna; <în R.Moldova, r. Nisporeni>	1635 (7143) aprilie 4	Iași. Vasile Lupu voievod, întărește lui Gheorghe Roșca vistiernic, s. Cozmești.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XLVIII, text. int. p. 435-436.
11.	Cotelea , sat pe Prut, ț. Lăpușna <în R.Moldova, Coteala, c.~r. Briceni>	1635 (7143) august 19	Iași, Vasile Lupu întărește lui Avram din Lucăceni a patra parte din satul Seneheuți, pe Vilia, ținutul Hotin; martor din Cotelea.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XXXVII, text. int. p. 248-250.
12.	Crășnașeni , sat, <ț. Orhei, în R.Moldova, c.~r. Telenești>	1635 (7143) iulie 15	Iași, Vasile Lupu, fiul popii Pănaș din Crășnăceni, vinde lui Ostafie, fiul lui Pătrașcan, partea sa dintr-un „bătrân” din satul Vășiani, pentru patru zloți și „un bou de negoț”	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XXXII, text. int. p. 180-182.

13.	Dănușeni , sat, <ț. Iași: în R. Moldova inclus în or. Ungheni, r ->.	1637 (7145) octombrie 14	Iași. Vasile Lupu întărește lui Cazacul din Mălăiești și lui Sava părți din satul Mișești, de pe Jijia, ¹ cumpărate de la mai mulți vânzători cu 50 taleri și o vacă. Martor din Dănușeni.	<i>DRHA</i> , vol. XXIV, p. XXXII, text. int. p. 180-182.
14.	*Drujeni , sat pe Prut, ț. Chighegi, <în R. Moldova, r. Leova.	1635 (7143) martie 27	Iași. Vasile Lupu întărește mănăstirii Sfântul Sava din Iași satele dăruite ei de Enache postelnic; Gurgănești „unde a fost Târgul Sărății”, cu un loc din hotarul Alboteștilor, Drujeni, Butești, Furtești și Vlasinești, ț. Chigheci, Stolniceni, cu cătunele Stroiceni, Vlășineasa și Scumpieci, Șetrăceni, ț. Iași și Glingeni, ț. Soroca.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XXIX, text. int. p. 92-95.
15.	Dumbrăveni , sat, ț. Soroca; <în R. Moldova, ~, s. Bădeni, r. Soroca>.	1637 (7145) iunie 20	Vasian și Ionașco Grecul vând jumătate din satul Dumbrăveni unchiului lor Ștefan Dințul.	<i>DRHA</i> , vol. XXIV, p. XXVIII, text. int. p. 118.
16.	Dușcenii , sat, ț. Hotin, <în R. Moldova înglobat în Lopatnic, c.~, r. Edineț (în hotar cu Lopatinți și cu Lopatinții Vechi)	1635 (7143) martie 9	Iași. Vasile Lupu întărește lui Gavrilaș Mateeș <fost mare vornic părți din satul Mihăilășeni, ț. Hotin și o parte din s.a Lopatinți, pe Vilia Mică, același ținut, cumpărat de la Mardarie din Cuzlău, primite danie de la Marica, soția lui Dumitrașco Chiriță <fost mare> postelnic.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XLV, text. int. p. 395-396.
17.	Epureni , sat <în R. Moldova, s. Cania, r. Cantemir>	1635 (7143) martie 5	Iași. Vasile Lupu îl înștiințează pe Nițul fost vornic că Panțiu din Peresecina a primit de la Guroae și Negrescul pentru furtul a nouă iepe săvârșit de Poiana, fiul Guroaiei, părțile lor din s. Epureni.	<i>DRHA</i> , vol. XXII, p. XXVIII, text. int. p. 51.
18.	Furcenii , sat, <ț. Orhei; în R. Moldova, s. Ivancea, r. Orhei>.	1635 (7143) septembrie 15	Iași. Vasile Lupu întărește lui Gligore din Orhei un vad de moară la <Furcenii>, în urma judecării cu care, îl vânduseră: Lelcoia din Furcenii și ginerele ei Gligorcea.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XXXIX, text. int. p. 282.

19.	Gângurești , sat, ț. Iași, (în R.Moldova lângă orașul Ungheni, r. ~>).	1635 (7143) septembrie 12	Iași. Vasile Lupu întărește lui Vasile Corlătescu cămăraș, soției lui, Anesia, și fraților acestuia, Dănăila, Ionașco, părți din satul Gângurești, ț. Iași, pe care le-a cumpărat de la rudele Gligorie Rafeiu, Simion și Maria, copiii lui Zane.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XXXIX, text. int. p. 272-274.
20.	Ginlești , sat, <ț. Iași, în R.Moldova, înglobat în Cuhnești, c.~r. Glodeni>.	<După 1636 martie 29 – 1639>	Besericani: Borăleanul uricar și Anton din Tomești scriu lui Gavrilaş Mateiaș mare logofăt despre hotărnicia părții lui Onciul Iurașcovici și a Maricuței Șoltuzoaie, din satul Bisericani.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XLVII, text. int. p. 429.
21.	Grindul LUNG , grind, ț. Fălciu, fost în ocolul târgului Huși <la vărsarea Lăpușnei în Prut, lângă Tochile-Răducani, r. Leova, R.Moldova>.	1635 (7143) septembrie 26	Patrașco Bașotă mare logofăt, Savin Prăjescul mare vornic ș.a. dau mărturie că Iordachi și soția sa, Irina, au vândut lui Dumitru fost pitar locul numit Grindul Lung cu două bălți de pește, Lăpușna și Lăpușneța.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XXXIX, text. int. p. 290.
22.	Hăsnășeni (sec. XIX) – sat pe Cubolta, ț. Soroca; <în R.Moldova, Hăsnășenii Mari, c.~ r. Drochia>.	1636 (7144) iulie 10	Iași. Vasile Lupu întărește lui Ionașco Hasnaș părți din satul Hăsnășeni pe Cubolta, ținutul Soroca, cumpărată de la Tudosca, fiica lui Nicorici Hermeziu, și de la nepotul ei, Lupașco, fiul lui Toader din Ocița.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. LII, text. int. p. 514-515.
23.	Hrimăncăuți , sat, <ț. Hotin, în R.Moldova, c.~r. Briceni>	1636 (7144) martie 25	Iași. Vasile Lupu poruncește lui Avram din Lucăceni și lui Pilipovschi să stabilească hotarele satului Hrobne, al lui Constantin Stârcea, încălcate de satele Văscăuți, Novoselița și Hrimăncăuți.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XLV, text. int. p. 421.
24.	Larga , pârâu, <în R.Moldova, afluent al Prutului, la nord de Chircani, s. Larga Nouă, r. Cahul>	1638 (7176) ianuarie 26	Iași. Vasile Lupu întărește lui Mirăuță Coșescu și fraților săi părți din satul Șișcani, moștenite de la mama lor Domitra sau cumpărate de unii răzeși; sat în gura pârâului Larga.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XXXIV, text. int. p. 219-220.

25.	Măgura, sat; <R.Moldova, probabil Măgura, s. Petrosu, r. Fălești>	1637 (7145) februarie 4	Ștefan Hrincoșci vinde lui Dumitrașco Fulger (din Măgura) ocină din satul Voroncăuți, pe Nistru, ținutul Soroca, în preț de 65 de taleri, o iapă prețuită la opt galbeni și 70 clăi de grâu pentru a plăti o datorie la turcul Hasan pașa.	DRHA, vol. XXIV, p. XXIV, text. int. p. 29-30.
		1637 (7145) iulie 5	Gheorghe Arapul, Marco Șoimar și alții hotărânesc un loc din munte al mănăstirii Bisericiani în urma unei judecăți dintre acestea și sătenii din Dărmănești. Măgura devine hotar.	DRHA, vol. XXIV, p. XXIX, text. int. p. 130.
26.	Mețova, sat <ț. Soroca; R.Moldova, lângă Băxani, c.~r. Soroca>	1638 (7146) februarie 12	Act domnesc. Document de la Vasile Lupu voievod pentru satul Mețova.	DRHA, vol. XXIV, p. XXXIV, text. int. p. 225.
27.	Mihăilășani, sat, la obârșia Ciuhurului, ț. Hotin; <în R.Moldova, Mihăilășani, c.~, r. Ocnîța>	1636 (7144) martie 9	Părți din sat, întărite de Vasile Lupu lui Gavrilaş Mateeș <fost mare> vornic.	DRHA, vol. XXIII, p. XLV, text. int. p. 395-396.
28.	Negrești, sat pe Ișnovăț, <ț. Lăpușna, în R.Moldova, c.~r. Strășeni>	1636 (7144) aprilie 4	Sat întărit de Vasile Lupu lui Gheorghe Roșca fost vistiernic.	DRHA, vol. XXIII, p. XLVIII, text. int. p. 435-436.
29.	Novocăuți, sat. ț. Hotin; <în R.Moldova, c.~r. Ocnîța>	1635 (7143) septembrie 15.	Iași. Vasile Lupu voievod împuternicește pe Gheorghe Jora fost sulger să ia zeciuiala din satele Hliniște și Novocăuți și să stăpânească o moară până când va fi plătită datoria de 200 ughii, pentru care fuseseră zălogite de fiul logofătului,	DRHA, vol. XXIII, p. XXXIX, text. int. p. 282-283, p. XLI, text. int. p. 327-328.
30.	*Oișeni, sat, <ț. Iași, în R.Moldova, lângă Scumpia, c.~, r. Fălești>	1636 (7144) august 10	Iași. Vasile Lupu poruncește lui Mihăilă din Oișeni și lui Leia din Citireni să cerceteze pricina dintre Malcoci pârăcâlab și Toader, fiul lui Ionașco Burduș, pentru condiția juridică a acestuia, în funcție de cea a tatălui său; de vecin sau slugă a lui Erimicea vornic, socrul lui Malcoci.	DRHA, vol. XXIII, p. LIII, text. int. p. 533-534.

31.	Păruceeni , sat numit înainte Stăncăuți; <în R.Moldova, Poruceni, s. Seliște, r. Nisporeni>	1635 (7144) septembrie 23 1636 (7143) septembrie 20	Vasile Lupu întărește lui <Eremia> Vântuleț vornic de Poartă moșia Păruceeni. Vasile Sturza, ginerele lui Miranța și rudele sale vând lui Irimia Vântuleț vornic <de gloată> satul Păruceeni, numit înainte Stăncăuți.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XXXIX, text. int. p. 289-290. <i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. LVI, text. int. p. 573-574.
32.	Pererâta , sat, <ț. Hotin; R.Moldova, Pererâta, c. ~, r. Briceni>	1635 (7143) iulie 2	Iași. Vasile Lupu poruncește lui Avram din Lucăceeni și lui Neculai din Ghereni, în urma jalbei lui Bălaci, fiul lui ??? a lui Ionașco Robul și a răzeșilor din Pererâta, să aleagă hotarul satului acestora dinspre satul Bălășinești.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XXXIV, text. int. p. 192-193.
33.	Parcani , sat, <ț. Soroca, R.Moldova, Pașcani, c. Rediu-Cereșnovăț, r. Soroca>	1637 (7145) iunie 20	Văsăian și Ionașcu Grecul vând jumătate din satul Dumbrăveni unchiului lor Ștefan Dințul din satul Parcani.	<i>DRHA</i> , vol. XXIV, p. XXXIII, text. int. p. 118.
34.	Piatra , seliște domnească, ascultătoare de ocolul tg. Orhei, <ț. Orhei, în R.Moldova, r. Orhei>	1636 (7144) martie 29	Iași. Vasile Vodă dăruiește lui Gheorghe Catargiul pârcaľab de Orhei, pentru slujba dreaptă și credincioasă seliștea Piatra, fostă domnească, ocolul târgului Orhei.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XLII, text. int. p. 425.
35.	Răcila (Poiana lui Răcilă, Răcilaie), poiană, în hotarul s. Neșcani, pe Băc, ț. Orhei, <în R.Moldova, s. Răciula, c. ~, r. Călărași>	1637 (7145) iulie 5	Gheorghe Arapul, Marco Șoimar și alții hotărnicesc un loc din munte al mănăstirii Bisericieni în urma unei judecări dintre acesta și sătenii din Dărmănești.	<i>DRHA</i> , vol. XXIV, p. XXIX, text. int. p. 130.
36.	*Săncăuți (Sencheuți), sat, <ț. Hotin în R.Moldova, Săncăuți, lângă Cotiujeni, c. ~, r. Briceni>	1635 (7143) august 14	<Iași> <Vasile Lupu întărește lui Avram din Lucăceeni satul Soloniuca pe Cotela, cumpărat de la Tudori <fost pârcaľab <de Hotin>, stabilindu-i hotarul. – parte din ~, vândută de Odochia, soția lui Toma, fost vornic de Botoșani și de alții lui Avram din Lucăceeni.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XXXVII, text. int. p. 246. <i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XXXVII, text. int. p. 243-246.

37.	Simeni (Siimeni), sat, pe Prut; <ț. Iași, Semeni, în R.Moldova, s. Berești, r. Ungheni>	1636 (7144) martie 28	<Iași>. Vasile Lupu întărește lui Dumitrașco, ginerele lui Ignat și rudelor sale, nepotului Isac vătaf Seimeni a treia parte din satul Simeni dinspre Bogdănești, cu pod umblător pe Prut, în urma judecății cu Mircea, Leontie și alți răzeși făcute de Focca uricar cu megieșii de acolo.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XLVII, text. int. p. 423-424.
38.	Solofteni , sat ț. Lăpușna, numit și Vrăbieni; <în R.Moldova, lângă Leușeni, r. Hâncești>	1637 (7145) noiembrie 28	Iași. Vasile Lupu întărește lui Buciioc căpitan și soției sale Antima parte din Solofteni pe Hârnova.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XXXIII, text. int. p. 209.
39.	Stoieani , sat <în R.Moldova, c. ~, r. Soroca>	1636 (7144) martie 1	Iași. Vasile Lupu întărește sate și părți de sate indicând hotarul satului Voroncăuți, pe Nistru, după un ispisoc al lui Bogdan voievod.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XLV, text. int. p. 383-384.
40.	Stolniceni , sat pe Gârlak <Mare>, <ț. Iași; în R.Moldova, înglobat în Cibropceni, c. ~, r. Ungheni>	1635 (7143) martie 27	Iași. Vasile Lupu întărește satul Stolniceni mănăstirii Sf. Sava, cu cătunele sale, Scumpia, Strocieni și Vlăsineasca.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XXIX, text. int. p. 92-95.
41.	Timileuți , sat, <în R.Moldova, c. ~, r. Cămenca>	1636 (7144) martie 1	Iași. Vasile Lupu întărește după un ispisoc al lui Bogdan voievod hotarul satului Voroncăuți, pe Nistru – la doi stâlpi de piatră ce sunt pe din sus de drumul Timileuților.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XLV, text. int. p. 383-384.
42.	Scorțești , sat, ț. Lăpușna; R.Moldova, <Scorțeni, c. ~, r. Telenești>	1638 (7146) octombrie 20	Revenit la împărțire lui Toader Șoldan; Rusul, fiul lui Neniul din Scorțești dăruiește o vie din acest sat Schitului lui Parfenie.	<i>DRHA</i> , vol. XXIV, p. XLVII, text. int. p. 453-454.
43.	Țărmurile Roșii . loc pe Nistru, la Voroncăuți, ț. Soroca, <R. Moldova, Voroncău, s. Slobozia-Cremene, r. Soroca>	1637 (7146)	Ștefan Hrincoșci vinde lui Dumitrașco Fulger ocina din s. Voroncăuți pe Nistru, ț. Soroca	<i>DRHA</i> , vol. XXIV, p. XXIV, text. int. p. 29-30
44.	Timileuți			

45.	Tețcani , sat, <ț. Hotin>, <în R.Moldova, c. ~, r. Briceni.	1636 (7144) februarie 13	Moștenit de Antimia de la părinții ei, Petriceito logofăt și Marica, în același hotar cu satul *Pătrăuți.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XLIV, text. int. p. 364- 366.
46.	Tomești , sat, <ț. Iași, în R.Moldova, Tomeștii Vechi, s. Bolotina, r. Glodeni.	<După 1636 martie 29 – 1639>	Bisericiani. Martori din Tomești, Borăleanul uricar și Anton la hotărnicirea părții lui Onciul Iurașcovic și a Maricuței Șoltuzoaie.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XLVII, text. int. p. 429.
47.	* Tulburești , sat, <ț. Iași, R.Moldova, lângă Greblești, s. Recca, r. Strășeni>	1637 (7145) aprilie 4	Vasile Lupu voievod întărește lui Dumitru Buhuș vistier satele sale sau cumpărate.	<i>DRHA</i> , vol. XXIV, p. XXV, text. int. p. 48-50.
48.	Tofănești , sat, <ț. Iași; R.Moldova, probabil, lângă Brătuleni, r. Nisporeni>	1638 (7146) noiembrie 13	Vasile Lupu voievod întărește lui Vasile Roșca vornic de gloată o parte din satul Brătușeni, ț. Iași, cumpărată de la Mărușca, fiica Tudosiei Doda și de la fiica ei cu 30 taleri.	<i>DRHA</i> , vol. XXIV, p. XLVIII, text. int. p. 468.
49.	Unchitești , sat, ț. Soroca <R.Moldova, ~, c. ~, r. Camenca>	1638 (7146) iulie 27	Iași. Vasile Lupu judecă ??? dintre mănrea Aron Vođa și Vasile fiul Mitruță, ginerele lui Gordan pitar pentru a treia parte din satul Unchitești, ț. Soroca. Ultimul pierde procesul.	<i>DRHA</i> , vol. XXIV, p. XLIII, text. int. p. 409- 410.
		1638 (7146) decembrie 20	Iași. Vasile Lupu judecă pricina dintre Isac Dediul și vecinul său Grigore, dându-l rămas de judecată pe acesta (să fie readus la satul său Starosiltii. Sat stăpănit de mănăstirea Aroneanu)	<i>DRHA</i> , vol. XXIV, p. XLIX, text. int. p. 483- 484.
50.	Văscăuți , sat, ț. Soroca <în R.Moldova, c. ~, r. Camenca>	1636 (7144) septembrie 1	Vasile Lupu voievod întărește satul Văscăuți moștenire lui Lupul Prăjescul, mare ??? și soției sale Safta, după împărțirea ocinelor.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XXXVIII, text. int. p. 266-267.
		1637 (7145) mai 2	Iași. Vasile Lupu întărește lui Gavrilaş Capotici o parte din sat, cumpărată de la Andreica fiul lui Sima pentru 30 de oi cu miei.	<i>DRHA</i> , vol. XXIV, p. XXVI, text. int. p. 81-82.

51.	Vârbova , sat, ț. Soroca, <în R.Moldova, Vârnova, numită Cotiujenii Mici, r. Sângerei>	1636 (7144) aprilie 7	Iași. Vasile Lupu întărește sate mănăstirii Bâmoa, dăruite de Miron Barnovschi; satul Vârbova e dat de Miron Barnovschi în schimb lui Costin Păstelnic.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XLVIII; text. int. p. 452-453.
52.	Voroncăuți , sat, pe Nistru, ț. Soroca; <R. Moldova, Voroncău, s. Slobozia Cremenea, r. Soroca>	1637 (7145) februarie 8 <1638 septembrie – 1639 august> (7147)	Ștefan Hrincoviți vine din Dumitrașco Fulger ovină diin satul Voroncăuți, ț. Soroca. Iași. Vasile Lupu întărește lui Dumitrașco Fulger și soției sale Marica o parte din satul Voroncăuți cu vad de moară pe Nistru, cumpărate de la Ștefan Hrincoviți cu 80 taleri.	<i>DRHA</i> , vol. XXIV, p. XXIV, text. int. p. 29-30. <i>DRHA</i> , vol. XXIV, p. XLVI, p. 433-466.
53.	Volnăești , (Volcăești, <Volcănăești, Vălcănăești>), sat, pe Ișnovăț, ț. Lăpușna; <în R.Moldova, Vulcănăești, s. Ciorăști, r. Nisporeni>	1636 (7144) aprilie 4	Iași. Vasile Lupu voievod întărește satul Volnăești lui Gheorghe Roșca, fost vistiernic.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XLVIII, text. int. p. 435-436.
54.	Zahorna , sat, ț. Soroca, <R.Moldova ~. s. Răucești, r. Florești>	<1637 septembrie – 1638 august 31> (7146)	Vasile Lupu voievod întărește lui Enachi diac ocini din satele Cohorești, Cotiujeni și Zahorna, cumpărate de la Melinte de la soția lui, Todossia, la Miron.	<i>DRHA</i> , vol. XXIV, p. XXXI, text. int. p. 164-165.
55.	Zubriceni , sat, <ț. Hotin; R.Moldova Zăbriceni, r. Edineț>	1638 (7146) mai 17	Selicicani. Neniul vornicului de poartă cu alți boieri dau mărturie cum și-au împărțit satele rămase de pe urma lui Gheorghe Jora Sulger, moștenitorii săi, fiii Gligorașco, Teodosie și Toader, inclusiv părți din Zubriceni.	<i>DRHA</i> , vol. XXIV, p. XL, text. int. p. 348-349.
56.	Zăluceni , (Zăluceni) sat, <ț. Soroca; R.Moldova, ~c.~r. Camenca>	1638 (7146) iunie 4	Vasile Lupu îl împuternicește pe Stratulat Dobrenschi, Gheorghe Volcinschi și pe alte rude să stăpânească părțile lor din Bisericani, Zăluceni, Socrujeni și Culiceni.	<i>DRHA</i> , vol. XXIV, p. XL, text. int. p. 356-357.

57.	Zberoia , (Slobodzia Zberoaiiei, Zbiroae) sat, ț. Lăpușna; <în R. Moldova, Zberoia, s. Bălăurești, r. Nisporeni>	1636 (7144) aprilie 4	Iași. Vasile Lupu voievod întărește jumătate din sat lui Gheorghe Roșca vistiernic.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XLVIII, text. int. p. 435- 436.
58.	Cereșnovăț , vale, <în R. Moldova între Stoicani și Racovăț, r. Soroca, hotar al s. Voroncăuți>	1636 (7144) martie 1	Iași. Scris de Ionașco Mîngea. Vasile Lupu întărește hotarul satului Voroncăuți peste valea Cereșnovățului.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XLV, text. int. p. 383-384.
59.	Nemirov (Nemirenca) sat, <ț. Soroca, Nemirovca, c. ~, r. Camenca>	1636 (7144) martie 1	Iași. Vasile Lupu voievod întărește hotar al satului Voroncăuți drumul Nemirencăi, conform ispisocului ce-l au de la Bogdan-Voivod.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XLV, text. int. p. 383-384.
60.	Racovățul (matca Racovățului) pârâu <în R. Moldova, la Racovăț, c. ~, r. Soroca>	1636 (7144) martie	Iași. Vasile Lupu voievod delimitează hotarul satului Voroncăuți pe Nistru, inclusiv până în matca Racovățului.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XLV, text. int. p. 383-384.
61.	*Pătrăuți , sat, <ț. Hotin, în R. Moldova, lângă Tețcani, c. ~, r. Briceni>	1636 (7144) februarie 13	Sat moștenit de Antemia de la părinții ei Petriceico logofăt și Marica.	<i>DRHA</i> , vol. XXIII, p. XLIV, text. int. p. 364- 366.

Abrevieri, simboluri, explicații

C. = comună
int. = integru
j. = județ
or. = oraș
r. = raion
m-re = mănăstire
nr. = numărul
p. = pagină, paginile
p. (cu cifre arabe) = paginile rezumatului
documentului
rez. = rezumat

s. = sat, e
text. = textul
ț. = ținutul
vol. = volumul
* = în așezări dispărute
<> = completările sau
identificările editorilor
( ) = intervențiile editorilor
= echivalența
~ = repetă vocea de bază

PLAI NATAL

Ion CHIRTOAGĂ

CURSUL INFERIOR AL SĂRATEI ȘI CETATEA TATARBUNAR

Localitatea a apărut într-un loc intermediar între gurile râurilor Dunărea și Nistru, unde se aflau puncte importante pe căile comerciale de pe litoralul nord pontic. Despre aceasta se menționează în lucrarea împăratului Constantin Porfirogenetul, datată de la mijlocul secolului al IX-lea. Conform relatărilor autorului bizantin, negustorii care se mișcau pe cunoscutul drum “de la varegi la greci”, de la gura Niprului se îndreptau “spre râul Nistru și izbutind să ajungă acolo fac un popas și se odihnesc. Dar când se face vreme prielnică, pornind cu luntrile lor, vin la pârâul cel Alb (pârâu între Nistru și brațul Chilia al Dunării), și tota așa, făcând și acolo un popas la Salinas (Sulina – *n.n.*), despre care se spune că este un braț al Dunării”¹.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, când procesul de constituire a statului românesc la est de Carpați intră în faza decisivă, autoritatea domnului Moldovei se răspândește până la Marea Neagră. În 1386-1387 Cetatea Albă ajunge în stăpânirea lui Petru Mușat, iar la începutul secolului al XV-lea, Chilia – sub autoritatea lui Alexandru cel Bun. Astfel, între cele două orașe mari comerciale s-au intensificat legăturile terestre, care se efectuau pe la gurile râurilor Cogâlnic și Sarata.

La 14 iulie 1484 otomanii au rupt din ținutul Moldovei Chilia, iar la 7 august al aceluiași an – Cetatea Albă. În 1486 s-a încheiat pacea moldo-otomană și au fost stabilite hotarele dintre circumscripțiile Chilia și Cetatea Albă cu teritoriul rămas sub autoritatea domnului Moldovei. La Cetatea Albă hotarul de apus a fost stabilit pe cursul r. Alcalia. Deși reprezentanții Moldovei au protestat, hotarul ei de nord este fixat puțin mai la nord de Palanca. Referitor la Chilia, hotarele de sud, est și de nord treceau pe frontiere naturale: râul Dunărea, lacul Sasac și Valul Traian de Jos. Discuții mai aprinse au avut loc în legătură cu hotarul de apus al circumscripției. Otomanii au lărgit teritoriul ei până la lacul Ialpuș².

Între circumscripțiile Chilia și Cetatea Albă se găsea o bucată de pământ, care a trecut în mâinile otomanilor treptat. Cu consimțământul sultanului aici temporar se aflau unele formațiuni paramilitare, în primul rând, ale nomazilor, care în perioadele de tensiune la frontierele de nord ale Imperiului Otoman completau garnizoanele din Chilia și Cetatea Albă. Potrivit relatărilor cronicarilor turci, după luptele moldo-otomane pentru Chilia și Cetatea Albă, Baiazid al II-lea a lăsat între cetăți un detașament mare de tătari. Cronicarul Menakibi scrie că sultanul “lăsa acolo oaste tătărească împreună cu hanul lor numit Murtaza, pentru ca aceștia ca unii ce hălăduiră între aceste două cetăți, să le păzească și să împiedice apropierea ghiaurilor”³. Noi amănunte aduce Orudj bin Adil: “A venit un bei tătăresc din câmpia Deșt (câmpia nord-pontică – *n.n.*), căruiu i se spunea Murtaza han”⁴. Acest Murtaza era fiul lui Ahmeđ, han al Hoardei de Aur. Aflându-se de câțiva ani în Crimeea⁵, el participase

la campania lui Baiazid al II-lea pentru cucerirea cetăților moldovenești și din ordinul sultanului a rămas în regiune, pricinuid populației locale mari prejudicii, de asemenea și visteriei otomane. Menakib-i consemna: "Acești tătari, în răstimp de 3 sau 4 ani cât au petrecut aici, în această țară, au pustiit-o în așa măsură, încât a devenit aproape de nelocuit. În cele din urmă, când nu mai găsiră nimic de pradat, cerură sultanului Baiazid învoirea pentru a se întoarce în țara lor. O obținură și plecară, după ce pustiiră cu desăvârșire această țară"⁷⁶. "Apoi, relata Orudj bin Adil, plecând de acolo, s-a întors în vilaetul său"⁷⁷, adică în Hanatul de pe Volga, care reprezenta o rămășiță a Hoardei de Aur. În toamna anului 1487 Murtaza deja se afla în patrie, marele kneaz al Moscovei fiind îngrijorat de restabilirea forțelor militare ale tătarilor de pe Volga. La 23 octombrie 1487 Ivan al III-lea cerea solui său, D.Șein, din Crimeea să afle, "unde acum sunt Murtaza și Sedehmet (Seid-Ahmet, hanul de pe Volga – *n.n.*) luptă, cu Lituania..."⁷⁸.

După îndepărtarea tătarilor, acest teritoriu a rămas în continuare în afara frontierelor Imperiului Otoman, adică s-a aflat în componența Moldovei. Atunci otomanii încă nu dispuneau de forțe suficiente pentru a controla întreaga fâșie de pământ dintre gurile Dunării și Nistrului.

La hotarul sec. XV-XVI apăruse pericolul de revenire a tătarilor între cele două cetăți moldovenești, aflate sub administrarea otomană. În această perioadă se profila o coaliție antiotomană, formată din Ungaria, Polonia și Moldova.

Hanatul de pe Volga, trecând printr-o nouă criză internă, încuraja imigrarea unor grupuri de tătari, care intenționau să se mute cu traiul pe teritoriul dominat de otomani. În 1501 Seid-Ahmed, confruntându-se cu mârzacia nogai de pe litoralul de est al râului Volga, l-a rugat pe Baiazid "să i se permită să ducă o viață nomadă peste Nipru, în câmpia de la Cetatea Albă"⁷⁹, unde câțiva ani se aflase fratele său Murtaza. Însă Seid-Ahmed și alți hani ai Hoardei multă vreme s-au aflat în conflict cu Mengli Ghirai și sultanul "turc nu i-a permis lui Seid-Ahmed să ducă o viață nomadă în câmpia ceea"⁸⁰. Hanul din Crimeea urmărea atent acțiunile lui Seid-Ahmed, cu atât mai mult că în 1502 se răspândise vestea că turcii intenționau să-i transfere pe tătarii de pe Volga între Chilia și Cetatea Albă"⁸¹, pentru a-i folosi contra Țării Moldovei, care în 1499-1501 aderase la coaliția antiotomană.

În anii 1502-1503 situația din estul Europei se schimbă radical. La începutul lunii iunie 1502, în apropierea râului Sula, hanul Seid-Ahmed a suferit de la tătarii din Crimeea o înfrângere puternică, în urma căreia Hoarda de Aur a încetat să mai existe. În iarna anilor 1502-1503 Polonia și Ungaria încheie pace cu Imperiul Otoman și, după aceasta, ultimul nu mai avea nevoie de forțe suplimentare la gura Dunării. În toamna anului 1503 Seid-Ahmed împreună cu frații lui au venit „de la nogai (adică de pe malurile râului Volga, unde se afla hoarda nogailor – *n.n.*) la Kiev, iar de acolo s-a dus la Cetatea Albă, iar de la Cetatea Albă intenționa să plece la sultanul Baiazid. Însă de la Cetatea Albă au fost izgoniți"⁸². Sultanul nu dorea să creeze încă o situație de conflict între tătarii veniți de pe Volga cu cei din Crimeea, cu Moldova și cu alte țări creștine. Astfel, Moldova continua să stăpânească segmentul de litoral dintre lacul Sasâc și r. Alcalia.

Situația se modifică întrucâtva la începutul deceniului al doilea al sec. al XVI-lea în legătură cu lupta lui Selim și Ahmed, fiii lui Baiazid, pentru tronul otoman. În primăvara anului 1511, când lupta pentru tronul bătrânului și nu prea energicului Baiazid s-a intensificat, Selim a venit la Caffa, de unde cu ajutorul cuscrului său, Mengli Ghirai, a declanșat acțiuni pentru a ocupa tronul. În vara aceluiași an Selim cu forțele lui au trecut pe lângă Cetatea Albă și Chilia în drumul său spre Balcani. Suferind înfrângere, a revenit pe o corabie la Caffa. Baiazid a declarat deschis că va ceda tronul otoman fiului său favorit, Ahmed, lupta pentru tron amplificându-se și mai mult. Ahmed s-a grăbit să vină din Asia Mică, unde

deținea un post administrativ, în capitală, iar Selim s-a adresat din nou după ajutor rudei sale Mengli Ghirai. Chestiunea s-a rezolvat în septembrie în favoarea lui Selim, când ienicerii au trecut de partea lui¹³. În ianuarie 1512, aflându-se în drum spre Istanbul, el a creat la vest de gurile Nistrului o fundațiune religioasă musulmană, cunoscută ulterior sub numele de „vacufului Selim”¹⁴.

După campania lui Suleyman I în Moldova (1538), otomanii au rupt din trupul țării un teritoriu foarte mare. Cronicarul turc Ibrahim Pecevi relatează: „În ce privește hotarul cetăților, care este, de obicei, motiv de gâlceavă, s-a despărțit o porțiune de pământ din vilaetul întins al Moldovei și s-a stabilit o graniță precisă, începând din fața orașului Fălciu din partea Akkermanului de pe lângă apa (Prut) și până la apa Nistru”¹⁵. În teritoriul despărțit de Moldova urma să fie inclusă și fâșia de pământ dintre lacul Sasâc și Alcalia. Însă din cauza frământărilor care au avut loc după 1538 în Moldova și mai primind sultanul o sumă mare de bani de la Petru Rareș la începutul celei de-a doua domnii (1541-1546), s-a reușit recuperarea majorității pământurilor acaparate de otomani în 1538¹⁶.

După anul 1541, când, se presupune că Petru Rareș a reîntors sub autoritatea a pământurile pierdute în 1538, autoritatea otomanilor pe litoralul nord-pontic dintre lacul Sasâc și Alcalia era slabă, deoarece ei nu aveau forțe suficiente pentru a-l controla. Unele mișcări de populație de pe litoralul nord-pontic putea să întărească prezența otomanilor în regiune. Spre exemplu, la finele anilor '50 nogaii de pe Volga, unde bântuiau seceta, au trecut pe teritoriul administrat de han. În iarna anilor 1558-1559 ei au participat la o campanie militară tătară contra Rusiei¹⁷. Însă de secetă fusese cuprinsă și Crimeea. Din această cauză nogaii veniți și unii tătari din hanat s-au transferat la sudul spațiului dintre Prut și Nistru. Acest eveniment este descris și în firmanul sultanului din 3 aprilie 1560, adresat domnului Moldovei: ”Foamea, care bântuie la tătarii nogai, i-a silit să-și părăsească locurile și să meargă în Crimeea că, negăsind hrană, au ajuns la cetățile Chilia, Akkerman (Cetatea Albă – *n.n.*) și Bender (Tighina – *n.n.*) și chiar la granița Moldovei, unde pricinuesc pagube de vite. Poruncește ca ceata tătarească să fie concentrată într-un singur punct”¹⁸, în cazul tătarilor lui Seid-Ahmed din 1503, prezența nogailor la hotarul Țării Moldovei nu era dorită, fiindcă creau otomanilor probleme suplimentare.

O nouă tentativă de a pătrunde la vest de Nistru nogaii întreprind în 1568. S-a scris că anume în 1548 nogaii ar fi primit ca loc de trai câmpia de la sud de Codri¹⁹. Această informație este precizată de un anonim unguresc, care dezvăluie caracterul temporar al venirii nogailor în regiune. În acel an, noul domn al Moldovei, Bogdan Lăpușeanu, confruntându-se cu grave probleme interne, caută sprijin în exterior. „Văzând voievodul Bogdan că nobilii acestei țări trag unii încoace și alții încolo, a trimis după tătari în ajutor și au venit 10000 (cifra exagerată – *n.n.*), care au ajuns până la pământul Țării Moldovei..., unde este o câmpie foarte bogată”²⁰, adică câmpia de la sud de Codri. Îngrijorat de intențiile nogailor, tânărul domnitor a trimis forțele unite ale ținuturilor din Moldova de Est pentru a le contracara și a păstra integritatea teritorială a țării. „Văzând voievodul Bogdan..., că aceștia vin să se așeze acolo, le-au pus în vedere să se întoarcă acasă. Locuitorii țării... rânduiseră mai dinainte pentru apărarea ei niște teritorii (anume Iași, Lăpușna, Orhei, Soroca, Tigheci). Tătarii, trimițând 7000 din ai lor pentru pustiirea țării, au pustiit 34 de sate, dar moldovenii, venind asupra lor, i-au înfrânt așa de rău..., încât ... abia unul a fugit de acolo”²¹. Moldovenii au hotărât să nu lase nici un tătar în teritoriul țării. „Atunci aflând că mai sunt și alți tătari rămași... soldații în această țară i-au atacat și (aceia) au fost așa de tare înfrânți ... încât puțini dintre tătari s-au întors în ținuturile lor... Marele han ar fi zis că nu a avut în țara sa oameni mai destoinici la luptă ca aceia, care s-au prăpădit în acel loc”²². La această campanie

ar fi participat și nogaii de pe Volga, care în 1563-1574 locuiau la apus de râul Don și provizoriu se aflau în supușenia hanului din Crimeea. În 1574 ei au revenit la est de Volga²³.

Controverse apăreau între musulmanii din unele localități din apropierea gurii râului Sărata, care intrau în vacuful sultanului Selim I, menționate în firmanul lui Suleyman I din 19 mai 1552²⁴. La 25 februarie 1579 și la finele lunii martie 1583 au fost date porunci imperiale ca domnitorul Petru Șchiopul „să ocârmuiască vilaetul Moldovei în felul în care i-a fost dată fostului voievod Petre, în vremea răposatului sultan Suleyman han”²⁵ (1520-1566), adică acel teritoriu, pe care în 1541 a reînceput să-l administreze Petru Rareș, în a doua lui domnie (1541-1546). Puterea otomanilor pe fășia dintre cursurile inferioare ale râurilor Sărata și Alcalia continuă să fie slabă. Moldovenii rețineau înaintarea musulmanilor din vacuful lui Selim I în interiorul Moldovei, iar după 1574 s-au intensificat atacurile cazacilor asupra teritoriilor ocupate de turci și tătari

În timpul războiului austro-otoman din 1593-1606 tătarii, care plecau să lupte cu trupele Austriei și aliații ei din Țările Române, se opreau des în apropierea Cetății Albe și pe teritoriile vecine. Unii încercau să se așeze cu traiul între gurile Dunării și Nistrului²⁶. Condițiile favorabile pentru ca otomanii să se întărească în spațiul dintre cursurile inferioare ale râurilor Sarata și Alcalia s-au creat abia în prima jumătate a sec. al XVII-lea. În 1608 Constantin Movilă, domnul țării, mai întâi a făcut sultanului „înștiințarea că până acum nu era obiceiul ca tătarii din țara Crimeei și nogaii să treacă încoace de fluviile numite Nipru și Nistru și să se așeze în stepele de (lângă) Cetatea Albă și Tighina și Chilia, doar în câteva sate din stepa Cetății Albe sunt din vechime, tătari localnici care, ocupându-se cu arăturile și semănăturile, plătind dijma și impozitele, nu făceau sălnicii și încalcări în Moldova și în alte părți”²⁷. Este vorba de cinci sate tătărești, care în 1569-1570 numărau mai puțin de 100 familii²⁸. Ele se aflau în kadiatul, de fapt, nahie, Cetatea Albă, adică la est de Alcalia. „Dar de câțiva ani încoace, relatează în continuare domnitorul moldovean, tătarii crimeeni și nogaii au început să treacă apele Nipru și Nistru, în stepele de (lângă) Cetatea Albă și Tighina și Chilia s-au așezat și s-au stabilit 50000 tătari”²⁹ (cifră exagerată – *n.n.*). Sunt indicate și abuzurile nomazilor din teritoriu. „În afară de faptul că (din cauza lor) negustorii și alții nu mai pot să circule între un sat și o cetate, ei nu încetează să facă prădăciuni și jafuri, incediind sate ale Moldovei, aflate în interior (adică nesupuse turcilor și tătarilor – *n.n.*), la 5-6 zile de drum și înrobind feciorii și fetele ei. Așa că dacă nu vor fi scoși și trimiși în vechile lor locuri acei tătari și nogai tâlhari, care sunt alții decât tătarii stabiliți din vechime, atunci este sigur că și celelalte sate ale Țării Moldovei vor fi incendiate și ruinate”³⁰.

Această dorință a boierilor și a domnitorului Constantin Movilă, coincidea cu politica otomanilor de limitare a prezenței tătarilor în regiune. La 18 martie 1608 sultanul Ahmed I îi comunica lui Ahmed pașa, beilerbei de Cetatea Albă și Tighina: „A fost emis firmanul meu... pentru ca tu să... scoți și să trimiți în vechile lor locuri pe cei de neamul tătăresc, care, venind mai târziu... produc pagube și fac sălnicii țării”³¹. Au urmat și alte porunci ale sultanului în scopul limitării activității distructive a tătarilor. La 10 noiembrie 1608 Ahmed I i-a poruncit prințului tătar Șahin Ghirai „să stăpânească ferm neamul tătăresc, astfel încât să nu permiți ca vre-un individ din raiaua (supușii – *n.n.*) Moldovei să fie supărat”³². În același an sultanul a luat cele 6 sate hănești de la tătari. La începutul anului 1609 Ahmed I a transmis aceste sate hănești sub autoritatea domnului Moldovei³³.

Dacă a fost restabilită autoritatea domnului Moldovei la Cioburciu, pe care în 1595 Ieremia Movilă oficial l-a cedat hanului, iar tătarii și nogaii au părăsit câmpia de la sud de Codri atunci puterea efectivă a otomanilor în spațiul dintre râurile Sărata și Alcalia trebuia să scadă. În următoarele decenii periodic la periferiile de sud-vest ale Moldovei apăreau

grupuri de tătari, pe care sultanul îi tolera atât timp cât ei erau necesari pentru realizarea politicii de dominație otomană în regiune. Dar când ei deveneau o piedică pentru această politică, sultanul poruncea să fie expulzați peste cursul inferior al Bugului.

După aceste așezări temporare, ale tătarilor unele familii de tătari rămâneau în regiune mai mult timp. Trecând în 1634 prin Moldova, călătorul italian Niccolo Barsi relatează că, înopțând într-un sat turcesc, numit Schinoasa, din apropierea Chilieii, locuitorii lui s-au mirat că nu l-au „omorât tătarii numiți nogai”³⁴. Următorul popas Niccolo Barsi l-a făcut la Arabath, probabil, localitatea Tatarbunar, deoarece călătorul italian s-a oprit apoi la Cetatea Albă, Arabathul aflându-se la o jumătate de cale dintre cele două orașe.

De subliniat că la Chilia și la la Arabath Nicolo Barsi a poposit în familii de români moldoveni.

În legătură cu cele menționate mai sus trebuie remarcate următoarele că în 1512, când Selim I a fondat vaciful său pe cursul inferior al Săratei, în această regiune trebuia să existe un izvor de venit, ce urma să fie utilizat la întreținerea în stare buna a trecerilor peste apele râurilor Cogâlnic și Sărata, care după Nistru și Dunăre, erau cele mai mari în această regiune stăpânită de otomani. Acest izvor o constituia renta percepută de la contribuabili, care erau de origine română. Aceasta indirect reiese și din faptul că denumirile celor două râuri, Sărata și Cogâlnic, sunt hidronime de proveniență geto-daco-romană³⁵. În următoarele decenii de stăpânire otomană în regiune, o parte din localnici s-au transferat în satele românești din jurul Cioburciului, în 1538 nimerind sub autoritatea sultanului, iar în 1541-1552 aflându-se într-o zonă disputată de turci și moldoveni.

Sultanul, urmărind scopul de menținere a veniturilor vacifului, la 19 mai 1552 poruncea autorităților locale să-i reîntoarcă pe refugiați pe cursurile inferioare ale celor două râuri, cu toate acestea, din cauza prezenței periodice a tătarilor în regiune și a procesului de islamizare a creștinilor, numărul românilor ortodocși se reducea permanent. Niccolo Barsi relatează că a parcurs drumul, ce duce spre un sat numit Arabath, cu mare teamă să nu fie „ucis în drum”³⁶ din cauza tătarilor. Apoi el menționează: „Ajungând seara în acel sat m-am dus să mă adăpostesc în casa unei bătrâne moldovence renegate”³⁷.

O dovadă certă că Arabathul este denumirea anterioară a localității Tatarbunar o constituie mărturia lui Niccolo Barsi că în el se găsea o cetate abia construită: ”În acest sat se află o prea frumoasă întăritură, ridicată de curând, dar nepusă în stare de apărare și neînzestrată cu tunuri”³⁸. Amănunte referitoare la această fortăreața conțin notițele de călătorie ale călătorului turc Evlia Celebi: „În anul 1046 (5 iunie 1636 – 25 mai 1637), când Kenan pașa era guvernator al eialetului Oceacov, el a clădit din nou această cetate. Este o cetate mică, zidită solid, în formă de patruleter, având de jur împrejur o mie de pași. Are o poartă, ce se deschide în partea de sud, iar în cele patru colțuri se găsesc patru turnuri înalte”³⁹. Cauza ridicării cetății după acest călător turc a fost următoarea: „Pe locul unde se află această cetate, se găsea mai înainte, un loc mlăștinos și plin de trestii, din care pricină haraminii moldoveni și tătari atacau în aceste locuri caravanele. De aceea este o casă de salvare, zidită într-un loc minunat”⁴⁰.

Niccolo Barsi mai relatează că în sat și în împrejurimile lui existau „multe mori de vânt și multe fântâni bune”⁴¹. De la una din aceste fântâni, care aparținuse unui tătar, provine denumirea localității – Tatrbanar. El amintește și de un turc localnic: „În acest sat am regăsit pe un turc pe care-l cunoșteam și pe care îl concediasem cu o lună înainte. Acesta m-a primit cu mari semne de bucurie, oferind să cinez cu mine. Mi-a adus un miel întreg fript în cuptor și rachiu, deoarece în acel loc nu se găsea vin. După cină m-a rugat foarte stăruitor să nu plec de acolo până ce nu voi avea tovarăși de drum, această cale fiind foarte primejdioasă

din cauza incursiunilor pe care le fac tătarii prin acele ținuturi și câmpii⁷⁴². Prin urmare, în localitate trăiau români și turci. Despre tătari se relatează doar că erau foarte periculoși pentru călători, dar ei nu sunt menționați ca sedentari cu localități stabile.

Unele precizări despre această localitate face inginerul Levasser de Beaulan, care se afla în 1631-1648 în serviciul republicii nobiliare. Se pare că încercarea lui Selim I de a lărgi dominația otomană după hotarul Chilieii, la gurile Cogâlnicului și Sărutei, cu ajutorul unei fundațiuni religioase musulmane (vacuf), nu și-a atins scopul scontat. Drept dovadă pot servi relatările unor documente turcești, invocate de V. Veliman, despre disputele moldo-otomane referitor la unele pământuri din bazinul r. Săruta și mențiunea lui Evlia Celebi că unii oameni înarmați, numiți de el haramini (bandiți) tătari și moldoveni, atacau trecătorii. Fuga țăranilor români de pe teritoriul vacufului lui Selim I a lipsit fundațiunea de importante venituri, preconizate să întărească prezența otomanilor la gurile Cogâlnicului și Sărutei, iar presiunea moldovenilor asupra turcilor nu prea numeroși îngreua legăturile Istanbulului cu orașele lui de pe litoralul nord pontic. La acestea se adăugau și atacurile tătarilor asupra negustorilor care treceau prin aceste locuri. Iată de ce otomanii au construit o cetate, care urma să întărească prezența otomanilor în regiune. Levasser de Beoulan scrie că denumirea teritoriului unde se aflau temporar tătarii (ori nogaii) era deja cunoscută: „Bugeacul se află între Cetatea Albă și Chilia; este o câmpie lungă cam de 12 leghe și largă de 5 până la 6 leghe, unde se retrag tătarii nesupuși, care nu recunosc han nici atârnare turcească⁷⁴³. Deci Bugeacul se afla pe o fâșie îngustă între Chilia și Cetatea Albă și nu cuprindea teritoriul care se întindea la nord până la Valul Traian de sus și la Vest – până la râul Ialpuș.

El încearcă să demonstreze că tătarii sau numai unii din ei sunt nomazi: „Ei nu sunt în număr mai mare de 4000 până la 5000 de tătari; dar sunt neconținut la hotar în câmpii pustii, satele lor sunt toate în veșnicii mișcare și casele lor sunt așezate pe două roți ... caii după ce au păscut iarba dintr-o vale, pleacă și se duc în altă parte...⁷⁴⁴.

Unii tătari, care se aflau în apropierea Dunării și a litoralului Mării Negre, au început să facă sate, trecând la un mod de viață seminomad. Prin unele din acestea a trecut Evlia Celebi în 1657 și mai târziu. După ce a părăsit circumscripția Ismail, în drum spre Tatarbunăr el a „ajuns în satul Kodja-Ghiolbași, care... este un sat tătăresc. Aceste locuri fac parte din vilaetul tătarilor din Bugeac. De aceea autoritatea intendentului de la Ismail nu se întinde aici. Ele se află sub jurisdicția unei agale de țărmuri din eialetul Oceacov⁷⁴⁵, care își avea sediul la Hancășla de lângă limanul Nistrului. După ce a părăsit Tatarbunărul, Evlia Celebi a „ajuns în satul Hagighiol care este un sat tătăresc înfloritor⁷⁴⁶. Deci către mijlocul secolului al XVII-lea tătarii, veniți de curând în regiune, au trecut la un mod de viață seminomad constituindu-și locuințele în văile unor lacuri, numite în limbile turanice „ghiol”. Denumirile satelor erau alcătuite din acest cuvânt și numele capului comunității tătărești: Hagi, Kodja bași etc.

Călătorul turc face o descriere succintă a interiorului fortăreței: „În prezent, înăuntrul cetății se află o geamie, un hambar de grâu, locuințe mici, dar utile, pentru o sută cincizăci de ostași, precum și un dizdar. Dar în interiorul cetății nu există nici un fel de edificii de binefacere⁷⁴⁷, adică spitale, aziluri etc. Cu alte cuvinte, în cetate se afla comandantul ei, 150 de ostași, un depozit de alimente și o geamie, unde musulmanii din cetate și din afara ei se închinau lui Alah.

Fortăreața se afla lângă o mică localitate, pe care Evlia Celebi o considera oraș. Numărul instituțiilor publice era limitat: „În orașul din afara cetății se găsesc două sute de case sărăcăcioase acoperite cu stuf, un han, o baie strămtă, vii și grădini. Stăpânul ei este un om al vacufului trimis de către Abdullatif bei, unul dintre capugii Înaltei Porți, care, la rândul

său, a fost desemnat de către răposatul Kenan pașa²⁴⁸. În continuare Evlia Celebi enumeră veniturile vacifului, pe care le percepe administratorul, numit în lumea islamică: mütevelli: „El incasează de la caravanele ce vin și pentru prizonierii ce sunt aduși, sau trec pe aici taxele de negoț și de vamă, și plătindu-i pe soldații din cetate, se îngrijesc astfel de paza drumurilor²⁴⁹. Din acestea se poate concluziona că cetatea a fost construită pentru a organiza paza drumurilor, iar intendentul vacifului strângea bani de la negustori, pentru a-i plăti pe cei care asigurau securitatea călătorilor și a averii lor.

Peste câțiva ani, Evlia Celebi trece prin unele localități din circumscripția Tatarbunar: „De la Cetatea Albă am ajuns la locul numit Kiopriu Bași, care se află la depărtare de un menzil, în partea de miazăzi. El este un sat tătăresc de două sute de case, cu o geamie și face parte din vaciful de la Tatarbunar. Plecând de aici spre răsărit, am ajuns la Cetatea Chilia²⁵⁰.

Otomanii au format o circumscripție cu centrul la Tatarbunar. Pentru îndeplinirea funcțiilor judecătorești, la Tatarbunar a fost numit un Kadiu, care primea 150 acce⁵¹, adică de două ori mai puțin decât la Ismail. La Tatarbunar locuiau români ortodocși, care plăteau gizie (capitație plătită de nemusulmani). În 1712 printre circumscripțiile, contribuabilii cărora plăteau gizie fiscalului musulman, este menționată și cea de la Tatarbunar⁵².

În câmpia de la sud de Codri, pătrund tot mai mult nogaii. În primele decenii ale secolului al XVII-lea la vest de Nistru au început să vină nogaii din neamul Mansur din Crimeea, avându-l conducător pe mârzacul Cantemir, care, deseori, se afla în conflicte armate cu hanul de la Baccesarai. Din oastea lui Cantemir făceau parte și nogaii de pe Volga, care, sub presiunea calmucilor, erau nevoiți să treacă la vest de acest râu. Uneori, când împrejurările erau convenabile, ei reveneau pe malul stâng al Volgăi. În anii '30 ai secolului al XVII-lea calmucii, ajungând la Volga, i-au împins pe nogai definitiv la apus de acest râu. Printre primii care au trecut în supușenia hanului din Crimeea au fost nogaii din neamul Orac, care, din 1633, periodic pătrund pe teritoriul de la vest de Nistru. Dupăuciderea lui Cantemir mârza (1637), nogaii din neamul Mansur n-au fost observați la vest de Nistru. Din anii '40 ai secolului al XVII-lea doar nogaii din neamul Orac oglu au încercat să ajungă la vest de Nistru⁵³.

Împreună cu nogaii din neamul Orac oglu în supușenia hanului din Crimeea au trecut și cei din neamul Or-Mehmed oglu, denumit într-un în document al timpului Or-Mehmed oglu, Orumbet, Or-Mambet. În 1654 ei se mai aflau în Crimeea⁵⁴. În 1666 nogaii din neamul Or-Mehmed oglu iarăși au apărut în sudul spațiului dintre Prut și Nistru. Otomanii au încercat să aplaneze conflictul, dându-le un teritoriu din apropierea cetăților Chilia, Cetatea Albă, Ismail. În hogetul (actul oficial) din 10 septembrie 1666 se menționează: „În fața lui El-Hadj Halil aga, care este unul din capugii Porții... fiii lui „Or-Mehmed” (aparținând) seminției nogailor care mai înainte de aceasta au acceptat supunerea, iar prin ilustrul ordin (al Porții – *n.n.*) a fost așezată pe pământurile pustii ale miriei, aflate în părțile Cetății Albe și Chiliei și Ismailului și Tighinei⁵⁵. Însă din cauza abuzurilor nogailor față de vecinii lor creștini, în 1668, 1670, 1672 ei au fost expulzați la est de Bug. Abia în 1673 hanul din Crimeea și beilerbeicul de Silistra, Halil pașa, au stabilit definitiv hotarul dintre teritoriul ocupat de nogai și cel rămas sub jurisdicția domnului Moldovei. În documentele ulterioare hotarul stabilit atunci pe cursul r. Ialpug și Valul Traian de Sus a fost numit hotarul lui Halil pașa”. Câmpia de la sud de Codri, ruptă din trupul Moldovei și dată nogailor, în documentele otomane se numea „iurt (moșia – *n.n.*) lui Halil pașa⁵⁶, în cele românești – Bugeac. Cu „iurtul lui Halil pașa” se mărginea și circumscripția Tatarbunar.

Tatarbunarul era o stațiune importantă pe drumul ce ducea de la gurile Dunării spre Oceaov în secolul al XVIII-lea, despre ce este consemnat în notițele unui călător anonim turc din 1740⁵⁷.

În circumscripția Tatarbunar se aflau sate locuite de tătari, care se deosebeau de cele ale nogailor din Bugeac și din stânga Nistrului. După intrarea, în septembrie 1770, în Tighina și Cetatea Albă a trupelor ruse, mai întâi în supușenia Ecaterinei a II-a au trecut nogaii din neamul Edisan (din stânga Nistrului) și cei din Bugeac, apoi și tătarii din circumscripția Tatarbunar. La 3 octombrie 1770 mârzacul, care se afla în fruntea tătarilor din circumscripție, declarase autorităților ruse: „Subsemnatul, împreună cu tătarii supuși mie, urmând exemplul tătarilor Edisan și din Bugeac... despărțindu-ne definitiv de regiunea turcă și unindu-ne cu Imperiul Rus comandantul primei armate general-feldmareșalul P.A. Rumianțev ne permite să ne aflăm împreună cu averea noastră în satele noastre din apropierea orașelului Tatarbunar”⁵⁸.

Când armata rusă a ocupat Bugeacul (1770), o parte din tătari și nogai s-au retras peste Dunăre, iar altă parte, care a trecut în supușenia Ecaterinei a II-a, a fost evacuată la est de Bug. La 11 martie 1771 generalul Veisman raporta lui P. Rumeanțev că o bună parte a satelor din sudul spațiului dintre Prut și Nistru se afla sub autoritatea hanului din Crimeea, iar în acel moment la Tatarbunar nu se afla nici un locuitor⁵⁹.

După ocuparea cetății Tatarbunar, autoritățile ruse au organizat în ea un depozit pentru alimente. În luna aprilie 1771 același general Veisman porunca colonelului Koret, care se afla în fruntea garnizoanei de la Tighina, să trimită pâine în depozitul de la Tatarbunar. Pentru aceasta erau utilizate căruțele cu boi și cai din satele românești, care se aflau în raza de 50 verste de la Tighina⁶⁰.

În casele părăsite de locuitorii din circumscripția Tatarbunar erau adăpostiți ostașii ruși. La 4 iulie 1771 generalul Veisman într-un ordin emis de el porunca ca în satele fără locuitori din apropierea Tatarbunarului să fie găzduiți cazacii...⁶¹

La Tatarbunar autoritățile ruse au organizat o poștă de cai. La 13 octombrie 1772 colonelul Koret raporta generalului Derfelden că de la cazacul Sâciiov, de la poșta din Tatarbunar, l-a primit pe Carabazic, fost locuitor al Oceacovului, de origine română, care un timp se aflase în teritoriul ocupat de trupele otomane⁶².

După pacea de la Kuciuk-Kainargi, locuitorii încep să revină la casele lor. Mai întâi s-au întors acei care se refugiase peste Dunăre, iar românii – din satele aflate în ținuturile din centrul Moldovei. Apoi au revenit și unii tătari, care se evacuasera la est de Bug. La 23 septembrie 1779 A. Stahiev – reprezentantul rus la Istanbul – raporta la Petersburg că din Kuban un mare grup de tătari au sosit cu corăbiile la Cetatea Albă⁶³.

Când Hanatul din Crimeea nu mai depindea de Istanbul, Poarta a poruncit vizirului din Tighina, Ali pașa, să numească oameni speciali pentru a percepe de la locuitorii din Basarabia impozite. Aceasta se referea la satele care până la 1770 se aflau sub autoritatea hanului din Crimeea⁶⁴.

În timpul războiului ruso-turc din 1787-1791 armata rusă a ocupat cetățile ce se aflau sub autoritatea otomanilor. Trecând în 1790-1791 prin Moldova, ofițerul suedez Campenhauzen scrie: „În zona de la Tatarbunar există unele mici lacuri sărate, pe a căror suprafață soarele aduce sare marină. Veniturile aduse de această sare au revenit în trecut hanului Crimeei, acum însă, după desființarea acestuia (au trecut) pașei din Ismail”⁶⁵, căruia îi era supusă atunci circumscripția respectivă și locuitorii ei tătari.

La 30 iunie 1790 autoritățile militare ruse din Cetatea Albă raportau despre situația din cetățile Chilia și Tatarbunar, aflate încă sub autoritatea otomană: „La data de 28 a lunii curente, au sosit aici de la Chilia, prin Tatarbunar Ivan Antonov, Osip Andreev și Ivan Constantinov, originari din Chilia și au arătat următoarele: Au pornit din Chilia la data de 25

(iunie) și pe drum nu au văzut nici o patrulă turcească, nici până la Tatarbanar, nici de la Tatarbanar până la Cetatea Albă⁶⁶.

După pacea de la Iași (1791), turci și tătari au revenit în Basarabia. Medicul englez William Hunter, care în 1792 a vizitat Moldova, relatează: „Această țară este locuită de tătarii din Bugeac⁶⁷. Bineînțeles, în orașe și în multe sate basarabene locuiau români, turci etc.

La finele anului 1806, fără a declara război Porții, armata rusă a ocupat Țările Române. A fost ocupat și Tatarbanarul. În localitate erau 150 de case⁶⁸. În ea au fost plasați 6 cazaci⁶⁹, care aveau misiunea să-i impună pe localnici să pună cai de poștă la dispoziția militarilor ruși. Evenimentul a avut loc într-o perioadă de timp când în Imperiul Otoman se duceau lupte interne, existau diferite mișcări separatiste. În fruntea unor forțe antiguvernamentale se afla Pehlivan oglu, care ocupase Ismailul. Pentru contracararea pericolului din partea lui Pehlivan oglu, la 5 ianuarie mârzacii din Bugeac au propus generalului Meiendorf să permită să creeze un cordon din nogai înarmați pe linia Musait-Tatarbanar⁷⁰. Însă Poarta, aflând despre intrarea trupelor ruse pe teritoriul Țărilor Române și ocuparea unor cetăți aflate sub administrarea otomană, a declarat război Petersburgului. A urmat evacuarea turcilor și tătarilor/nogailor din spațiul dintre Prut și Nistru. Din cauza abuzurilor comise de armata rusă de ocupație, majoritatea locuitorilor și-au părăsit locurile de trai, transferându-se în interiorul țării.

Conform Păcii din 1812, Tatarbanarul împreună cu alte localități ale Moldovei de Est, numită ulterior Basarabia, au fost anexate la Rusia. O parte din populația românească locală s-a întors în orașel. În el se așezau cu traiul și reprezentanții altor etnii. În 1816 locuitorii orașelului, în primul rând, dintre cei sosiți recent, au demolat construcțiile din piatră rămase din perioada dominației otomane. În 1827 au fost înregistrate temeliiile construcțiilor din piatră distruse, printre care se afla și ale cetății, care formau un pătrat cu o latură de 24 sageni. Fortăreața avusese pereți dubli și câte un turn la fiecare colț. În orașel mai rămăsese urmele unor băi, moschei și ale altor construcții. În vecinătatea lui se aflau mai multe izvoare, 5 fântâni de piatră. În 1827 în Tatarbanar existau următoarele clădiri construite din piatră: o biserică, o casă de stat, 104 locuințe, 16 dughene, o poștă de cai, un beci. La acestea se mai adăugau 29 bordeie, 2 cârciume, o fierărie, 2 mori de apă și șase mori de vânt. Până la 1770 orașelul era înfloritor⁷¹.

În 1827 în orașel trăiau 691 persoane. Printre locuitorii birnici erau 140 de țărani moldoveni, la care se adăugau 23 fețe bisericesti, 28 mazili și 16 sudii austrieci (mocani), care, de asemenea, erau de origine română. În orașel mai locuiau 412 țărani ucraineni, 38 birnici evrei, 22 imigranți din Balcani și 12 persoane ale familiilor unor ofițeri în retragere. Pe cale naturală mai repede creștea numărul ucrainenilor, o familie fiind constituită, în medie, din 5,2 persoane. Familiile țăranilor moldoveni și mazili, numărau în medie 3,1-3,2 persoane, fiind cele mai mici, deoarece, suportase calvarul ocupației militare străine⁷². De asemenea, din cauza unei migrații masive, comunitatea ucraineană se întărește în continuare, astfel orașelul treptat transformându-se într-o localitate populată preponderent de reprezentanții acestei etnii.

După ocuparea Chilie și Cetății Albe (1484), teritoriul dintre lacurile Sasâc și r. Alcalia continua să se afle sub autoritatea domnului Moldovei. În 1512 Selim I, încercând să întărească autoritatea otomană formează gura Sărutei o fundație religioasă musulmană (vacuf), care ulterior îi va purta numele. Însă cu toate străduințele Istanbulului, mütevelli (administratorul vacufului) nu putea să-și îndeplinească efectiv misiunea sa, deoarece numărul contribuabililor creștini din regiune se reducea, iar presiunea moldovenilor îngreua legăturile permanente dintre Chilia și Cetatea Albă.

Pentru întărirea dominației otomane la gurile Cogâlnicului și Sărătei, la mijlocul anilor '30 ai secolului al XVII-lea, autoritățile centrale au construit cetatea Tatarbunar și au creat vaciful lui Kenan pașa, care trebuia să întrețină garnizoana fortăreței. S-a constituit și o circumscripție administrativ-teritorială cu centrul la Tatarbunar. Însă fără susținerea financiară a statului multevelli nu putea să întrețină în cetate o garnizoană puternică. În atare condiții garnizoana nu putea să reziste efectiv în fața oștirilor străine. După 1812, fortăreața a fost distrusă. Alături de românii băștinași, care suferiseră mult în urma dominației străine, s-au așezat cu traiul mulți ucraineni, care, treptat, au devenit o comunitate etnică majoritară.

NOTE

- ¹ Constantin Porfirogenetul, *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos (959-963)*, București, 1971, p. 19.
- ² I. Chirtoagă, *Sud-Estul Moldovei și stânga Nistrului (1484-1599). Expansiunea și dominația turco-tătără*, București, 1999, p. 32.
- ³ *Cronici turcești privind Țările Române (Extrase)*, vol. I, București, 1966, p. 137.
- ⁴ *Ibidem*, p. 63.
- ⁵ V.D. Smirnov, *Krâmskoe hanstvo pod verhovenstvom Ottomanskoj Porti do naciala XVIII veka*, Spb., 1887, p. 283-284.
- ⁶ *Cronici turcești privind Țările Române (Extrase)*, vol. I, p. 137.
- ⁷ *Ibidem*, p. 63.
- ⁸ *Sbornik Russkogo istoricesckogo obycestva*. Tom 41. Spb., 1884, p. 70. (Sb. RIO).
- ⁹ *Ibidem*, p. 354.
- ¹⁰ *Ibidem*, p. 357.
- ¹¹ V.A. Ulianițki, *Materiali dlia istorii vzaimnăh otnoženii Rossii, Poliši, Moldavii, Valahii i Turçii v XIV-XVI vv.*, M., 1887, p. 195.
- ¹² Sb. RIO, tom 41, p. 316.
- ¹³ T. Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, București, 1991, p. 159-160.
- ¹⁴ *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, București, 1965, p. 52, V.D. Smirnov, *Op. cit.*, p. 374-377.
- ¹⁵ *Cronici turcești privind Țările Române (Extrase)*, vol. I, p. 41.
- ¹⁶ I. Chirtoagă, *Sud-estul Moldovei...*, p. 50-51.
- ¹⁷ E.N. Kușeva, *Narodî Severnogo Kavkaza i ih sviazi s Rossiei*, M., 1963, p. 214-215.
- ¹⁸ *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, p. 27.
- ¹⁹ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 1988, p. 30.
- ²⁰ *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, București, 1970.
- ²¹ *Ibidem*.
- ²² *Ibidem*.
- ²³ A.A. Novoseliski, *Boriba russkogo gosudarstva s tatarami v pervoi polovine XVII v.*, M., 1998, p. 28.
- ²⁴ V. Veliman, *Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul sec. al XVI-lea*, în "Revista arhivelor", 1984, nr. 2, p. 211.
- ²⁵ *Ibidem*, p. 206-207.
- ²⁶ I. Chirtoagă, *Sud-Estul Moldovei...*, p. 125.
- ²⁷ T. Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta otomană în documente turcești (1601-1712)*, București, 1984, p. 138.
- ²⁸ *Registrul kadiatului Cetatea Albă, 1569*. (Vezi: "Arhiv In-ta na balkanistika na Ban", nr. 106, p. 90-108).
- ²⁹ T. Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta otomană în documente turcești (1601-1712)*, p. 138.
- ³⁰ *Ibidem*.
- ³¹ *Ibidem*.
- ³² *Ibidem*, p. 127.
- ³³ I. Chirtoagă, *Sud-Estul Moldovei...*, p. 132.
- ³⁴ *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, București, 1973, p. 82.
- ³⁵ I. Dron, *Studii și cercetări (Articole selectate)*, Chișinău, 2001, p. 290, 297.
- ³⁶ *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, p. 85.
- ³⁷ *Ibidem*.
- ³⁸ *Ibidem*.
- ³⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, București, 1976, p. 407.
- ⁴⁰ *Ibidem*, p. 407-408.
- ⁴¹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, p. 85.
- ⁴² *Ibidem*.
- ⁴³ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VII, București, 1980, p. 516.
- ⁴⁴ *Ibidem*.
- ⁴⁵ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, p. 407.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 408.
- ⁴⁷ *Ibidem*.
- ⁴⁸ *Ibidem*.
- ⁴⁹ *Ibidem*.
- ⁵⁰ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VII, p. 441.
- ⁵¹ Evlia Celebi, *Kniga puteșestvia*, vol. I. M., 1961, p. 33.
- ⁵² E. Grozdanova, *Nalog djizie s balkanskih zemeli v sisteme dohodov gosudarstvennoi kazni Osmanskoj imperii (po tureșkim dokumentam XVII-XVIII vv.)*, în *Vostocinâe istociniki po istorii narodov lugo-Vostocinoi i Ţentralinoi Evropi*, III, M., 1974, p. 173.

- ⁵³ I.Chirtoagă, *Sud-Estul Moldovei...*, p. 141-143.
⁵⁴ *Ibidem*, p.
⁵⁵ T.Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană*, p. 323.
⁵⁶ I.Chirtoagă, *Sud-estul Moldovei...*, p. 148-149.
⁵⁷ *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, București, 1997, p. 276.
⁵⁸ ASIMR, f. VUA, d. 1868, p. 472.
⁵⁹ ASIMR, f. VUA, p. 130, p. 6 verso.
⁶⁰ ASAVR, f. f. 293, r. i. d. 374, p. 109.
⁶¹ *Ibidem*, d. 375, p. 226 verso.
⁶² *Ibidem*, d. 398, p. 621.
⁶³ N.Dubrovin, *Prisoedinenie Krâma k Rossii*, vol. III, Spb., 1887, p. 307.
⁶⁴ *Ibidem*, vol. I, Spb., 1895, p. 271.
⁶⁵ *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea II, București, 2001, p. 874.
⁶⁶ *Ibidem*, p. 993.
⁶⁷ *Ibidem*, p. 1094.
⁶⁸ ASIMR, f. 470, a. i. d. i. p. 47.
⁶⁹ *Ibidem*, f. 223.
⁷⁰ ASIMR, f. 14209, r. 5/165, d. 29, partea IV, p. 30.
⁷¹ *Statisticeskoe opisanie Bessarabii sobstvenno tak ili Budjaka*. Akkerman, 1899, p. 121-122.
⁷² *Ibidem*, p. 122.

Alexandru FURTUNĂ

ASPECTE ALE LEGII AGRARE DIN 1918 (CU REFERINȚĂ LA S. HILIUȚII VECHI ȘI NOI DIN JUD. BĂLȚI)

Anul întemeierii satului Hiliuții-Noi poate fi considerat 1920. Acest sat, ca și altele (Petrunca, Răușel etc), a apărut ca urmare a aplicării în viață a legii agrare basarabene. Fenomenul în cauză (e vorba de Legea agrară) a fost profund studiat de către Gheorghe Cojocaru în monografia *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918-1923)*. Legea agrară basarabeană (în continuare ne bazăm pe studiul nominalizat, vezi pag. 151-153, 158-162 – A.F.) a fost decretată la 14/27 decembrie, promulgată prin decretul regal din 22 decembrie 1918/4 ianuarie 1919 și dată publicității la 13 martie 1920.

Obiectivul reformei agrare viza desființarea marii proprietăți în schimbul unei despăgubiri, menținerea proprietății mijlocii și întărirea proprietății mici țărănești.

Legea însușește 5 capitole, 68 de articole și anexe. În scopul organizării și administrării lucrărilor de expropriere și de împrumut, a fost prevăzută constituirea unei instituții speciale de stat, numită Casa Noastră, cu sediul la Chișinău.

Suprafețele expropriate, după cum se arată în lege, erau parcelate în loturi de completare, loturi întregi și de colonizare. Suprafața lotului întreg a fost fixată de 6-8 ha. Casa Noastră era obligată să faciliteze acordarea de credite coloniștilor în scopul achiziționării inventarului agricol necesar și să le acorde ajutor la construcția de locuințe. Din fondul imobiliar trebuiau să fie repartizate 9 loturi a câte 25 ha pentru școlile normale, câte un lot întreg pentru fiecare școală primară rurală, chiar și în localitățile unde nu existau școli.

Pe parcursul anilor 1919-1922, terenurile cultivabile erau repartizate țăranilor provizoriu în condiții dearendă. Principala problemă cu care s-au confruntat instituțiile responsabile de efectuarea reformei agrare în Basarabia a fost cea referitoare la necesitatea reexaminării mărimii lotului de împrumut.

Cronologic, reforma agrară basarabeană a fost realizată, în *grosso modo*, în timpul aflării la putere a guvernelor A.Averescu (1920-1921) și Ion I.C. Brătianu (1922-1926).

La 18 ianuarie 1924 Casa Noastră este desființată, ceea ce a semnat încheierea definitivă a reformei agrare. Prin înfăptuirea reformei agrare basarabene s-a luat pământul nu de la proprietari, ci de la țărani, care l-au ocupat în anii 1917-1918, el fiind distribuit, predominant, după cum prevedea legea, acelorși țărani.

Astfel, bazându-ne pe temeinicul studiu semnat de Gh. Cojocaru, am putut afla cum a decurs reforma agrară în întreaga Basarabie. Date despre această reformă în jud. Bălți (din care fac parte satele Hiliuții Vechi și Hiliuții Noi) găsim în Darea de seamă a lucrărilor de expropriere a Comisiunii județene Bălți pe anul 1918-1919, care se păstrează la Arhiva Națională a Republicii Moldova (Fondul 110, inventar 1, dosar 984/II, fila 231-234).

Conform Decretului despre Legea de Reformă Agrară, se menționează în "Darea de seamă", în februarie 1919 s-a procedat la alegerea delegaților săteni, apoi a început să funcționeze Comisiunea județeană de Expropriere și Împroprietărire Bălți, al cărei președinte era D. Rusu, institutor, succedat apoi de către D. Moldoveanu, licențiat în drept și litere.

În urma lucrărilor efectuate de către Serviciul tehnic prin intermediul a trei echipe de ingineri au fost măsurate 31 de moșii. "Populația din acest ținut fiind rară, în proporție cu suprafața terenului (este cunoscut faptul că zona de stepă oferă, din punct de vedere natural și social, mai puține șanse de supraviețuire decât zonele împădurite - A. F.), ce au în folosință și cel expropriabil, va trebui să se facă în special cu locuitori din jud. Hotin, unde nu este teren suficient de împroprietărire. Chiar anul acesta (probabil 1919 - A. F.) pe moșiile expropriabile din satele: Pârliți, Limbeni, Mărăndeni, Catranăc, Bălții Noi și Slobozia Bălți s-au așezat provizoriu coloniști, strămutându-se din jud. Hotin, și au format peste 200 gospodării primitive (la Hiliuții Noi au venit locuitori din s. Răchitna, iar la Răuțel - din s. Vancicăuți jud. Hotin - A. F.)".

Moșiile expropriate, date provizoriu în folosință sătenilor, la început erau exploatate de către Comisiunea județeană prin comitetele, în grija cărora a fost dată repartizarea pământului sătenilor și întocmirea tablourilor de debit. În luna octombrie 1919, Casa Noastră l-a angajat în calitate de agronom-controlor în ținut pe inginerul agricol Constantin Panțu. Tot în această lună, văzând că debitele nu pot fi întocmite de către Comitetele sătești, au fost numiți 15 administratori agricoli, care trebuiau să verifice corectitudinea lor și să organizeze administrarea fondului rural expropriat.

La 25 mai 1920, convingându-se că aceste comitete sătești nu-și îndeplinesc îndatoririle, provocând nemulțumirea sătenilor, organele superioare le-au desființat, înlocuindu-le prin administratori agricoli, fiecare fiind răspunzător de cca 5000 ha de pământ, iar în fiecare sat a fost numit câte un măsurător, care era și ajutor al administratorului.

Acesta este tabloul general în legătură cu împroprietărirea țăranilor din jud. Bălți. Dar cum a decurs procesul de împroprietărire în ș. Hiliuții Vechi și în s. Hiliuții Noi? Acest lucru îl aflăm din materialele de arhivă, și din amintirile bătrânilor.

Pentru a înțelege mai bine evenimentele care s-au desfășurat, aducem unele date din istoria acestui sat. Hiliuții Vechi, satul lui Filea, H (F)iliuță, este menționat documentar în anul 1429, pe timpul domniei lui Alexandru cel Bun (1400-1432). Treptat, numărul populației satului a sporit atât pe cale naturală, cât și pe seama oamenilor veniți (la 1880) din s. Lipnic (sectorul Ocnîța) și din s. Cucuieții Vechi (sectorul Râșcani). Dacă inițial (sec. XV), după toate probabilitățile, în sat erau, aproximativ zece gospodării, apoi în anii '20 ai secolului al XX-lea numărul acestora, conform unor date statistice, a ajuns la 360, iar cel al locuitorilor la 1210 (540 bărbați și 670 femei). Suntem de părerea că în acest număr nu au fost incluși locuitorii care plecase deja din sat (în anii 1920-1921) și au întemeiat satul Hiliuții Noi. Oricum, densitatea populației în s. Hiliuții Vechi, în raport cu suprafața terenului arabil și a imașului, era în defavoarea

locuitorilor. Aceasta a și fost cauza principală care i-a determinat pe săteni să părăsească vatra străbună. Înainte de a descrie condițiile care au dus la apariția s. Hiliuții Noi, să analizăm mai întâi procesul de împrăștiere a locuitorilor din satul Hiliuții Vechi.

În Arhiva Națională din Chișinău sunt depozitate importante documente, care reflectă împrăștierea țăranilor din Hiliuți (Fondul 110, inventar 1, dosar 692, fila 50-53, 62, 63, 38 s.a). Astfel, pe data de 18 octombrie 1920 procesul verbal „dresat” de primarul Ion Gurițanu și notarul Ion Manoli) locuitorii comunei Hiliuți, plasa Glodeni, jud. Bălți s-au adunat la casa de obște – 163 de oameni cu drept de împrăștiere din numărul total de 240 – și au hotărât să aleagă în subcomisia locală de împrăștiere pe învățătorul Onofrei Rusu, primarul Ion Gurițanu, pe Andrei Danu, Vasile Sandu și Filip Scorpan. Pe data de 20 decembrie a aceluiași an președinte al subcomisiei a fost ales Onofrei Rusu, iar secretar Ion Manole. S-a luat decizia ca de la 1 ianuarie 1921 să se înceapă lucrările asupra tabloului de împrăștiere. Onofrei Rusu este numit (confirmat) președinte al subcomisiei respective și prin ordinul Comisiei de expropriere și împrăștiere a jud. Bălți (din 16.II.1921). Președintele comisiei județene îi cere să înceapă urgent întocmirea tabloului de împrăștiere, acesta fiind finisat și afișat la primărie pe data de 22 mai 1921. Dar împrăștierea țăranilor a avut loc doar peste câțiva ani (probabil în 1924). Inițial pe listă au fost incluși 398 de persoane, dar până la urmă au rămas 234 (în alt document se indică 235) de locuitori cu drept de împrăștiere. N-au fost împrăștiate persoanele care aveau pământ suficient, sau care nu erau cap de familie, plecase din comună, bătrânii fără copii, văduvele fără copii, comercianții (e vorba de evrei) care nu munceau pământul.

Hotărârea decisivă în privința împrăștiării a fost luată în anul 1924. Prezentăm integral textul acestui proces verbal:” Noi, Gheorghe Ciobanu, agronom regional Glodeni împreună cu domnul Hariton Gorcea, administrator agricol al cercului nr. 43, transportându-ne în satul Hiliuți și luând contact cu domnul Ion Manoli, primarul satului, am constatat că comisia județeană Bălți în hotărârea definitivă nr... din data ... a aprobat la împrăștierea satului Hiliuți un număr de 239 locași cu suprafața de 844,2900 ha arabil și imaș pe media satului 6 ha. Pe lângă aceasta a mai aprobat pentru satul Hiliuți suprafața de 54 ha lărgirea vetrei satului socotit câte 2300 m² de fiecare locaș și 8,5000 ha rezerve comunale ca loc de... (indescifrabil – A. F), loc de școală, de cimitir. Având în vedere că pentru împrăștierea acestui sat nu se ajunge suprafața judecată de comisia județeană din cauza lipsei de pământ și în conformitate cu dispozițiunea Casei Noastre „Chișinău” se micșorează media lotului la 55000 ha. O dată cu micșorarea lotului se micșorează și efectivul celor admiși la împrăștiere, adică din 239 admiși vor primi pe medie micșorată de 5,500 un număr de 235 locuitori, care vor primi suprafața de 725 ha 5900 m². arabil și imaș. În baza ordinelor nr... al Casei Noastre se micșorează și lărgirea vetrei satului la suprafața de 23,5000 ha, rămânând nemicșorate rezervele comunale”. Urmează semnăturile.

Deci hiliuțenii rămași în sat au fost împrăștiți doar cu 5,5 ha. Cei care au plecat din sat (în 1920) și au întemeiat satul Hiliuții Noi au primit inițial câte 10 ha. Cum a decurs acest proces de împrăștiere aflăm de la bătrânii satului Hiliuții Noi. Conform lui Sârghi Gherman (a. 1907) «Când o venit să caute pământu ista o venit tata meu – Ion, un frate de-a lui – Chirică, Andrei Danu, Ion Păvăleanu, Alexandru Belic (Scorpan). De atâta știu că o venit în patru cai, adică cu patru cai la căruță, că era glod. Ei o venit la Bălți. De la Bălți i-o trimis la Mărândeni să le arăte locul de sat. Locul trebuie să-l arăte Simion Popovici din Mărândeni. Asta o fost în postul Crăciunului, în 1919 (prin noiembrie – decembrie). Simion Popovici s-o dus și le-o arătat locul de sat. Le-o spus că aici are să fie locul de sat. De aicea (de la Sârghi Gherman) și până la biserică a fost teren arabil. După biserică era imaș. De la mine

și până la ginere (Gheorghe Zagnat) era răsărită. De la dânsul înainte era semănat ovăs. De la gară și până la fântâna Neamțului o fost bahnă. Tătă valea era bahnă. Crește iarba frumoasă (de la vale de drum). De la vale de drum era a Mariei Bogdasar. Hotarul era unde-i acum „plemstanția” (oleacă mai la vale de Fântâna Neamțului)».

Atunci numai le-o arătat locul de sat. Oamenii iștea s-o întors acasă, la Hiliuți. Tot atunci, în postul Crăciunului o vorbit cu oamenii din Hiliuți, care vreți să mergeți la pământ, iaca, în cutare loc atâta ne dă câte 10 ha. Ion Păvăleanu, Andrei Danu, Alisandru Belic au vorbit cu oamenii. Au făcut un „spisoc” (listă). Primăvara, aiști trei oameni, au venit și tot cu Simion Popovici s-o înțeles câte prăjini să dee la locul de casă. S-o propus să dee câte 20 de prăjini la fiecare (prin mart 1920 s-o dus). Ș-ap o venit la plug oamenii. O fost patru rânduri de case. Pentru aieste patru rânduri de case erau trei drumuri prin sat, fără acele de pe margini. O tras brazde (în lung) la trei drumuri. Parcă văd și amu (în 1920 informatorul avea 13 ani). Pe urmă, peste două locuri de casă, o tras drumuri la deal, de-a curmezișul. În 1920 s-au dat câte 10 ha. În 1922 ne-au luat 4 ha. Ne-au lăsat 6 ha (5 ha teren arabil și un ha imaș). La acei de la Răchitna le-au dat mai puțin pământ (moșul zice că trei hectare). Locul de casă ave 20 de prăjini.

Acei trei oameni, după ce au fost împărțite loturile de casă, au venit iar la Hiliuți. Cu ei au plecat din sat, pe rând, 46 de familii. Au venit în primăvara a. 1920. (Grâu le-o rămas acolo semănat. L-am mașinit acolo pe deal). O pus în căruță plugul, boroana, o luat sămânță de semănat. Au venit bărbații mai întâi. Au arat și au semănat. Femeile cu copiii au rămas la Hiliuții-Vechi. Aici au făcut colibi. Iarna întâi (1920-1921) au iernat în bordeie. O iernat numai bărbații. Femeile cu copiii o iernat în Hiliuții-Vechi. Case puține s-au făcut întâi. După 1921, au început să să facă mai multe case.

Pe rând tăt o cărat de la Hiliuții-Vechi. Tata meu, un sâsâiac de popușoi, tocmai în toamna a. 1920 l-o adus de la Hiliuți. Am mers prin Chersâc, la Alixândreni, la Danu, Nicolaeva, Iabloana, Fundurii-Vechi (de la Funduri și până aici îs vreo 6-8 km). Cu căruța, cu încărcatul, trebuia să mergi 7-8 ceasuri. Cu dișărtul – 3-4 ceasuri. Pe jos și în jumătate de zi ajungei. Nu trece poate o lună să nu ne ducem la Hiliuții-Vechi. Mai ales, primul an. Dacă mure cineva, la cumătrie, nuntă, hram ne duceam. Nu era săptămână ca să nu fie căruță de acolo aici ori de aici acolo. Ultima dată am fost la Hiliuții-Vechi când s-o sfințit biserica și cred că nici n-am să mă mai duc, că-s bătrân”.

Alt bătrân, Toader Manole (n. 1910), povestește: «În 1919 trei oameni, Ion și Chirică Gherman și încă unu, o venit la Bălți, la administrația financiară „Casa Noastră”. Ca și cum ar fi o primărie pe tăti satele din jud. Bălți. Acolo la Bălți, la Casa Noastră, le-o dat un delegat. O venit aici și le-o arătat locul. De-amu înainte s-o dat pământ. În 1920, înaintea Paștelui, în Postul Mare, am venit aici. Când ne-am pornit, era pe vremea plugului. Se luminase de ziuă. Tata o pus plugul și borona în căruță și mâncare pentru cai. Am venit la pământ mult. Mama o rămas acasă pân s-o încălzit. Cu copiii ceilalți. Pe noi ne-o luat (pe mine și fratele Nicolae) că noi îmblăm la plug. Eu ducem caii de cap, da fratele Nicolai duce plugul de coarne. Tata făce mâncare, măligă. Când vinem de la plug tata era la colibă.

Am mers: Cucuieți, Danu, Iabloana, Nicolaeva, Fundurii-Vechi. Aici am venit prin odăile estea – Leon Ciuntu. Mai la vale de drum am făcut colibi. Acolo era pârlăoagă. Cât ține satul acum era arătură. Era a s. Mărăndeni. În 1920, la jumătate de vară, după ce și-o ridicat mărăndeni colibă, ne-o dat loc de casă. Fiecare s-o mutat pe locul lui de casă. O făcut fiecare pentru început o poetică, un bordei. Pe vremea strânsului pâinii, la coasă, au fost aduse și femeile. Când eu eram la plug cu fratele Nicolae, tata se duce în fiecare

sâmbătă la Hiliuții-Vechi. După hrană și schimburi pentru noi, spălate de mama. Mama coce mălai, chită (pâine neagră). Tata pune în căruță și duminică, după amiază era, aici.

De odată nu știem cum să-i punem numele satului. Un ninaș de-al meu, Andrei Danu, o zis să-i punem numele Dăneni, da Furtună a zis că Furtuneni (Lazur Furtună o zăs), da Ciocoi-Ciocoieni (Grigore Ciocoi o zis). Ș-ap o pus Hiliuții-Noi. Dacă o văzut că unu vrea Dăneni, unu Furtuneni, unu Ciocoieni tăta lumea o zis, nu, îi punem satului numele Hiliuții-Noi după satul Hiliuții-Vechi. Era pus și un delegat. Primul delegat a fost moșu Toma Bondarencu. Primăria era la Mărândeni. Primarul sau șeful de post de la Mărândeni vorbea mai întâi cu moșu Toma și apoi el chema la primărie.

În 1920, (1921-1922-?) după ce am venit noi aicea, oamenii bătrâni s-au sfătuit să pună o cruce. O pus-o în ceala deal. O răstignire mare. Pe lotul lui Sîrghi Danu, dincolo de calea ferată. Domnul Isus Hristos era răstignit pe cruce. Cruce mare. Dumnezeu știe unde o făcut-o. Eram mic pe atuncea. Se spune că o făcut-o unul cu lemnul lui. Nu era din sat. Oamenii de la Hiliuți o dat parale. O pus-o taman de Sântămăria (21 septembrie 1921 sau 1922). O fost preotul ș-o sfințit. Ș-o zis, iaca, voi de azi înainte aveți hramul bisericii satului.

Aicea crucea o stat până o venit rușii și s-o dat pământul în colhoz. O zis cărma colhozului să ieie crucea de acolo. Că le-ncurca. O dus-o la un om în sat, la Bâscă Ion a lui Anton. O dus-o în ogradă, o pus-o cu fața la drum. Pe urmă o zis (conducerea) că era lângă drum, s-o ieie și de acolo. Să fie în dos, să nu se vadă. O pus-o în ogradă la Nichiforeac Dumitru. Amu, de-am înainte când s-o deschis biserica și se făceau reparații, eu și încă vre-o câțiva oameni am pus crucea (răstignirea) într-o căruță și am dus-o în ograda bisericii. Am pus-o frumos în fața bisericii. Mi-o zis oamenii, hai și-i aduce-o mata că mata știi cum s-a făcut crucea asta. Biserica se pornise din 1925. Greu s-o alcătuit. Erau puși 4 oameni. Cărma era la preotul din Mărândeni. El vine la primărie. Se adunau oamenii. Casier pe bani era Branașcu Ion. Erau și consilierii bisericii. În 1925 o fost sfințenia locului bisericii. Era duminică. O fost slujbă pe locul ceala, cu patru preoți. Unu era din Mărândeni, trei erau tineri.

Fundamentul bisericii îi de piatră. Da biserica îi de cărămidă. Cărămida a fost arsă chiar aici. Când o venit rușii biserica nu era chiar gata. Da crucile erau. În biserică au pus fiere, „odobrenie” (îngreășăminte), cucuvelele își făceau cuibar. Altarul nu era făcut, icoane erau puține. Slujbă nu s-a făcut până acum, când a fost reparată. Lumea se ducea (până la venirea rușilor) la biserica din Mărândeni, Eleneuca.

Școală de odată la noi nu era. Era pe la oameni pin casă. O fost așa: la Vrânceanu Eudochim (după ce-am venit noi aici), la Pricochi Burunciuc. Ș-ap așa ne-o apucat rușii. Învățători au fost: Ștefărtă de la Fundurii-Vechi. Ș-ap a fost unu Căldare, director, de la Mărândeni; apoi unu Pleșca de la satul vechi. De când cu rușiișcoala o fost tot pin case. V-o câțiva ani de zile. Pân s-o făcut școala asta».

Alți bătrâni (Danu Eugenia n. 1926) își amintesc că „hiliuțenii au venit cu boii de cap, cu oile din urmă. S-o bucurat că aici (unde s-o întemeiat s. Hiliuții Noi) era loc drept, în fața soarelui. Du-te la Hiliuții Vechi și-i vede, calci glodul pân la genunchi”.

Conform recensământului din 1930 în s. Hiliuții Noi erau 720 de locuitori (354 bărbați și 366 femei) și 159 de gospodării. În afară de locuitorii din s. Hiliuții Vechi, care au întemeiat s. Hiliuții Noi, aici s-au așezat cu traiul (puțin mai târziu) și oamenii din alte sate: Răchitna, Vancicăuți, Dinăuți, Rângaci (jud. Hotin).

Satul Răchitna, atestat documentar pe data de 20 decembrie 1437 (*Documente privind istoria României. A. Moldova*, vol. I, B., 1954, p. 147), este așezat pe râulețul Răchitna, la hotarul Basarabiei cu Bucovina. Conform *Dicționarului statistic al Basarabiei* (1923), în sat erau 360 de clădiri locuite, iar locuitori – 2150 (1070 de bărbați și 1080 de femei). În 1899

s-a ridicat din piatră biserica „Adormirea Maicii Domnului”. În 1923 în sat erau școli primare mixte, poștă rurală, primărie.

Locuitorii satului Răchitna (conform spuselor lui Iacobeț Ion n. în 1918 și Gheorghe Maidanschi, n. 1921) încă pe timpul țarului Nicolai îndeplineau munci sezoniere pe moșia boierului Leonard (jud. Bălți). Prin urmare, locul unde s-au așezat mai târziu ei cu traiul, le era bine cunoscut. Printre primii răchitneni care au venit la Hiliuții-Noi au fost Maidanschi, Iacobeț ș. a. Au venit „la slobodă”, până aici făcând cu căruța două zile. Inițial li s-au dat câte 6 ha de pământ. O vreme au locuit în bordeie, colibe. Apoi și-au făcut case din furci. La început oamenii din Hiliuții Noi trăiau foarte sărac. „Erau și lupi, dar lupii au fugit de răul oamenilor. Oamenii îs mai răi ca lupii”.

Din satul Rângaci r-nul Nouasuliță, după spusele Evlampiei Vrânceanu, n. 1929, au venit familiile Bejenaru și Paľagniuć. Lor le mai ziceau Rângăceanu. Din s. Dinăuți, aceiași raion, conform informației Liubei Iacobeț, n. 1925, au venit familiile Chimac, Todirișin și Vacarciuc. „Mergeau cu căruțele 2-3 zile. Veneau pe la Lipcani, Edineț, Bălți. Ei au cumpărat și pământ și casă”. Din s. Făgădău (r-ul Nouasuliță) au venit Vorobjit Gheorghe, Vorobjit Nicolae, Fârfă Ion, din s. Berestea – Bâșcă Anton; din s. Grușevți – Buhacul, Dolghin Ion, Basarab Vasile, Cuțuruba Petru Ion și Axinte, Luțișin Mihail, Podnebesnăi Iosif, Gucovschi Iacob; din Grimăncăuți – Daniliuc Anton. N-am putut stabili de unde au venit familiile Negru, Cușnir, Ignatovici, Turceac, Smocovschi, Dănilă, Ilico, Zabolotnăi, Tănase, Medvețchi, Părnău, Martăniuc. Dispunem de unele detalii referitoare la locuitorii veniți de la Vancicăuți. Cei mai mulți au întemeiat s. Răuțel. Dar unii s-au stabilit cu traiul la Hiliuții Noi. Iată ce povestește Afanasii Holban al lui Andrei, născut în 1915: „În 1931 am venit cu tata. De odată am trăit sub Răuțel. Din 1941 am venit aici, unde m-am căsătorit. Drumul pe unde am venit: Vancicăuți-Coșuleni-Mămăliga-Lipcani-Tețcani-Lopatnic-Văratic-Gălășeni-Hăjdieni-Limbenii Vechi; Fundurii Vechi, Răuțel. Sub Răuțel trebuia să fie un sat Marina (după numele unei cucoane). S-o făcut v-o 10 case. Pe urmă s-o mutat, care la Răuțel, care la Pârliți (pin 1950-1951). De atunci satul Marina nu mai este. Din Vancicăuți o mai fost Molența Mihail cu doi feciori: Vasile (plecat la Răuțel) și Gavril (plecat la Funduri).

În Marina mai erau din Vancicăuți: Toader Panciu și Pânzaru Nichifor. T.Panciu prin 1940 o venit în Hiliuți, unde o cumpărat pământ. N.Pânzaru o murit la Marina și este înmormântat la Răuțel”.

După calculele noastre, din Hiliuții Vechi au venit aproximativ 56 de familii, iar din Răchitna circa 42 de familii. Spațiul restrâns al acestui articol nu ne permite să-i nominalizăm pe toți oamenii, care s-au stabilit cu traiul aici. Vom spune doar că cele mai răspândite (de la Hiliuți) au fost familiile: Danu, Manole, Gherman, Bălici, Furtună, Vrânceanu, Păvăleanu, Bogdan, Mocanu, Bondarenco, Ciocoi, Roșca, Gherasim, Scorpan, Cuciureanu, Cudlea, Cazacu, Burunciuc, Gurițanu, Belic. Despre obiceiurile populare ale satului Hiliuții Noi vom scrie doar câteva cuvinte. Ele sunt, în fond, identice celor din Hiliuții Vechi – aceleași credințe, practici magice, cântece etc. Și cei veniți de la Răchitna și-au păstrat obiceiurile strămoșești.

Se cere menționat încă un lucru. Dacă despre istoria satului Hiliuții Vechi au fost scrise două lucrări, despre s. Hiliuții Noi și Răchitna n-a fost editată deocamdată nici una. Studiul de față sperăm că va completa acest gol. Ce-i drept, importante materiale etnofolclorice au fost adunate la Răchitna de către N.Băieșu, Gr.Botezatu, Iu.Filip, E.Junghietu, I.Ciobanu, care sunt depozitate în Arhiva de Folclor a Academiei de Științe. O parte din aceste materiale au văzut deja lumina tiparului.

În final, ținem să mulțumim din suflet inimoșilor hiliuțeni, care ne-au ajutat în munca noastră de cercetare: Gheorghe și Marina Zagnat, Petru Manoli, Haralambie Diliop ș. a. Mulțumim mult și colegilor folcloriști, care ne-au pus la dispoziție interesante materiale etnofolclorice.

RECENZII

CONTRIBUȚIE DE VALOARE LA ISTORIA MOLDOVEI MEDIEVALE*

Cunoscuții cercetători ai evului mediu românesc – Andrei și Valentina Eșanu – au realizat recent un nou studiu de valoare, în care sunt abordate unele probleme (evoluția structurilor executive, militare și ecleziastice din Țara Moldovei în sec. XV-XVIII) insuficient cercetate deocamdată în istoriografia românească. După cum menționează autorii, în lucrare se propun „... o serie de studii, cercetări și eseuri în care este arătată evoluția sub diferite aspecte a Țării Moldovei pe parcursul a câteva secole și experiența acumulată în ceea ce privește formarea și dezvoltarea celor mai diverse structuri politice” (pag. 9). Volumul la care ne referim cuprinde pagini necunoscute din istoria Țării Moldovei medievale cu o anumită deschidere spre transformările din epoca contemporană.

În Capitolul I „Structuri administrative, executive și militare (sec. XV - începutul sec. al XIX-lea)” în baza unui șir de documente și a unor studii recente se aduc contribuții noi în ceea ce privește istoria târgurilor de la est de Prut (Orhei, Soroca, Chișinău, Lăpușna) și unele particularități ale evoluției lor, precum și importanța acestor târguri ca centre administrative. Astfel, în capitol întâlnim date noi referitoare la pârcălăbiile de Orhei și Ciobârciu, vătăfii de la Lăpușna, administrația Chișinăului ș.a. Deosebit de utilă atât pentru cercetători, precum și pentru publicul larg de cititori este anexa capitolului în care Andrei și Valentina Eșanu au inclus lista dregătorilor cetăților și ținuturilor dintre Prut și Nistru (sec. XV- începutul sec. al XIX-lea) (pag. 165-183). Anexa conține un număr considerabil de nume și personalități cu totul necunoscute, fapt care reprezintă o completare esențială cu nume noi a istoriei acestor ținuturi de margine ale Țării Moldovei.

Considerăm binevenit, de asemenea, arborele genealogic al dinastiei de pârcălabi orheieni Danciul-Durac. La tratarea acestui subiect autorii au acordat o deosebită atenție unor probleme paleografice și cronologice ale documentelor epocii, propunând interpretări noi (pag. 62-75).

În același timp, considerăm că acest capitol trebuia structurat în alt mod. Astfel, după ce se termină compartimentul despre pârcălăbia din Orhei și sunt caracterizate formele de „administrare a târgului Orhei” (pag. 59-61), autorii revin iarăși la problema pârcălăbiei cu compartimentul sau studiul „O dinastie de pârcălabi orheieni” (sec. al XVI- al XVIII-lea), ceea ce încalcă structura. Trebuie de finisat problema pârcălăbiei, apoi de trecut la administrația târgurilor.

Ținem să arătăm că în studiul „Pârcălăbia de Ciobârciu” (pag. 109-112) era necesar să se insiste asupra ipotezei „unii istorici consideră că pârcălăbia de la Ciobârciu a apărut în urma mutării celei de la Cetatea Albă după 1484” (pag. 109 fără trimitere). Tot aici era necesar de argumentat mai detaliat decizia autorilor: „Potrivit unor istorici (la care ne alăturăm și noi) cu referire la Aurel Sava după 1595 pârcălăbia de Ciobârciu își mută reședința spre nord-vest și anume în Lăpușna” (pag. 112). Este adevărat că acest subiect este reluat de autori fiind adusă întreaga informație necesară atât în plan istoriografic, cât și concret istoric într-un studiu aparte (vezi: Valentina Eșanu, *Ciobârciul în sistemul de apărare din sud-estul Moldovei în sec. al XVI-lea*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 2001, nr. 1-4, p. 67-70).

Considerăm, de asemenea, că autorii trebuiau să folosească pentru Chișinăul secolului al XVII-lea doar noțiunea de târg, așa cum au făcut la pag. 144. Cu atât mai mult că autorii recunosc acest lucru. Astfel, în studiul „Mănăstirea Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil din Chișinău” (pag. 263-280) „... istoria satului Chișinău, apoi de la mijlocul sec. al XVII-lea a târgului...” (pag. 263).

* Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice*, Chișinău, Ed. ARC, 2001, 380 p.

Capitolul II „Centre și structuri ecleziastice de la Est de Prut” este consacrat cercetării unor aspecte deosebit de importante ale bisericilor și mănăstirilor de la est de Prut și ale vieții lor spirituale. Materialele acestui compartiment completează substanțial cunoștințele cititorilor despre mănăstirile Căpriana (pag. 186-221), Condrîța (pag. 236-261) și moștenirea lor spirituală, precum și despre biserica (catedrala veche) Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil din Chișinău (pag. 263-280). Și acest capitol e înzestrat cu o anexă utilă – cea a stăreților Condrîței din anii '80 ai sec. al XVIII-lea (Iosif – 1783) până la epoca contemporană (Filaret 1993-2002) (pag. 262).

Deosebit de interesant ni s-a părut studiul „Ștefan cel Mare și mănăstirea Căpriana”, în care autorii au încercat să demonstreze (după părerea noastră au reușit) că dacă acest locaș a fost întemeiat în domnia lui Alexandru cel Bun, apoi construirea primei biserici de piatră datează din timpul domniei lui Ștefan cel Mare, mai exact, între 1491 și 1496.

Un studiu aparte este dedicat relațiilor Căprianei cu mănăstirea Zograf de la Muntele Athos, în care cei interesați vor afla multe informații necunoscute (pag. 222-235).

Capitolul al III-lea întrunește o serie de studii, în care se cercetează activitatea unor personalități marcante din epoca medievală a Moldovei, care au activat în cele mai diferite domenii – politic, militar, administrativ și ecleziastic (Manoil Grecul, Vlaicul pîrcălab sec. al XV-lea), protoiereul Mihail Strilbițki, cunoscut tipograf din a două jumătate a sec. al XVIII-lea, ș.a. (pag. 342-346)

Deosebit de argumentate și captivante, în același timp, ni s-au părut studiul cu privire la Manoil Grecul, care a cunoscut o carieră strălucită în timpul domniei fiilor și nepoților lui Alexandru cel Bun în calitate de pîrcălab de Hotin, de sfetnic domnesc și tutore al voievodului minor – Alexăndrel, ca să ajungă la rang de prim sfetnic al lui Ștefan cel Mare în anii 1457-1467 (pag. 281-297), precum și studiul despre Vlaicu Pîrcălab de Cetatea Albă, de Hotin și de Orhei, unchiul lui Ștefan cel Mare, care l-a sprijinit pe nepotul său în toate acțiunile sale mai importante, dar, mai ales, în războaiele de apărare a țării contra ungarilor, tătarilor și turcilor (pag. 298-341) (vezi: Eșanu Andrei, *Vlaicul pîrcălab – unchiul lui Ștefan cel Mare*, Ed. Prut Internațional, Chișinău, Ed. *Prut Internațional*, 2001, 110 p.)

Materialele capitolului completează un gol substanțial în cunoașterea epocii medievale – a vieții spirituale a unor personalități distinctive, a mentalității epocii, a orizontului omului medieval.

Lucrarea la care ne referim prezintă o contribuție științifică valoroasă. Scrisă într-o limbă accesibilă, va fi de un real folos tuturor celor care se interesează de trecutul istoric al românilor.

Pavel COCĂRLĂ

PAVEL PARASCA, *LA OBĂRȘIA MITROPOLIEI ȚĂRII MOLDOVEI*,
Chișinău, 2002, 104 p.

Recent la Editura *Prut Internațional* a apărut un studiu consacrat împlinirii a 600 de ani de la recunoașterea Mitropoliei Moldovei, semnat de Pavel Parasca. Se știe că momentul întemeierii și recunoașterii de către Sfântul Sinod al Patriarhiei de Constantinopol a forului ecleziastic suprem a fost mai puțin reflectat în documentele epocii. Prin aceasta se explică faptul că în istoriografie au fost lansate mai multe ipoteze, care, deocamdată, nu aduc suficientă lumină asupra acestor evenimente. Autorul lucrării ne oferă o nouă tratare a problemelor legate de întemeierea și recunoașterea Mitropoliei Țării Moldovei, care merită fără echivoc să fie luată în considerare.

Lucrarea este compartimentată în: *Introducere*; I. *Observații istoriografice preliminare*; II. *Mitropolia Maurovlahiei nu a fost înființată pentru Țara Moldovei*; III. *O preistorie a bisericii moldovenesti premergătoare litigiului cu Patriarhia ecumenică*, IV. *Roman I și problema Mitropoliei Maurovlahiei*; V. *Eșecul definitiv al proiectului Mitropoliei Maurovlahiei. Consacrarea Mitropoliei Moldovei*; *Note*; *Încheiere*; *Anexe documentare*; *Extrase din scrierile cronicărești*.

Am considerat necesar să includem în rândurile de mai jos principalele ipoteze de lucru, oferite de către autor, ce, în opinia noastră, vor permite a descifra multitudinea de probleme, care în istoriografia românească și străină nu conțin un grad avansat de certitudine. Prin urmare, autorul consideră că Bogdan I este primul voievod al Țării Moldovei, care a încercat să obțină legitimitatea spirituală a statului său, îndreptându-și privirile spre Constantinopol. Acest voievod este și întemeietorul Episcopiei de Rădăuți, cu centrul în biserica cu hramul Sfântul Nicolae, devenită ulterior necropolă domnească, în care și-au găsit locul de veci voievozii moldoveni de la Bogdan I până la Alexandru cel Bun. Episcopia de Rădăuți mai purta titlul de *mitropolie*, obținând calități de instituție bisericească supremă.

Simțind presiuni din partea Ungariei, Lațcu Vodă se orientează spre Papa de la Roma, văzând în papalitate un sprijin temeinic. Cu toate aceste oscilații în domeniile politic și religios, Lațcu va muri ortodox și va fi înmormântat în biserica de la Rădăuți. Autorul este de părerea că nu există argumente documentare în ceea ce privește faptul ca Biserica voievodatului Moldovei să fi fost trecută sub jurisdicția canonică a Mitropoliei Rusiei Mici cu sediul la Halici, așa cum se susține de cele mai multe ori. El atrage atenția că Mitropolia de Halici a fost instituită în momentul când voievodul Lațcu intenționa să treacă la catolicism, or, Iosif a fost sfințit ca episcop de Cetatea Albă în momentul când acest oraș nu intra în componența Țării Moldovei. În continuare autorul aduce argumente cu temei logic în favoarea afirmației, potrivit căreia Mitropolia Maurovlahiei, instituită între 1381 și septembrie 1386, nu trebuie identificată cu Mitropolia Moldovlahiei. P. Parasca opinează că Mitropolia Maurovlahiei a fost creată doar pentru partea de sud-sud-est a spațiului dintre Carpații Răsăriteni, Nistru și țărmul Mării Negre, ea avându-și sediul, probabil, la Cetatea Albă. În aceste teritorii a fost întemeiat un voievodat în frunte cu un oarecare Constantin, contemporan și aliat al lui Petru I Mușatinul. Se pare că acest voievodat intra în componența Țării Moldovei pe la 1387, când au fost delimitate hotarele între Moldova și Regatul Poloniei, iar Biserica moldovenească a fost subordonată Mitropoliei de Halici. Scopul urmărit era subordonarea vasalică a voievodului moldovean, ceea ce nu convenea Patriarhiei ecumenice de Constantinopol. Autorul conchide că sfințirea lui Iosif de către mitropolitul de Halici ca episcop de Cetatea Albă și înlocuirea lui cu Meletie aveau drept scop împiedicarea creării Mitropoliei Maurovlahiei.

O dată cu integrarea Țării de Jos în hotarele politice ale Țării Moldovei, Patriarhia ecumenică încearcă să extindă jurisdicția Mitropoliei Maurovlahiei asupra întregii Moldove, intenționând să-i stabilească sediul la Suceava. Dat fiind faptul că venirea în Moldova a primului titular al Mitropoliei Maurovlahiei, Theodosie, să-și preia funcția nu a cauzat neînțelegeri, autorul argumentează că toate s-au făcut conform canoanelor bisericești.

P. Parasca susține că după moartea mitropolitului de Halici, Antonie, a fost pusă în discuție problema Maurovlahiei, consecințele căreia trebuiau să fie scoaterea Bisericii moldovenești de sub jurisdicția Haliciului și supunerea acesteia noului mitropolit al Maurovlahiei, chir Ieremia. În împrejurările create Patriarhul de Constantinopol a întreprins un șir de măsuri în vederea scoaterii de sub influența regelui Poloniei a Mitropoliei de Halici, promovându-l pe Ioan de Luțk în funcția de mitropolit de Halici, fără a avea acordul patriarhului. Drept rezultat, Ieremia este nevoit să părăsească Moldova, anunțând anatema asupra voievodului, boierilor, episcopilor Iosif și Meletie, clerului și întregului popor.

După moartea lui Petru I Mușatinul, a început lupta pentru tronul Moldovei între Roman I și Ștefan I. Roman I a reușit printr-o politică abilă să anuleze suzeranitatea Regatului Poloniei asupra Moldovei și a înlăturat tutela Mitropoliei de Halici asupra Bisericii moldovenești. În anumite împrejurări de ordin politic Ștefan I, la sfârșitul anului 1394, își asigură triumful deplin, înlăturând toate realizările lui Roman și supunând din nou țara Regatului Poloniei, iar Biserica moldovenească Mitropoliei de Halici. Acesta își numește statul său Rusovlahia, ceea ce a provocat nemulțumiri din partea patriarhului. Drept rezultat, apare conflictul bisericesc din vara anului 1394 între Suceava și Patriarhia de Constantinopol. Din anumite interese patriarhul a acceptat această situație și l-a numit în calitate de mitropolit pe un oarecare Petru, condiție care nu a dus la înlăturarea litigiului. Alexandru cel Bun a continuat politica dusă de tatăl său, Roman I, și a optat pentru independența țării sale față de Regatul Poloniei. Spre deosebire de Roman I, Alexandru cel Bun a instituit Mitropolia Moldovlahiei, care se

prezenta ca o nouă instituție ecleziastică și care ulterior a fost recunoscută de Patriarhia ecumenică de Constantinopol. Cu certitudine, *Alexandru cel Bun ar trebui să-și ocupe locul cuvenit în panteonul de sfinți al Bisericii Ortodoxe Române, alături de Ștefan cel Mare și Sfânt și de alte personalități istorice marcante.*

Așadar, lucrarea semnată de Pavel Parasca oferă o nouă abordare a problemei întemeierii și recunoașterii Mitropoliei Moldovei de Patriarhia ecumenică de Constantinopol și în acest sens prezintă un interes științific deosebit. Considerăm că studiul va fi de un real folos tuturor celor interesați de problematica respectivă.

Igor CERETEU

UN CRĂMPEI AL LUPTEI ȚĂRII MOLDOVEI PENTRU AFIRMAREA EI ÎN RELAȚIILE INTERNAȚIONALE

Recent a văzut lumina tiparului o nouă carte, semnată de Pavel Parasca, cunoscut cercetător al perioadei de constituire a Țării Moldovei¹. Deși consacrată obârșiei mitropoliei Țării Moldovei, lucrarea vizează și unele probleme controversate ale perioadei de constituire a statului românesc la est de Carpați.

Conform opiniei autorului, în lupta sa pentru afirmare pe arena internațională, Țara Moldovei avea nevoie de o recunoaștere pe plan religios de una din cele două biserici creștine: ortodoxă ori catolică. Problemele internaționale ale tânărului stat românesc erau într-o strânsă legătură cu cele interne.

Prin eforturile voievodului maramureșean Bogdan, susținute de populația românească locală, la hotarele anilor '50 – '60 ai sec. al XIV-lea, în partea de nord-vest a spațiului carpato-nistean s-a afirmat Țara Moldovei. În acest timp, cea mai mare parte a spațiului de la est de Carpați se mai afla sub dominația străină.

După ce în 1369 dominația Hoardei de Aur în partea de sud-est a spațiului carpato-nistean a încetat, consideră autorul, timp de un deceniu și ceva în acest teritoriu a existat un voievodat românesc. În 1386, în fruntea acestei formațiuni politice se afla Constantin. În anul următor, acesta era printre apropiații lui Petru Mușat, voievod al Țării Moldovei, care a prestat omagiu de vasalitate regelui polonez Vladislav Jagello. Cu această ocazie mitropolitul Antonie al Haliciului l-a sfințit pe Miletie episcop de Rădăuți, iar pe Iosif – de Cetatea Albă.

După moartea mitropolitului Antonie (1391) și a lui Petru Mușat (la începutul anului 1392), patriarhia de la Constantinopol a încercat să-și reanimeze un proiect mai vechi, care prevedea întărirea influenței centrului ecumenic ortodox la est de Carpați și în Haliciul vecin. Momentul părea a fi suficient de favorabil, deoarece moștenirea lui Petru Mușat era disputată energic de Ștefan și Roman. Ștefan I era susținut de regele polonez, iar Roman I de Țara Românească și Ungaria. Spre finele anului 1392 balanța succesului a înclinat în favoarea lui Roman și al lui Chir Ieremia, pe care patriarhia îl desemnase în calitate de mitropolit al Maurovlahiei (Țării de Jos). Dar spre finele anului 1394, cu ajutorul regelui polonez, Ștefan I a reușit să devină mare voievod al Moldovei. În atare condiții Moldova a fost aliniată Poloniei catolice, iar biserica ei – subordonată Mitropoliei de Halici în frunte cu Ioan, episcop de Luțk, care, de asemenea, era sub obediența regelui. Ca urmare, Ieremia a fost nevoit să părăsească Moldova, afurisindu-i pe Ștefan I, Iosif și Meletie.

¹ P. Parasca, *La obârșia Țării Moldovei.*, Ed. Prut Internațional, 2002, Chișinău, 104 pagini.

Dorind să aplice conflictul cu patriarhia, Ștefan I și-a botezat țara cu un nume inventat – Rusovlahia. Patriarhia nu era împotriva numelui. Ea continua să-și impună candidaturile la posturile de mitropolit și episcop în Moldova.

O nouă încercare de a aplana conflictul vechi cu patriarhia de la Constantinopol a făcut Iuga. În acest scop el a apelat la susținerea patriarhiei sârbe. Dar în ochii Constantinopolului patriarhia sârbă era tot atât de nelegitimă ca șimropolitul de Halici. O rezolvare a litigiului a fost găsită în timpul domniei lui Alexandru cel Bun „Noul domnitor, abandonând politonimele anterioare de Maurovlahia și Rusovlahia, care aveau evidente trăsături de obediență în favoarea puterilor vecine, a propus întemeierea mitropoliei, numite Moldovlahia. Noua formulă, având un pronunțat caracter independent față de velietățile marilor puteri, a creat un suport favorabil atât pentru apianarea disputei cu patriarhia, cât și în perspectiva întăririi și situației internaționale a Moldovei”.

O atare reevaluare a evenimentelor de la hotarul sec. XIV-XV reliefează mai clar procesul de afirmare a tănărului stat pe arena internațională.

Ion CHIRTOAGĂ

UN NOU STUDIU DESPRE BASARABIA

Începând cu anul 1989, o dată cu reafirmarea adevărului istoric privind istoria Basarabiei au fost reeditate o serie de lucrări, publicate în perioada de până la 1944, totodată, au văzut lumina tiparului altele noi, printre acestea înscriindu-se și studiul lui Eugen Denize *Problema Basarabiei de la Ștefan cel Mare la Mihai Viteazul*, care a apărut în anul 2001 la Editura „Dorul” din Aalborg (Danemarca).

Zona de sud a teritoriului dintre Prut și Nistru, ruptă treptat din trupul Țării Moldovei de către turci și tătari, după anul 1484, și numită, până la 1812, Basarabia, apoi, de la un timp, și Bugeac, are în contextul istoric românesc un trecut aparte, ce și-a găsit reflectare în studiile lui Nicolae Iorga, Ion Chirtoagă ș.a. Propunându-și să aprofundeze tema respectivă, Eugen Denize a reușit, prin intermediul unor documente publicate, să pună în lumină unele aspecte mai puțin elucidate.

Autorul a ținut să precizeze că a utilizat noțiunea extinsă a toponimului *Basarabia*, pusă în practică de către ruși, și pentru secolul al XVI-lea (când denumirea de Basarabia acoperea din punct de vedere geografic doar o parte din sudul Moldovei dintre Prut și Nistru), deoarece, în opinia lui, „ea a pătruns în acest fel și persistă în conștiința românilor de pretutindeni din vremea noastră” (p. 78).

Subiectul nu a fost ales întâmplător. Doar pe lângă valoarea științifică, studiul are și o însemnătate politică, el având menirea să accentueze existența problemei basarabene. În această ordine de idei chiar din start se subliniază: „Basarabia, teritoriul românesc cuprins între Prut, Nistru și Marea Neagră, ocupând aproape jumătate din suprafața statului feudal al Moldovei, a fost și continuă să rămână una din problemele fundamentale ale poporului român. Ea este un exemplu elocvent al felului în care istoria românească a fost influențată de factori externi în special de marile puteri vecine”.

Autorul studiului nu împărtășește punctul de vedere expus de I. Chirtoagă, care susține că în 1538 sultanul Soliman Magnificul “nu a ocupat întreaga câmpie din sudul Basarabiei, dintre Prut și Nistru, ci doar porțiuni importante din punct de vedere strategic și economic, de la Dunăre, în zona Chiliei, și de la Nistru, în zona Cetății Albe și a Tighinei de-a lungul acestui fluviu”, despre ce comunică în continuare: „Nu suntem de acord cu această opinie, deoarece sultanul avea neapărată nevoie de câmpia din sudul Basarabiei, atât pentru a asigura legătura dintre Tighina, Cetatea Albă și Chilia, cât și pentru a controla spațiul absolut necesar legăturii cu stepele nord-pontice, cu tătarii din Crimeea” (p. 113).

În bază de documente, Eugen Denize a demonstrat, ceea ce este o noutate în istoriografia relativă la Basarabia, că „turcii au încercat, imediat după înălțurarea lui Petru Rareș, să ocupe întreaga

Basarabie (adică tot teritoriul dintre Prut și Nistru – *D. P.*), chiar și Hotinul. Se pare că, într-o primă etapă, sultanul a cucerit cetățile Soroca și Bar, unde a pus sangeac-bei” (p. 91). Dezvoltând ideea, autorul menționează că soarta Basarabiei de la nord de Tighina „a fost destul de frământată cel puțin până la 1541, atunci când Petru Rareș a revenit în scaunul țării. Între 1538 și 1541 situația teritorială de aici este destul de neclară, turcii încercând să ocupe cât mai mult pământ, iar moldovenii să se opună cu cât mai multă hotărâre, având și sprijinul Poloniei. Izvoarele sunt și ele la fel de neclare în privința teritoriului dintre Prut și Nistru, parcurgerea lor putând lăsa loc la interpretări foarte diferite. Astfel *Cronica moldo-polonă* spune că în timpul domniei lui Ștefan Lăcustă moldovenii dăduseră turcilor jumătate din țară. [...] S-ar părea, după acest izvor, că întreaga Basarabie a fost ocupată de sultan în 1538. Parcurgând însă cronicile turcești referitoare la această perioadă, lucrurile nu mai sunt așa de clare, informațiile pe care ni le furnizează ele vorbesc despre anexarea Bugeacului și a Tighinei, dar sunt mai puțin precise în privința zonelor centrale și de nord ale Basarabiei. Potrivit însă informațiilor conținute în câteva scrisori ale regelui polonez Sigismund I (date publicității de către Ilie Corfus), la care se face trimitere în lucrare, „turcii deveniseră vecini cu Polonia, vecini incomozi din toate punctele de vedere, această vecinătate recunoscută de poloni și alarmantă pentru ei, fiind, totodată, o dovadă clară a faptului că sultanul cucerise întreaga Basarabie [...] Revenirea parțială la situația anterioară anului 1538 se va face cu multe eforturi, depuse atât de boierimea moldoveană, cât și de statul polon, eforturi care vor împinge pe turci înapoi spre sud, ei trebuind să se mulțumească în cele din urmă doar cu stăpânirea Bugeacului și a Tighinei” (p. 96).

Evidențiem în lucrare și o neconcordanță în ceea ce privește expunerea materialului istoric. Pe de o parte, autorul afirmă că în 1538 turcii au acaparat toată fâșia pontică, ce se întinde de gurile Dunării până la Nistru, iar, pe de altă parte, consemnează: „Se pare că tot în împrejurimile tulburii ale anului 1595 și turcii au reușit să-și extindă stăpânirile din sudul Basarabiei, ei smulgând din trupul țării un teritoriu de-a lungul țărmului Dunării, cuprins între lacurile Cătlăbuga, Ialpug și Cahul cu localitățile Smil și Cartal” (p. 143). Însă mai înainte el informează că la 22 martie 1595 „orașul Ismail, apărat de 4000 de turci, a fost cucerit și preluat de o garnizoană moldovenească” (p. 140).

Prin urmare, apare întrebarea, în timpul campaniei militare întreprinse, care a luat sfârșit prin încheierea Tratatului polono-turc de la Țuțora (22 octombrie 1595), turcii au reluat controlul asupra zonei din jurul Ismailului sau au smuls „din trupul țării un teritoriu”?

Cu toate acestea studiul lui Eugen Denize are o importanță deosebită, contribuind esențial la cunoașterea istoriei Basarabiei.

Dinu POȘTARENCU

N.ENCIU, *POPULAȚIA RURALĂ A BASARABIEI ÎN ANII 1918-1940*, Chișinău, 2002

În ultimul deceniu, o dată cu reconstituirea istoriei naționale, au apărut mai multe lucrări extrem de valoroase, care vin să completeze unele segmente din istoria Basarabiei puțin cercetate până în prezent. În șirul acestor studii se înscrie și monografia *Populația rurală a Basarabiei în anii 1918-1940* a cunoscutului cercetător Nicolae Enciu.

Bazată pe diverse și bogate surse documentare, lucrarea reprezintă prima încercare de a contura din perspectiva sociodemografică o privire de ansamblu asupra populației rurale basarabene din perioada interbelică.

În pofida existenței unor date prețioase referitoare la diversele aspecte economico-demografice ale vieții rurale, istoriografia sovietică a abordat acest subiect tangențial, recurgând la falsificarea și

punerea lui la index. Evident, demersul științific al lui N. Enciu vine să acopere un gol în istoriografie și să contribuie, după cum afirmă el în prefața lucrării, „la dezlegarea a ceea ce prof. N. Iorga definea drept uimitorul paradox al admirabilului sat românesc”

Autorul valorifică statistici oficiale, studii demografice, alte documente de arhivă, evidențind modul de viață și de trai al țăranilor din Basarabia. Or, populația rurală din Basarabia interbelică a constituit majoritatea covârșitoare a populației (87%).

Lucrarea este alcătuită din 6 capitole și abordează probleme fundamentale, precum mișcarea naturală a populației rurale, mișcarea migratorie, structura populației rurale, habitatul rural și standardul de viață al populației rurale.

Analizând fenomenul demografic din Basarabia interbelică, N. Enciu relevă o rată a mortalității foarte ridicată – circa 20,7 decese la 1000 de locuitori – și o rată a natalității de peste 30,0 de nașcuți la 1000 de locuitori. Nivelul înalt al natalității a determinat sporul numărului populației relativ ridicat (18,7 persoane la 1000 de locuitori), „depășind media pe ansamblul întregii țări, cât și a fiecărei provincii în parte”.

Altă problemă abordată în această lucrare este legată de mobilitatea populației.

Cea mai mare influență asupra numărului și structurii populației rurale din Basarabia au avut-o „imigrările spontane și infiltrările lente de populație din diferite regiuni ale Rusiei Sovietice și Ucrainei, precum și migrațiile interne în cadrul Statului Român”. Emigrările, care s-au desfășurat într-un singur val, mai ales, în ajunul crizei economice mondiale, nu au influențat procesele demografice din Basarabia. Aceste idei sunt confirmate de datele statistice indicate în lucrare ce infirmă afirmațiile istoricilor sovietici, care susțineau că din Basarabia interbelică ar fi emigrat peste o jumătate de milion de cetățeni.

Informații prețioase conține capitolul referitor la structura populației rurale. În baza datelor și recensământului populației din 29 decembrie 1930, autorul constată că în agricultură erau antrenați circa 2363707 locuitori ai Basarabiei (82,5%), în comerț 99546 locuitori (3,5%) în industria textilă și manufacturieră – 50095 locuitori (1,7%), în transporturi – 38855 locuitori (1,4%) p. (128-129). Din totalul populației de 2864402 locuitori, 38,4% reveneau grupei de vârstă cuprinse între 0-5 ani, 50,3% – între 15-50 ani și 10,9% alcătuiau persoanele de peste 60 de ani. Cifrele din paginile acestui capitol confirmă faptul că „românii dețineau în Basarabia majoritatea absolută..., că ei manifestau tendința de sporire în detrimentul proporției altor neamuri, că numărul rușilor din Basarabia era mult mai redus comparativ cu cifrele prezentate anterior și împreună cu ucrainenii dețineau doar 23,3% din totalul populației Basarabiei”. În perioada anilor 1931-1939, populația Basarabiei a sporit cu 11,4% (326614 locuitori), numărul românilor basarabeni crescând cu 13,0%, al evreilor – cu 0,6%, al rușilor – cu 9,5%, ucrainenilor – cu 10,3%, al altor etnii cu 11,8%.

Un interes deosebit prezintă compartimentul consacrat standardului de viață al populației rurale, care este analizat prin prisma indicatorilor consumului populației, condițiilor de trai și a științei de carte. Este caracterizată situația alimentară a populației, evidențiată cota-parte a producției vegetale și a celei animaliere în rația alimentară, subliniindu-se cauzele care au afectat rația alimentară a țăranilor și habitatul rural în general.

Cercetând satul basarabean în cadrul politicii sanitare a statului român, Nicolae Enciu menționează că „în pofida multiplelor carențe și dificultăți ale perioadei interbelice, sănătatea populației rurale din Basarabia a constituit totuși terenul unor importante realizări, caracterul pregnant al căror sporește, mai ales comparativ cu perioada de până la 1917”. Până în 1917 în Basarabia existau 18 spitale, 80 de dispensare, 20 de băi și 44 centre de deparțizare. După 1918, numărul lor a crescut cu mult, totalizând 82 de spitale, 230 de dispensare, 171 băi și 388 de centre de deparțizare.

Concluziile autorului se remarcă prin obiectivitate și echidistanță. În afară de cele deja menționate, sunt evidențiate următoarele caracteristici ale proceselor demografice din Basarabia interbelică, care poate erau să fie mai nuanțate, dacă ar fi fost raportate și la țările limitrofe României.

– „O speranță de viață la naștere foarte redusă, de aproximativ 42 de ani în 1932, o rată de mortalitate infantilă din cele mai ridicate din Europa, de circa 190 de decese sub un an la 1000 de nașcuți vii la începutul anilor '30;

- o structură a populației pe vârste sensibil afectată de pierderile din primul război mondial;
- cel mai scăzut indice de urbanizare a populației din întreaga Românie, de circa 12,9% (1930);
- o pondere foarte ridicată a populației rurale ocupate în sectorul primar (exploatarea solului), constituind circa 93,5% din totalul populației ocupate;
- un procent foarte ridicat al analfabetismului, cuprinzând 1268959 de locuitori sau 65,8% din totalul populației rurale a Basarabiei de 7 ani și peste (1930), în condițiile unui nivel scăzut de dezvoltare a forțelor de producție”.

Prin informația bogată, inteligent ordonată și utilizată, prin analizele și concluziile formulate, lucrarea *Populația rurală a Basarabiei în anii 1918-1940* reprezintă un valoros studiu de demografie istorică, util nu numai pentru istorici, specialiștii din alte domenii de cercetare umanistică, dar și pentru toți cei interesați de istoria Basarabiei în perioada interbelică.

Elena NEGRU

O COLECȚIE DE DOCUMENTE REFERITOARE LA BASARABIA*

Grație străduințelor lui Valentin Tomuleț, doctor în istorie, conferențiar universitar, recent a apărut o valoroasă culegere de documente, intitulată *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia (1812-1830)*, care, precum remarcă autorul pe foaia de titlu, conține acte inedite (156) din arhivele Rusiei, Ucrainei și Republicii Moldova, publicate în original.

Deși în titlul lucrării este indicat cadrul cronologic al actelor publicate, de la 1812 și până la 1830, acestea depășesc puțin limitele lui, cuprinzând perioada 17 decembrie 1810 – 6 octombrie 1832. Autorul volumului, potrivit propriei sale explicații, a găsit de cuviință să includă în culegere cele 10 acte, ce depășesc spațiul cronologic stabilit inițial, deoarece ele „se referă la problemele abordate în perioada de timp studiată”.

Culegerea de documente se deschide cu un „Cuvânt înainte”, semnat de către distinsul istoric Pavel Cocârlă, care apreciind-o la justa ei valoare, a specificat că „vine să ilustreze interesul sporit al Rusiei față de regiune, politică comercial-vamală activă a țarismului în ținut, procesul reglementării relațiilor comerciale, posibilitățile de realizare a mărfurilor produse în Basarabia în guberniile Ruse sau peste hotare”.

Cu scopul de a-l iniția pe cititor în tematica șirului de documente reproduse, Valentin Tomuleț și-a prefăcut lucrarea cu un amplu „Studiu introductiv”, abordând în el, prin prisma acestor acte, problema privind politica comercial-vamală, promovată de regimul țarist în Basarabia imediat după anexarea ei la Imperiul Rus până la suprimarea, în 1830, a cordonului vamal de la Nistru.

În „Notă asupra ediției” sunt enumerate arhivele, în care au fost depistate documentele de epocă. Aici au fost făcute unele explicații cu privire la modul de redare și clasificare a documentelor.

Din punct de vedere structural, autorul a sistematizat documentele în 12 capitole, corespunzător tematicii lor comune, aranjându-le, în cadrul fiecărui capitol, în ordine cronologică. Pentru a suscita interesul cititorului, vom enumera capitolele respective: 1. Documente referitoare la exportul mărfurilor din Moldova în Rusia până la 1812; 2. Documente cu privire la instituirea cordonului sanitaro-vamal la Prut și Dunăre; 3. Documente care reflectă măsurile întreprinse de țarism în vederea asigurării securității sanitare în Basarabia; 4. Documente referitoare la aplicarea în Basarabia a tarifelor vamale ruse; 5. Regulamentul cu privire la comerțul cu Basarabia din 17 februarie 1825; 6. Documente despre

* Valentin Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia (1812-1830). Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei și Republicii Moldova*, Chișinău: CE USM, 2002, 423 p.

suprimarea cordonului sanitaro-vamal de la Nistru; 7. Documente referitoare la aplicarea în Basarabia a Regulamentului ghidelor din 26 septembrie 1830; 8. Documente care reflectă rolul privilegiilor în politica comercială a țarismului în Basarabia; 9. Documente vizând exportul sării în guberniile ruse; 10. Dispoziții și acte legislative privind comerțul Basarabiei cu țările străine și guberniile ruse; 11. Documente referitoare la situația economică și financiară a Basarabiei; 12. Documente cu privire la instituirea Administrației Speciale a orașului Ismail.

În „Anexe” sunt prezentate planurile câtorva carantine, instituite de către ruși de-a lungul Prutului imediat după răpirea Basarabiei.

Colecția de documente se încheie cu două indice de nume: unul antroponimic și altul toponimic. La elaborarea rezumatelor, ce însoțesc documentele, autorul s-a confruntat cu o dificultate, pe care nu o pot evita nici alți cercetători ai istoriei Basarabiei în perioada țaristă, din cauză că până în prezent nu este elaborat un dicționar rus-român privind terminologia respectivă. Este vorba de traducerea în limba română a denumirilor instituțiilor specifice sistemului rusesc de administrare. De exemplu, adresa din 3 ianuarie 1814, expedită de A.B. Kurakin lui I.M. Harting (documentul nr. 16), este însoțită de următorul rezumat: „La insistența Administrației Regionale, în Basarabia sunt trimiși colonelul Diceskulov și locotenentul Afanasiev cu împuterniciri speciale în vederea organizării carantinei din Ismail”. Termenul „Administrație Regională” (scris cu majuscule), prezentată de către autor drept instituție administrativă, figurează și în rezumatele altor documente: nr. 23 din 26 februarie 1814, nr. 46 din 23 mai 1813, nr. 116 din 14 iulie 1813, nr. 146 din 27 august 1831, nr. 155 din 31 ianuarie 1831, nr. 156 din 13 mai 1831. Echivalentul lui în rusește este „Областное Правление”. Dar, precum se știe, Administrația Regională (variante mai reușită în limba română ar fi *Cârmuirea Provincială*) ca instituție a fost introdusă în Basarabia în conformitate cu Regulamentul privind administrarea Basarabiei din 29 februarie 1828. Prin urmare, în anii 1812-1828 acest organ nu a existat în structura administrativă a Basarabiei.

Inadecvat este tradusă și locuțiunea *надворный советник* – *consilier de palat* (p. 75). Versiunea potrivită ar fi *consilier de clasa a VII-a*.

Apariția colecției de documente *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia (1812-1830)* are o importanță substanțială în ce privește cunoașterea istoriei Basarabiei.

Dinu POȘTARENCU

